

INBINDNING AV ÅRSBÖCKER UR INNEHÅLLET SYNPUNKT.

Den som vill binda åtminstone somliga Årsböcker nu och som icke vill nöja sig med inbindning årgångsvis av 1 à 2 årgångar i varje band, kan möjligen iakttaga följande (jfr omslagen å volymerna 13 och 22). Man torde kunna låta bindningen av nedan icke nämnda volymer anstå tills vidare. Numreringen avser den å volymernas rygg (och på titelsidan uppe till vänster) angivna ordningsföljden i hela serien av Årsböcker.

Läroverksstadgor: 4, 7, 9, 11, 22, 31 (i ett eller två band). [En volym upptagande andra författningar än dessa stadgor torde utkomma senare, vadan dessa kunde då inbindas tillsammans med stadgorna och gruppen benämnas *Läroverksförfattningar*.]

Askersunds goss- och flickläroverk: 24, 26. [Vill man ha in flera i samma band, kan man vänta på andra volymer och sedan binda under titeln *Reformskolor* eller ock *Privatskolor*.]

Kyrkodisciplin: 19, 21, 23, 30.

Folkskolehistorik: 2 (eventuellt även 3), 6, 8, 12, 14, 16, 29 (i ett eller två band).

Enhetsskoletankar: 18, 20, 32.

PRIS 3 KRONOR.

Reformpedagogik i Gustav Adolfs anda.

Rarissimi-skrifter m. m. av

Gustav II Adolf, Oxenstierna,
Skytte, Ratke och Comenius

till 300-årsminnet
omtryckta och kommenterade av

B. Rud. Hall

Bilaga:

Bokrecensioner i synnerhet rörande Gustav Adolfs tid.

PRIS 3 KRONOR.

ÅRSBÖCKER I SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA
[1931] BOKSERIE MED UNDERSTÖD AV [ÅRG. XI]
FÖRENINGEN FÖR SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA
[Serievolym 33] UTGIVEN AV B. RUD. HALL [Årsvolym II]

Reformpedagogik i Gustav Adolfs anda.

Rarissimi-skrifter m. m. av

Gustav II Adolf, Oxenstierna,
Skytte, Ratke och Comenius

till 300-årsminnet
omtryckta och kommenterade av

B. Rud. Hall

Bilaga:

Bokrecensioner i synnerhet rörande Gustav Adolfs tid.

DISTRIBUTION: C. W. K. GLEERUPS BOKFÖRLAG, LUND

Förord. Kommentar.

Den nya tidens första sekel (1520—1619) uppvisade åtskilliga betydande kraftprestationer samt gjorde i vissa andliga och materiella avseenden märkliga och bestående framsteg. Sådana karakterisera i synnerhet staten, blott delvis kyrkan och läroverket. Den förras representanter o. a. lekmän äro vida mera »moderna» än de senares; inre läroverksreformer och de hårda kyrkotuktformernas mildring samt 1700-talets andliga genombrott förbereddes i ej ringa mån av de förra. Med något undantag »föddes ingen originell tanke, intet originellt ord, ingen originell gärning inom svensk kyrka och svenskt läroverk under 100 år» (Hall i Årsböcker 1 s. 66). Medeltidens andäktiga, »tvångsmatade», mer ur gamla än ur nya testamentet framvuxna fromhetstyp ville våra kraftfullare kyrkomän se i möjlig mån fortplantad, men de hade därvid svårt att komma bort från den ur samma mark uppvuxna ofrihet, världslighet och tvångsanda, som — vissa frihetstendenser till trots — hade kännetecknat den katolska kyrkan. De hade svårt att själva tänka och känna jesucentriskt och svårt att göra kyrkan jesucentrisk — något som katolicismen syntes — och ännu synes — vara huvudsakligen blott på långfredagen och påskdagen. Man hade svårt att förvärva den höga lärdom, den djupa människokänedom och det psykologiska förfarande med »syndare», som den rika medeltidskyrkan i vissa fall företedde; i vårt fattiga och avlägsna land hade man svårt även att avlägsna de många ekonomiska och opedagogiska hindren på bildningsvägen samt att lösslita sig från vissa delvis ohyggliga inslag i de medeltida straff-förfarandena; ett exempel på traditionalismen å sistnämnda gebit, som både katolska och lutherska kyrkorna under snart 2000 år vågat säga vara även i sina hårdaste moment stödt på Jesu ord, är »1551 års tuktstadga», som törhända utgjort en del av, ett utkast till eller en bilaga till en tidig luthersk kyrkoordningsupplaga (Årsböcker 23 s. 133—140). Både mot detta och mot den ensidiga, världs-

främmande undervisningen i de enda statsunderstödda skolorna opponerade sig staten. Skolmännen bråkade sitt latin och brukade sin lönejord — om de hade någon. De och prästerskapet voro likgiltiga för de politiska och ekonomiska företeelserna på världsarenan. Tvärt emot Luthers och andra tyska stadganden framhöll 1500-talets enda svenska läroverksstadga ej tydligt ett statligt syfte, och det ekonomiskt-praktiska livets behov avfärdade den med uttalandet, att sedan man sänt de bäst begåvade barnen till de kyrkliga läroverken, skulle Gud nog skicka det så, att det ej komme att fattas sådana, »som arbetet driffua moste» (Årsböcker 4 sid. 9).

Det blott i bästa fall vördnadsfulla avståndet mellan ledande stats- och kyrkomän minskades efter hand och en jämförelsevis allmän samling uppstod kring Gustav Adolf efter Stolbova. (Jfr härom *N. Ahnlund* Kring Gustav Adolf; 1930.) Såsom solkoningen på många sätt verkat för försoning med sådana eller fränder till sådana, som lidit under hans koleriske fader, så åstadkoms en tydlig — om än ej fullständig — avspänning mellan kyrkliga kulturkretsar och staten. Båda präglades efter hand av en alltmer stigande kulturell selotism. Så gott som varje solvarv av Gustav Adolfs följande regeringstid blev ett det mest betydelsefulla märkesår i de svenska bildningsinstitutionernas och den sociala omvårdnadens historia. En sådan oavbruten serie år av fredliga bragder på andligt-kulturella gebit som 1619—1632 har vårt land ej eljest att uppvisa; en sådan serie torde ej heller något annat land kunna uppvisa, åtminstone ej något land med så små resurser som Sverige då hade.

Några exempel må anföras.

Med rikligt statsunderstöd utkommo år 1619 de två första böckerna på lapska — Piteåkyrkoherden Nic. Andreærs sång- och mässbok samt lilla katekesens textord jämte alfabetet — och började han — vid samma tid eller troligare dessförrinnan (jfr Riksregistraturet 24/9 1617) — undervisa sex lappynglingar »uti boke-liga konster» i sin internatskola.

S. å. föreslog Oxenstierna statuter för ökad yrkesutbildning, barnavård och fattighjälp. Efter hand upptogos viktiga delar av detta projekt i särskilda dekret. — 1620 uttalade konungen sitt missnöje med läroverkens gagnlöshet, arbetstakt och undervisnings-

sätt samt deras brist på hänsyn till elevernas begåvning och till fosterlandets och statsstyrelsens praktiska behov. Samtidigt stipulerades statlig universitets- och läroverksinspektion med begåvningsprövning och elevutgallring. Barnskolor (inklusive latinundervisning) »må» städerna själva bekosta (jfr 1624). — 1621 erhöll universitetet en gynnsam löneroglering, för att det skulle närma sig »utländske Academiens» status. S. å. och tidigare lade biskop Joh. Rudbeckius ekonomisk grundval till den gymnasiala överbyggnad, som han och andra kyrkomän fattat beslut om i den läroverksstadga, som tillkom under Karl IX:s båda sista år. Fyra lärare beslutades nämligen skola få dela den lilla lön, som tre dittills fått, och dessa tre hade nyss erhållit vad två förut fått leva på — ett vittnesbörd så gott som något om huru höga syften möjliggjordes trots och genom små resurser. Lägsta avdelningen och räkneklasse ansågos kunna börja ge utbildning även åt »folkskollärare» (jfr nedan). — 1622 donerades Skytteanska professuren i statslära i Uppsala och erhöi universitetet sin förste, »statlige» kansler (jfr 1620). — 1623 uppgjordes förslag till den av staten påyrkade meddelaktigheten i kyrkans (och läroverkens) styrelse. Västerås gymnasium instiftades (och fick efter hand under Rudbeckii tid minst 14 lärare, 10 latinavdelningar, en katekes- och en räkneklass samt 300 à 350 lärjungar). — 1623 utlovades och 1624 donerades de gustavianska arvegodsens, varigenom universitetet i Uppsala blev mer än dubbelt så omfattande (inalles 17 lärare) och en medicinsk fakultet grundades. 1624 stadgades rörande 64 studenters underhåll på kommunitetet och beslutades dels upprättandet av lektorat i etik, statskunskap och lagkännedom, dels statsbidrags utgående för blott större, centralare belägna läroverk, på det undervisningen måtte bli lättare, omfångsrikare, allmännyttigare, mindre ensidigt språklig. Stadgor utfärdades rörande sockengångarnas borttagande samt rörande födoråd och barnavård i fattig- och barnhus. — 1625 inkallades Loccenius till Uppsala universitet. Statuter för det sistnämnda utfärdades 1625 och, nya, 1626, särskilt de senare betecknande ett nytt tidevarv i institutionens historia. Borgarebarn ålades (1625) gå i folkskola och fortsätta med yrkesutbildning (t. ex. handelslära) eller arbete. Plikt stipulerades för underlåtenhet. — 1626 uttalade sig konungen för modersmålets användning och Strängnäs gym-

nasium instiftades. Under samma år upprättades adelsskola i huvudstaden med undervisning även i moderna språk och det till stor del förutan grundläggande grammatikstudier. (Dessa språk inträdde i de kyrkliga eller statliga läroverken vanligen först genom 1807 års stadga.) Rudbeckii storkatekes började användas — den första verkliga inlärd i Sverige. Statuter avfattades rörande fattigas och sjukas underhåll och andaktsövningar i hospital. — 1627 instiftades Linköpings gymnasium. I Västerås tillkom särskild lektor i hebreiska, sedan Rudbeckius gratis undervisat i detta ämne. Adelsynglingarnas studieresultat stadgas skola noggrant kontrolleras. — 1628 förmanades t. o. m. det ramistiska Strängnäs-gymnasiets lärare att undvika onödiga sofisterier och undervisa i för riksstyrelse, fosterland och ungdomens framtid nyttiga ämnen. Senast detta år tillkom speciellt lektorat i värtalighet i Västerås, och där beslöts flickskola, en teoretisk-praktisk utbildningsanstalt för i synnerhet fattighus- o. a. värnlösa flickor. Denna verksamhet började 1632. — 1629 upprättade och bekostade konungens halvbror, Gyllenhjelm, Sveriges första folkskola för landsbygden med undervisning jämväl — ovanligt nog — i skrivning och räkning. Man började promovera juris doktorer [filosofie magistrar (doktorer) 1600, teologie doktorer 1617]. — 1630 instiftades Åbo gymnasium, — 1631 Skyttes och Niureniilappskola, — 1632 universitetet i Dorpat. —

Här komma att återges några av urkunderna rörande dessa o. a. framsteg. De inledas dels av Oxenstiernas skildring av Gustav (II) Adolfs utbildning, dels av två bland Skyttes pedagogiska alster: det ena hans — här översatta — tal i Nyköping 1599 rörande nyttan av och högheten hos de i de större läroverken bedrivna vetenskaperna, dem han ville se övade även i sin barnoms skola, det andra hans handledning (1604) i avseende å kronprinsens undervisning. »Guvernören» fäster sig vid de allmänbildande ämnena och framför allt trivium (latin, värtalighet, logik) samt — i den senare skriften — de för en furste speciellt nödvändiga kunskaperna och praktiska dygderna. Skyttes båda skrifter äro tillkomna under påtaglig påverkan av 1500-talets och tidigare encyklopedier; hans lovprisanden äro besläktade med dem som den nytillträdande professorn Joh. Rudbeckius sistnämnda år (1604) gav uttryck åt inför studenterna i Uppsala (jfr Års-

böcker 5). De gå alla tillbaka på Muretus o. a. nylatinare, vilka Skytte kritiklöst uppräknar i sitt första tal (men vilka Rudbeckius ej nämner) och vilka jämväl legat till grund för — bland många andra oratoriska utsvävningar — festtalen vid Uppsala universitets första magisterpromotion (1600) och Wittenbergs universitets hundraårsjubileum (1602) rörande Noak såsom världens förste gymnasie rektor. I långt högre grad och mångsidigare mån påverkad av Ramus, än Rudbeckius det var, pläderar Skytte för en tidigare matematisk och naturvetenskaplig bildning än denne (Nyköpings skola borde tydligtvis bli ej ett gymnasium, ty grekiska och hebreiska nämnas icke, men väl ett slags realskola i tysk mening med latin såsom ett det viktigaste inslag). — I nedan återgivna brev (1632) till furstinnan Katarina rörande Karl (X) Gustavs undervisning ger Skytte uttryck åt en för vårt land ovanligt långtgående, ramistisk-ratichiansk reformiver i fråga om språkmetoden och säger sig ha ådagalagt en sådan både vid Gustav (II) Adolfs och sina egna söners undervisning¹). Då Karl Gustavs informator ej synes varit lämplig för eller ock ej kunnat lämpa sig efter denna reformmetodik, ersattes han av en annan (Bengt Baaz [Ekehjelm]; 1612—1650). —

Jämsides med och efter Gustav II Adolfs nämnda moderniserade språkundervisning i latinet hade han haft förmånen erhålla en utbildning direkt inriktad på hans kommande livsuppgifter, ja dessa började han utföra redan i »skolåren» och kompletterade därvid på ett praktiskt sätt sina kunskaper och sin övning i synnerhet i många moderna språk. (Jfr avtrycket av Oxenstiernas skildring av hans education).

Liksom Gustav I — men i bättre valda ordalag än han — talar Gustav Adolf däremot bittra ord om de kyrkliga läroverkens gagnlöshet ur statlig, ekonomisk och praktisk synpunkt (jfr avtrycket från 1620)²).

¹) Säkerligen undervisades på samma sätt hans dotter Wendela, som blev mycket berömd för lärdom (men avled redan vid 21 års ålder). — Om Karl(X) Gustavs fostran jfr *O. v. Feilitzen* i *Pedag.* Tidskr. 1871—1872 och Hild. Rosengrens doktorsavhandling. Om Skytte jfr Tor Bergs d:o.

²) Jämte prästerskapets betänkande och konungens plan är dennes begäran om utredning avtryckt i *P. E. Thyselius* *Handl. rör. sv. kyrkans hist.* I (komplett) och i *Cl. Amnerstedt* *Ups. Univ. hist. Bih.* I (i urval).

På Skyttes förenämnda språkmetodik och på dessa Gustav Adolfs reformkrav ha några svenskar under senaste halvsekel stött sin omvärdering i frågan »Vilket var det gamla läroverkets mål?» Läroverkspublikationen Pedagogisk tidskrift samt ett flertal läroboks- o. a. författare hade enstämmigt betonat, att läroverkets historiska (och allt fortfarande tillbörliga) syfte var gammal- och nyhumanistisk språk-, förstånds- och viljebildning. Bland andra hade ärkebiskop von Rosenstein yttrat följande i 1825—1828 års stora undervisningskommitté (Betänkande: Anföranden s. XLVII): »De Svenskar, som under Gustaf II Adolfs och Oxenstjernas tidelvarf vunno Europas beundran, och hvilkas minnen inom Fäderneslandet ännu lefva i tacksam välsignelse, hade icke i sin ungdom sysselsatt sig med hvad man nu i så inskränkt, och jag vågar nästan säga materiell, mening kallar *nyttigt*. Förnämligast ifrån Rom hade de hemtat storhet i åsigter, noggrannhet i detaljer, ihärdighet i bemödanden och kraft i utförandet af stora värf till Fosterjordens gagn och heder.» — S. A. Hedin däremot betonar (Latinherraväldet s. 34) att »Man visste då ingenting om den latinska själsgymnastikens pedagogiska förträfflighet . . . m. m. dylikt, som är en långt senare tids uppfinningar». Och Fridtjov Berg framhåller (Folkskolan som bottenskola s. 56), att läroverket var »endast en präst- och ämbetsmannaskola». Dessa motsatta åskådningar hos forskarna äro ungefär lika ensidiga. Båda ha orätt i det de förneka. Läroverket var ofta, vad de (med gillande?) säga att det var, och vad de (med ogillande?) säga att det icke var (Jfr Årsböcker I s. 94 o. f.). Det var ej endast själsgymnastikskola och ej endast (förberedande eller fullständig) prästutbildningsanstalt utan bådadera. Det förberedde icke det minsta — om icke genom allmän själsutveckling — för vardagsgagneliga uppgifter, för stats- eller kommunaltjänstemanna- eller för statsämbetsmannavägarna — ehuru Gustav II Adolf önskade och fordrade, att det skulle göra *även* detta, ja han kritiserar det för direkt statsfientliga tendenser. Och han möjliggör för vissa gymnasier att få fördjupa sig i samtida och nationella — och sålunda ej blott i grekiska och romerska — spörsmål (jfr avtrycken från 1620 och 1624). För övrigt förefunnos naturligtvis så många och stora skiljaktigheter å olika tider och i olika läro-

anstalter, att man ej borde tala om »läroverket» såsom en enhet; dock tillåta icke de tills nu bevarade källorna en differentiering.

I sin svarsskrivelse på konungens kritiserande hemställan 1620 går prästerskapet mestadels förbi de framställda klagomålen med några allmänna ord. (Den taktiken använde försunliga sålunda även då för tiden.) Blott hans krav, att sockengångarna skulle borttagas, framkallar kyrkans tydliga gensägelse. Dessa togo bort 1/3 eller mer av ungdomens tid samt voro ödesdigra för mångas moral och flit. Redan åbobiskopen Stiernkors hade förbjudit kringgången (1490-talet). Även 1600-talets präster och lärare kände naturligtvis dennas faror. Men de visste ock, att den kontanta avgift, som skulle ersätta mathämtningen, skulle bli en bråkdel av vad ungdomen dittills erhållit in natura. Ekonomien var en så utomordentlig faktor för de fattiga ungas skolgång och prästväg, att kyrkan än en gång satte sig till motvärn — liksom den gjort i fråga om borttagandet av småläroverkens statsunderstöd (jfr avtryck från 1624). Man vill gå en medelväg: under 8 dagar kunde lärjungarna få besöka församlingar inom 4—5 mils avstånd från läroverksstaden; övriga socknar kunde sända födan genom präster och sexmän. I våra tider av valutafall är det lätt att förstå, att man ville vidhålla naturahushållningen; och sockengången gav ju i praxis extra tillägg, såsom sedan Sam. Ödmann o. a. berätta. — Man söker emellertid upp även historiska, principiella och religiösa skäl emot utbytet, liksom man vanligen hade sådana till hands, då staten ville ha sin hand med i kyrkans »affärer». Dessa skäl tagas dock ej upp i förenämnda sammanhang. Såsom vanligt är det Rudbeckius, som leder i sådana fall, och han glömmar ej att påminna. Som vanligt stödde han sig dels på gamla testamentet, dels på äldre författningar, av vilka väl de flesta — men ej alla — voro äkta. (Jfr Årsböcker 21 s. 70 o. f.). Han yttrade nämligen i rådet ännu 1636, då han satt på de anlagades bänk: »Så framt decimae tages bort och giffves penningar i staden [= i stället] till scholer och hospitaler, så brytes emott Gudz ordh och vårre förfäders lofflige statuter» (Sv. Riksrådets protokoll VI sid. 302). — Gustav Adolf vidhöll emellertid sin mening och förbjöd sockengångarna (1624). Men i detta såsom i flertalet andra hänseenden var staten tämligen maktlös, då det gällde kyrkans och skolans

»inre angelägenheter», enär kyrkomännen hade urgamla tillåtelser att stödja sig på. I de fall, då de ville reformera, blev det reformerat; eljest icke eller föga.

Detsamma gäller konungens krav på vetenskapens spridning med hjälp av modersmålet, — ett krav, som även universitetskanslern Skytte hävdade. I det här återgivna fallet, då fråga var om den lärde Sigfrid Forsii Physica (nio böcker från 1611), kan Gustav Adolfs ingripande ej ha föranletts av önskan att med sin godhet komma författaren att glömma Karl IX:s hårdhet mot honom, ty Forsius var redan död. (Jfr avtrycket från 1626). Gustav Adolf tänkte på både lekt och lärd. Men lärda framhöllo ännu 150 år senare, att latinet var det enda tillhöriga undervisnings- och läroboksspråket (jfr t. ex. Växjö domkap. utlåtande till uppfostr.-komm. 29/9 1773); med Poltava och 1724 års läroverksstadga, ja, i någon mån även dessförinnan var emellertid denna romarspråkets monopolisering ställd på en begynnande avskrivning.

Ett annat av den store konungens krav avsåg dels hänsynstagande till den andliga utrustningen, dels de icke-teoretiskt begåvades avlägsnande till andra än lärda uppgifter. 1561—1571 års kyrkoordning hade talat om nödvändigheten att uppsöka och till läroverken föra varje sådant barn, »som tiena skal til gudz äro», sådana, vilka »han många til godo bruka må»; man borde låta »them komma til lärdom, som ther til äro skickelige», eller »then man förmoder nogot godtt, skola bliffua aff och väl lærer». Sådana borde bli »lärde, förståndige, Ja och . . . Gudfructige män». Sådana, »som synes til intit skole doghe», borde man ej — ej hädanefter, såsom hittills skett, säger stadgan — sända till läroverken. (Årsböcker 4 s. 8—10.) År 1580 hade rådet och vid andra tillfällen andra personer påyrkat de lata, obegåvade, oskickliga, omoraliska, med ett ord odugliga lärjungarnas bortdrivande från läroverk och universitet. Året efter det Gustav II Adolf 1620 upptar samma krav, förekommer åter nämnda uttryck: »till intet duga». Prästerna i Västerås stift uppmanas nämligen av sitt domkapitel att »affskaffa småningom onyttighe klockare aff klockareborden, och tagha i stadhen [= i stället] igen någhon diekne som till intet annat dogde, att han måtte vara bådhe klockare och paedagogus för barnen i soknen» (Protokoll

7/9 1621 § 7). Med odugliga åsyftades emellertid i praxis även sådana, vilkas ekonomi eller vilkas olust att sitta 1 à 2 årtionden på skolbänken nekade dem att arbeta sig igenom hela läroverket. Om de ville bli t. ex. klockare, kunde de — tillsammans med dem som ämnade bli stadsskrivare, handlande, räknekarlar etc. — få gå i lägsta läroverksklassen och dennas ena påbyggnadslinje, skriv- och räkneklassen, alltså ett slags allmänbildande seminariekurs på läroverkets nederstadium (— en liten, tidig, pedagogik saknande motsvarighet till småskoleseminarieelevers utbildning under 1800-talets senare hälft i en eller två klasser å folkskoleseminarium).

En annan väg till det folkliga »barnalärare»-kallet och därjämte även efter hand till prästämbetet anges av regeringens 24/9 1617 (jfr här s. 4), i det Piteåkyrkoherden erhåller kyrkotionde för bland annat sex inackorderade lappsöners instruerande i boklige konster. Dessa ynglingar torde åsyftas med det (delvis korrumperade eller felskrivna) uttalandet, att »the vthi theres *Cattechessimi* stycken vnderwiste» [= skulle komma att undervisa] på svenska och lapska sina lapska stamfränder. Dessa borde nämligen ej blott såsom dittills höra ordet förkunnas utan ock »theres Christendoms stycker till pricka kunne lhära, förstå och wetta». De sex kunde sålunda bli präster eller ock lärare i begynnelsevis folkskoleliknande anstalter. Dessa lärare torde böra tagas med i räkningen även av det skäl, att det eljest är oförklarligt, huru ytterligt få de präster äro, som synas ha åtnjutit undervisning i Piteåskolan — och jämväl är så fallet med eleverna i den mera lärt betonade Skytte-Niureniska läroanstalten i Lycksele (1631—1632 o. f.), till vilken de tre sista lärjungarna från den förra läroanstalten övergingo (1632), vilken senare flyttades till Tärna och vilken 1932 firar sitt 300-årsminne. (Jfr avtrycket från 1631.) Även de som slöto i förtid, kunde ju sedan undervisa i eget och grannarnas hem i katekes och innanläsning, bli klockare etc. —

Medan tidigare förf. påstått, att intet annat syfte än det prästerliga var skolans mål, hävdar jag ej blott att minst lika många icke-prästerliga barnalärare som speciella prästkandidater utgått från Piteå- och Lyckseleskolorna utan även att vanlig »folkskolebildning» (med eller utan en smula latin) kommit åtskilliga till del (vare sig dessa sedan blevo barnalärare eller icke). Därom

vittna de många uttalandena redan på 1600-talet om enbar undervisning i kristendom, läsning, eventuellt skrivning (åt somliga barn, som kanske icke alla voro gratispensionärer). Vid examen 1634 i innan- och utanläsning samt sång voro 8 bland eleverna »ganska tröga» — alltså icke prästämnen och kanske ej ens lärareaspiranter. 1643 voro »djäknarna» blott 2 å 3 — kanske andra funnos, som ej undervisades i »djäknarnas» ämne, latin. Då man 1688 »utsåg» åtminstone den yngste gossen från det fjärran belägna Vapsten (där ännu trolltrummor användes) att gå i skolan, var avsikten blott, att han skulle »läsa i bok» — tydligtvis med den biavsikten att han sedan skulle undervisa sina grannar i denna konst. Men han rymde genast — såsom flera förut och sedan gjorde. Härnösands domkapitels skrivelse 15/3 1686 bör tydligtvis tolkas på samma sätt: De låta sina barn intet läsa i bok mera än de som trugas till skolan. Vid allmän visitation 1688 kunde blott de som förut varit skolans elever, svara med egna ord på frågor i kristendom men andra blott ordagrant utan till, och i Jokkmokk kunde s. å. blott klockaren läsa utantill, och han hade gått i meranämnda skola. (Dessa belägg ingå i prof. Wiklunds nedannämnda efterskrift, som dock gång på gång betonar att avsikten var blott att förbereda för prästvågen.) — T. o. m. allmänt skoltvång fanns på vissa andra håll i Sverige redan på 1640—1660-talen och det även utan tanke på att några av barnen skulle komma att undervisa t. ex. i grannfamiljerna. I Lappland behövdes sådana by- och familjelärare överallt. Också påyrkade biskopsmötet 1686 ett kommunitet i Lappmarken, där »ett visst antal piltar» skulle »lära läsa och öva gudsfruktan». Den lappländska skolordningen av 1735 (med tvåårig folkskola och internat) innebar sålunda intet fullständigt nytt i Lyckseleskolans historia, om än dess grundare o. a. i sitt nit haft ett »högre» och exklusivare syfte.

Om en mängd viktiga detaljer lämnas vi i okunnighet, då Lyckseleskolans handlingar ha brunnit upp. Så ha motsvarande acta brunnit i många hundra folkskolehus, och än flera torde röna samma öde, innan ett behövt, organiserat skydd för sådana urkunder kan komma till stånd — ett dåligt tack för hädangångna kulturspridares livsgärning och ett betänkligt vittnesbörd om vår »höga» kultur. Emellertid ha undersökningar och vissa avtryck ut-

givits rörande denna läroanstalts historia av *A. R. Hasselhuhn*, *K. R. Melander*, *E. W. Bergman*, *Elof Haller*, *Ernst Lundström* och — framför allt — *K. B. Wiklund*, den senare i Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen 1922 samt, i synnerhet, i efterskriften till 1922 års edition av Nic. Andreaes ABC Book på Lappesko Tungomål 1619.

Såsom regeringen ville se den lärda undervisningen ta hänsyn till individen samt främja det moraliska, ekonomiska och nationella, så borde även en latinsaknande undervisning gagna dels fosterlandet, dels den borgerliga ungdomens och de många urspårades religiositet, moral och näringsliv. Arbete, byggt på gudsfruktan och de elementäraste kunskaper och färdigheter, skulle uppehålla samhälle, familj och individ. Man borde hjälpas att genom eget arbete uppehålla livet och att, i bästa fall, nå ett visst välstånd. Lata finge icke bo i stad. Yrkesundervisning erbjudes och fordras; vite stadfästes för stadsbarns underlåtenhet att (om de ej gingo den lärda vägen) efter ett slags obligatorisk småskolekurs i kristendom och läsning ägna sig åt yrke eller gå i yrkesskola (1625; jfr 1619; se avtrycken). Då konungen 1625 anbefaller den antyddade lilla folk- eller småskolans upprättande i stad såsom underbyggnad under en för det blivande borgerliga yrket (t. ex. handel och hantverk) nödvändig, praktiskt lagd undervisning i bokhålleri och räkning, är den tydligtvis att anse såsom en bottenkola för borgerlig fackbildning. (Jfr 1918 års och senare statuter rörande praktiska ungdomsskolor.) Latinundervisning talar Gustav II Adolf ej om i detta sammanhang, men känt är, att Luther och Brenz 100 år tidigare anbefallt, resp. genomfört en sådan parallellorganisation i Tyskland (jfr Årsböcker I s. 146—148) samt att både där och i Sverige (inklusive Finland) tidigt funnos än sådan parallellundervisning i en och samma avdelning, än skolor med modersmålsklass eller -klasser nederst och att därovanpå mångenstädes fanns en eller flera latinavdelningar. Tänkbart är då, att även Gustav Adolf kan ha haft i tanken en begynnande organisation med små- eller folkskoleklass och eventuellt latinundervisning i eller (och) över densamma i städer. Tydligt behövde eller borde han ej yttra sig om denna detalj, enär han ej önskade låta stadskommuner åtnjuta statsunderstöd för en sådan liten skola (med eller utan

elementär latinundervisning) för alla eller åtminstone för gossarnas flertal (Jfr avtryck från 1624). Denna avvisande ståndpunkt är lättförklarlig, enär det ju ännu på Geijers tid ansågs vara blott de för statens funktioner direkt gagneliga stånden (»äro- och läreståndet» men ej »näreståndet»), som skulle erhålla statligt understödd skolundervisning. 1619 års förslag blev emellertid icke promulgerat, och 1625 — liksom 1620 — års påbud blev ej förverkligat förrän i senare tid.

Utbildning i och tillfällen till arbete skulle även ges värnlösa barn, landstrykare och brottslingar. Barn-, fattig- och sjukhus upprättas med eller utan arbetsinrättningar för föräldralösa och andra på livets skuggsida. Våra dagars Svartsjö får föregångare, och biskopar ordna upptagningsanstalter och arbetsutbildning för stiftets uppväxande fattigbarn (jfr avtryck här från 1624 samt *Bang-Hall* Uppfostrans historia, femte uppl. s. 113—114). —

Om Gustav Adolfs betydelse för universiteten är mycket skrivet och kommer för visso mycket att sägas t. ex. under innevarande minnesår. Här vare det nog sagt, att utan hans personliga frikostighet skulle Uppsala högskola ej under överskådlig tid kunna bli »likmätig andra Academier» och ej heller så fort som skedde genomföra hans befogade reformkrav (alldeles som han genom lektorat i statskunskap vid läroverk ville möjliggöra det hänsynstagande till statens behov, som han önskade; jfr avtryck från 1624). Genom honom blev universitetet en kulturhård av oöverskådlig betydelse för framtiden. I *Balticum* skapade han Dorpats högskola. Ej långt efter hans fränfalle upprättade hans själsfränder snart förnämliga lärosäten i Åbo och Greifswald. Och ej flera år än de få, han själv fick leva, skulle förflyta efter hans död, innan det av honom grundade stormaktsväldet blev i stånd att försvenska och ytterligare kultivera nya landvinningar genom universitetet i Lund. Instiftelsebrevet till Dorpat och till lappskolan underskrevos i lägret — från den framilande stridsvagnen.

Universitetsstatuternas motto i fråga om ungdomens manliga storsinhet (jfr avtrycket från 1626) är en storhetstidens nobla grundval och ärestod och vore värt att inristas över varje läroanstalt.

En intagande självkaraktistik ger konungen även vid avskedet till ständerna. Han uttalade speciella välgångsönskningar för vart och ett stånd särskilt. Och när Rudbeckius håller sina Sorgh- och Jordeferdz-predikningar vid hans bår, låter han landets innerliga tack för allt få formen av en skildring huru stora Gustav Adolfs välgärningar varit mot var och en särskild samhällsgrupp. I hans minnesord och maningar återkommer temat på samma rörande sätt som i vissa av profeternas skrifter. I adelsprotokollet rörande konungens avsked anges att intet öga var torrt; detsamma torde ock varit fallet vid Rudbeckii tal — i nämnda del säkerligen de vackraste i sitt slag på svenskt språk (Jfr mitt häfte: Vid Gustaf II Adolfs bår I). —

— Befruktande för denna och annan tidig svensk reformpedagogik voro förvisso de tre i slutet av föreliggande volym återgivna skrifterna: två om Ratkes didaktik och en av Comenius. I varje fall var detta tydligtvis hoppet hos översättaren, Skyttes broder, och tvivelsutan hoppades Skytte själv detsamma, ja det torde ej vara oriktigt tänka sig, att denne inspirerat sin broder, riksföreläggaren, att ombesörja utgivningen. Skrifterna om Ratke, avfattade 1613, blevo därigenom kända hos oss redan 1614 (säkerligen före översättning till något annat språk), och Comenii bok trycktes här fjorton år efter den böhmiska originaleditionen och nio år efter den tyska upplaga, som tydligtvis legat till grund för översättningen. Att den sistnämnda saknar författarnamn, torde bero därpå, att även den tyska editionen gjorde det. Av densamma ha två nya översättningar utförts i senare tid: 1868, 1913. (Till mitt förord i den sistnämnda hänvisas rörande editioner etc.) Boken har törhända före 1642 varit känd av åtminstone en annan svensk: sedermera biskop Jo. Terserus, som studerat i Tyskland och som vid biskop Rudbeckii dotters bår 1638 gav ett värtaligt uttryck åt just samma sällsynta tankegång, som Comenius här framfört och mycket ingående behandlat, nämligen dels Jesu välvilja mot barnen, dels de senares medfödda, av Jesus intygade oskuld. Denna tankegång hade dessförinnan sällan och föga framhållits i tills nu bevarade, av mig kända predikningar eller orationer i Sverige. Här hade man dess oftare citerat Salomos ordspråk 22:15: Ondskan bor i barnets hjärta; agans ris tager det därur. Endast i Laur. Petris (först

1897 tryckta) översättning av thüringer-reformatorn Justus Menii *Œconomia Christiana* (1529; kap. X) omnämnes — ehuru blott i största korthet — Jesu ord till och om barnen; mera utförligt avhandlas dessa ord och de smås oskuld i några liktal över barn av den jämförelsevis »moderne» Joh. Botvidi (»Fyra och tiugu Lijkpredikningar» [u. o.] 1628; jfr pred. 23/4 1617, 15/8 1620 samt i synnerhet över Ädela Banër 1622). Men Comenii bok var då ännu ej utkommen. Tidigare synas främst Chrysostomos och Luther ha lagt större vikt vid Jesu förhållande till de små, vilket kan sägas utgöra den betydelsefulla utgångspunkten för en helt ny åskådning om och behandling av barnet.

BIOGRAFISKA NOTISER ETC. TILL FÖLJANDE »TAL».

Enligt Jöcher, Lübker, Kroll, Gudemann m. fl. Av utgivaren.

[Pagineringen här i överkanten på sidorna.]

- S. 5 Pytagoras, naturvetenskapsman, den förste "filosofen"; skolgrundare. Grekisk filosof på 500-talet före Kristus.
- „ „ Arkimedes, 212 f. Kr., matematiker, uppfinnare.
- „ 9 Kempe, rektor i Nyköping; såsom sådan troligen efterträdare till Ol. Martini; är väl den Dominus Olaus Petri, som i förläningsregistret 1595 (i Kammarkollegii arkiv) uppges få i skolmästarelön 96 tunnor (2 pundläster) spannmål i tionde från Tystberga, Sättersta och Lästlinge socknar. Sådan framgång hade skolan, att tre kollegor voro anställda där senast 1618. Jfr G. V. Schottes historik över Nyköpings läroverk, vilken dock ej nämner Kempes namn.
- „ 10 Polizianus, 1454—1494, ital. diktare o. filolog ("den siste"), Lorenzos av Medici vän.
- „ „ Barbarus, 1453—1493, ital. lärd, poet, undervisade i etik, grekiska och arist. filosofi.
- „ „ Beroaldus d. ä., 1453—1505, italiensk filosof, läkare, retor. Editor och författare.
- „ „ Muretus, 1526—1585, fransk-italiensk rättslärd, orator, kommentator.
- „ „ Sigonius, c. 1523—1584, italiensk prof. i värtalighet; produktiv förf. och editor.
- „ „ Longolius, 1490—1522, vittberest rättslärd och orator med fenomenalt minne.
- „ „ Tzetsa, Tzetzes, grekisk poet och grammatiker i Konstantinopel c:a 1150.
- „ „ Gaza, 1400—1475, prof. o. abbot i Italien; aristoteliker, översättare till latin, editor.

[Forts. följer å sid. 187].

[Skyttes latinska oration i Nyköping okt. 1599; i översättning för Årsböcker av fil. lic. K. A. Törngren, Stockholm.]

Tal

av svensken

Johan Schroderus Skytte,

vari framhållas de mänskliga vetenskapernas majestät och den ädla välta-
lighetens höghet —
vilket tal hölls i Nyköping i okt. månad
år etc. 1599

inför

den upplyste och de bästa förhoppningar
ingivande Fursten, Herr Johan, Sveriges,
Götes och Wendes Arvfurste, Hertig av
Östergötland och Dalarne etc.

Stockholm

Tryckt hos Andreas Gutterwitz
i frälsningens år 1604.

[Sid. 2. Tillägnan till den 10-årige prinsen:]

Till den upplyste och rikt begåvade Fursten och Herren, Herr Johan, Sveriges, Götes och Wendes Arvfurste, Hertig av Östergötland och Dalarne etc., en lärjunge, som han evigt kommer att minnas och värda.

Ödmjukeligen

Johan Skytte.

Alla omdömesgilla människor ha för sed och praxis, det ser jag, lysande Furst Johan, storslagna, högädlä, vördnadsvärda, höglärdä, frejdade, framstående Herrar, och Du utvalda ähörarekrets av ynglingar — högt frejdade män ha, som sagt, för sed, det märker jag, att hänföra alla sina tankar, alla sina planer, alla sina handlingar till det fäderneslands ära, vari de blivit födda och fostrade, så att de för dess välgång ofta uthärda vanära, landsflykt, ja, själva döden. Tänk på de gamla romarna, som till sitt namns evärdeliga ära, till båtnad för fäderneslandet fördrogo mycket, med ståndaktigt sinne uthärdade många svårigheter och besvärligheter samt redoboget och villigt mötte den allra bitraste död! Men icke har jag en sådan förkärlek för de utländska, att jag förbigår våra egna. Riktat du därför blicken mot våra svenskar, skall du sannerligen påträffa ett obegränsat antal, som avskaffat och dömt till undergång vidskepelsens påfund och med den sunda och sanna religionens kult lyckliggjort fäderneslandet eller som ha befriat detsamma från det skamliga och rent vidriga tyranniets förtryck samt återinsatt det i dess förutvarande fria ställning eller som, slutligen, genom att sprida och förkovra ädla konst och vetenskaper på oändligt många vis ökat detsamma goda resurser. Om någon närmare betraktar dessa utomordentliga människors utmärkta förtjänster om fäderneslandet och deras storslagna gärningar, så skall han, tror jag, manas till att älska och framhålla sin hembygds mark, sitt hems penater; han skall manas att ställa sig i bräseken, när det gäller fäderneslandets fördel, manas att på alla sätt hjälpa och stödja sitt fosterland. Jag tillstår därför, att jag av dessas föredömen känner mig så gripen, att jag skulle anse mitt liv förfelat, om jag icke åt denna fäderneslandets skola, där jag nu talar, bevisar en tjänst vare sig av välvilja eller av tacksamhet samt om jag icke omsorgsfullt beflitar mig att hedra och ära den, i vilken jag blivit undervisad i nyttiga kunskaper och införd i högre bildning, från vars ymniga källor av vetande och olika slags bildning jag en gång rikligen fyllt mina små rännilar, sökt krafter för min stackars maktlöshet, drue-

kit dagg för min torra, fått bistånd och hjälp. Då jag för att vidmakthålla och stärka denna skolas anseende i denna stund går att lägga fram ett och annat inför offentligheten, skall jag därför bete mig så, att jag visar, att våra förfäder ingenting dyrbarare lämnat i arv åt oss än de mänskliga vetenskaperna, ingenting mera storartat, ingenting genom synnerlig fördelaktighet och enastående njutning mera lofvärt och önskvärt. Jag skall så framställa saken, att jag talar om den där gudomliga vältalighetens mest storartade prydnader. Av eder, ähörare, anhåller jag ödmjukligen och vänligen, att I åt detta mitt tal lånen eder välviljas gynnsamma vindfläkt och eder ynnests klara luft samt att I beviljen mig eder bevågenhets segel, på det att jag desto lyckosammare må kunna förverkliga min föresats och tillryggalägga min bana fram till önskat mål. Och för att jag på säkra grunder må kunna göra gällande, vad jag i första hand ställt som uppgift för mig, så skall jag kalla vetenskaperna själva till denna tävlingsbana, för att en var må lägga fram för edra ögon, hur stor förtjänst hon besitter. Träden därför fram, I Vetenskaper alla, och läggen fram till beskådande inför denna frejdade församling, inför dessa utomordentliga män edra kostbara rikedomar! Träden fram, Grammatik, Retorik, Logik, Aritmetik, Geometri, Optik, Astronomi, Geografi, Mekanik, Fysik, Etik, Politik! Träden fram inför denna högtärade församling, alla samfällt! Välan, frejdade vetenskaper, vad är omfånget och arten av den hjälp, I meddelen åt dem, som vördnadsfullt åkalla eder gudamakt? Med vilka goda gåvor överhopen I edra dyrkare? Så stor är sannerligen vår humanitet, att intet finns i våra skönaste källor, av vars ymniga förråd vi icke rikligen sprida vederkvickelse över ädla sinnen.

Det är framför allt jag, Grammatiken, som helt frikostigt meddelar förmågan av ett rent språk åt människor av alla folkslag. Äran och ett förunderligt lovord för rent språk, tilldelar jag, som sagt, raskt och människovänligt åt teologer, rättslärdä och läkare. Tack vare detta bekantgöra de och framlägga i offentlighetens dager och till allmänt beskådande sin praktiks hemligheter till stor ära för dem själva och till ofantlig välsignelse för människorna. — Men varför viljen I då, att jag, Retoriken, skall storståtligt bringa i erinring de förtjänster, som ge mig min ansedda ställ-

ning, de fördelar, som utgöra min styrka? Vid den odödlige Guden, vad kan synas vara förmer än detta: att med sitt tal kunna behärska människoskarorna, vinna för sig deras själar, påverka deras vilja, föra dem, vart man vill och varifrån man vill? Vad är så beundransvärt som att prydligt framsäga en förelagd uppgift, göra den omväxlande genom belysning av troper, utsmycka den med förskönande bildspråk? Vad så angenämt att lära känna och att åhöra som att smekas av en melodisk stämma och eggas av värdiga åtbörder? Vad kan vara angenämare i privatlivet eller mera utmärkande för högre bildning än en samtalston, som är kvick och på intet område obeprövad? Vad kan vara mera upplyst, vad mera prydligt än dessa mina härliga hemgiftsgåvor?

Men jag skall introducera Logiken, vilken med större patos skall framhålla sina förtjänster, då hon är allas vår drottning och härskarinna. Säg följaktligen, du välförsedda syster, vilka äro dina domäner? Detta är mina domäner: att hurtigt taga fram förståndets och förnuftets gåvor, att med en viss livgivande värme återliva den där lilla anpart av det gudomliga förnuftet, som är hos människorna inympad och inplantad, och att med mitt ljus kraftigt belysa alla stora frågors tummelplatser. Och för att jag må säga min tanke om mig själv, så har jag icke hittills i andra vetenskaper sett något högre och upphöjdare, dit själen vill eller kan nå upp, upptänd av begär efter vetande. Ty om lärda män åstadkommit någonting i fråga om vetenskapernas teoretiska grundläggning och deras placering i vederbörlig ordning, så är det tack vare mig. Om män, hängivna åt vittra studier, skarpsinnigt och raskt ha insett någonting gent emot sofister och dem som förakta humanistiska vetenskaper och sund filosofi, så är det tack vare mig. Om fakulteternas lärare genom att samla sina lärosatser något gagnat människorna, så är det tack vare mig. Om dessa själva vunnit någon berömmelse hos människorna för skarpsinne och begåvning, så ha de vunnit den för den logiska glansens skull och på dess förord. Vad begären I mera? Jag plägar icke spara på erkännande, då jag träffar på sinnrikhet, då jag bedömer fasthet och konsekvens. Jag tror, mina åhörare, att vår sats vinner starkt stöd och bekräftelse genom detta uppräknande av de stora förtjänster, som de mänskliga vetenskaperna uppgiva sig äga i rågat mått.

De vetenskaper, som nu följa, skola emellertid också stödja och försvara den, möjligen lämpligare eller på ett skönare sätt, kanske med större eftertryck, med större lovord, med större värdighet. Träden därför fram, I Matematiska vetenskaper, I de äldsta och de mest frejdade av vetenskaperna! Men innan jag talar om dessa vetenskapers rent praktiska betydelse, tror jag mig göra något, som är mödan värt, om jag här framlägger ett och annat om dessas idkare. Han, den höge, allsmäktige Jehovahi, säges (Vishetens bok kap. 11) ha skapat allting efter tal, mått och vikt. Men vad annat har den gudaingivne Salomo därmed velat säga, än att Gud skapat allt efter en Aritmetisk, Geometrisk och Statisk måttstock? Låtom oss därefter aktgiva på och bemärka, vad alltings skapare genom en röst från himmeln talar till Job, den sannskyldigt lycklige mannen, i det 38:de kapitlet, för att vi må lära känna Allsmäktig Guds förvånansvärda uttalanden. Det finnes Geometriska uttalanden om världens byggnad och om jordens postament och belägenhet, Mekaniska uttalanden om hävstänger, Astronomiska uttalanden om Plejaderna, Orion, Arcturus och Bootes, om himlarymdens makt och välde över länderna, slutligen Geografiska uttalanden om jordens mått och vidd. Av dessa lysande vittnesbörd från heliga textsidor framgår det uppenbart, att även Gud allsmäktig velat begagna sig av Matematiska vetenskaper. Även de äldsta filosoferna odlade emellertid ivrigt och på mångahanda vis de Matematiska vetenskaperna. Särskilt bör jag därför älska och hylla dig, Pythagoras, i enastående grad, du som, då du var en utomordentlig lärare och lärd i din skola, aldrig i densamma tillät de så gudomliga och från odödlig Gud utgångna vetenskaperna att saknas. Nej, fastmer lät du till ditt namns och din berömmelses eviga ära i förhållan till din Akademi inrista: *Envar i Geometri* eller de Matematiska vetenskaperna *obevandrad inträde här!* Genom denna sats ville du sporra alla i de Matematiska vetenskaperna okunniga och oerfarna att odla de så stora och utmärkta kunskapsfälten. På Pythagoras följde ett otal Mathematici, vilkas utmärkta arbetsresultat på detta vetenskapliga område ingen eftervärldens förgätenhet skall fördunkla. Arkimedes från Syracusa skulle jag därför icke kunna förbigå utan att göra mig skyldig till ett svårt brott, han som av Gud i dessa vetenskaper uppställts som ett så att säga ena-

stående ideal, vilket alla som beflita sig om så höga ämnen böra ställa fram för sig till föredöme. Då han inför konung Hiero talade över sin vetenskaps höga rang, utropade han plötsligt: »Giv mig en plats att ställa mig på, och jag skall flytta jorden ur dess läge». Denna vår jord alltså, denna jordiska koloss, på vilken vi tillbringa vår tid, leva och röra oss, ville han flytta från en plats till en annan, om han blott kunde få en punkt i rymden att ställa foten på. Något otåligt anmodade honom konung Hiero att lämna något prov på en så stor tillförsikt. Ett skepp, som tillhört det kungliga fartygsbeståndet och som nu var ganska tungt lastat samt förlagt invid den torra stranden, detta drog då Archimedes ensam till sig, alldeles som om det fördes över havet av segel och hästar. Ensam åstadkom denne Archimedes, vad hela Siciliens krafter förut icke kunnat åstadkomma. Ännu mycket mera storslaget var det, som han utförde under Syrakusas belägring. Det var Archimedes, som alldeles ensam slog ned, krossade och förspridde Marcellus', den romerske fältherrens, välutrustade flotta; ensam, medan de övriga medborgarna njöto vila, drev han tillbaka och hejdade Marcellus' krigshär, då den hade för avsikt att i strid till lands anfälla syrakusanerna. Genom medborgarnas försumlighet blev dock staden senare besegrad och intagen.

Men låt vara att det varit Gud själv, låt vara att det dessutom varit högt frejdade män, som begagnat sig av dessa vetenskaper, likväl skall du icke kunna övertyga mig om att dessa vetenskapers praktiska betydelse är så stor, som du förkunnar. — Giv då omsorgsfullt akt på vad jag nu ämnar säga! Aritmetiken lämnar upplysning om alla tal och om den förnämliga proportionsläran, vilken förvisso har sin viktigaste användning vid upprättandet av fördrag, vid fördelandet av hedersposter och vid tillsättandet av ämbetsmän. Och vad kan vara mera tilltalande än den harmoniska proportionens grundsats, än att fastställa den bästa statsformen? Det betyder Bodin ¹⁾ vederhäftigt i sin »Republik». När domaren konsulteras hemma i sin länstol eller sitter på domaresätet i rådssalen för att slita rättstvister av olika slag,

¹⁾ Jean Bodin 1530—1596, fransk rättslärare, politiker och skriftställare. Hans förnämsta arbete "Les 6 livres de la republique" utkom 1577; på latin utgav han det 1586.

[Ann. av översättaren.]

undervisar honom Aritmetiken, huru han riktigt må kunna fullgöra sitt värv i arvstvister och vid allmän fördelning. Vem är då en så obillig bedömare av allting, att han vill förkasta Aritmetiken såsom något overksam och odugligt? — Så stora äro Geometriens företrädaren, att de ligga utbredda och utströdda över hela livet. Vill du veta, vilken utväg Han, Världsbyggmästaren, använt vid upptimrandet och konstruerandet av världsalltets byggnad? Vänd dig till Geometrien! Vill du veta, vilken kraft som åstadkommit, att växter, att träd, att levande varelser bibehålla sin ställning? Vänd dig till Geometrien! Vill du veta, på vilket gudabud jorden vilar, placerad i världens mitt? Vänd dig till Geometrien! Och för att jag mycket kort må sammanfatta Geometriens förtjänster: att vi sitta, resa oss, stå, vandra omkring, gå framåt — för detta ha vi helt Geometrien att tacka.

Fastän Optikens rikedomar synas underbara, skola de likväl synas ännu mera underbara, om jag ställer inför edra ögon två framstående och utomordentliga Matematiker. Archimedes, som jag förut talat om, nämner jag änyo för eder. Han brände upp fiendernas fregatter genom en brännspegel av metall utav säregen form. Jag tar fram för eder Proklos ¹⁾, som var rent underbart kunnig i Matematiska frågor, och som långt senare tre gånger befriade Konstantinopel från belägring av turkarna, tack vare dylika speglar. Betänken nu, mina åhörare, huru underbart det är att speglar kunna konstrueras så, att de bränna upp fiendernas fregatter, att de, hur stark en flotta än är, likväl — genom sin egen kraft och effektivitet — skingra och förinta den.

Till Optiken hör det nämnda gudaingivna vetandet, tack vare vilket dylika speglar ordnas till, föras upp och inbyggas. Optikens ljus och glans sönderdelar och förskingrar förunderligen det där dumma pratet av aristotelikerna om elementarelden, om himmelskretsarnas fasta konsistens och om himmelns synlighet. Ty någon eld finns det icke ovanför luftens sfär. Inga kretsar finnas på himmeln. Emedan denna är av en mycket fin och tunn natur, uppfattas den icke av våra ögon. Till Optiken ansluta sig mycket nära

¹⁾ Proklos, nyplatonisk filosof, * 410 i Konstantinopel, † 485. Turkarnas omnämnande här en anakronism.

[Not av översättaren.]

Astronomien, Geografien och Mekaniken. Liksom dessa icke kunna rätt ärofullt meddelas utan Aritmetiska, Geometriskas och Optiska grunder, på samma sätt kunna även Fysik, Etik och Politik icke framställas utan Astronomiska, Geografiska och Mekaniska grunder. Och säg mig, vad kan vara ljuvligare än att betrakta alla himlakroppars välbekanta byggnad däruppe i olika himmelsfält, än att iakttaga sfärernas prisade harmoni och stjärnornas oföränderliga ordning? Vad kan vara härligare än att utforska stjärnornas, både planeternas och fixstjärnornas, inbördes läge, avstånd, storlek och natur? Vad mera tilltalande än att lära känna hela jordens längd och bredd, både nordlig och sydlig sådan? Vad kan tecknas eller tänkas angenämare än att med ett obetydligt verktyg dels lyfta i höjden, dels sänka i djupet, dels rycka bort i sned riktning mot utgångsläget tunga kroppar av sällsynt storlek? I sen, mina åhörare, hur stora och hur utomordentliga fördelar och förmåner de Matematiska vetenskaperna öfverbringa åt människosläktet. O, I utomordentliga och allra mest prisade vetenskaper, som icke blott människor, i rågat mått i besittning av alla slags förtjänster, ha begagnat sig av för att därmed komma mänskliga trångsmål till hjälp utan som även Gud själv velat begagna sig av vid byggandet av denna Värld, åt vilka jämväl Gud synes ha skänkt sin nåd och sin ynnest samt i vilka han ingjutit sin kraft. Med all rätt vädja vi till eder, Matematiska Vetenskaper, tack vare vilka vi ernå sann vishet och lärdom, och med rätta hålla vi edert minne ständigt i helgd i våra själar.

Återstå nu för mig Fysik, Etik och Politik. Om någon vill beskylla dessa för onyttighet, så skall jag påvisa, att en sådan person icke blott är oförsynt utan tanklös och i hög grad enfaldig. Det finnes ingen bland eder, som icke inser, att Fysikens studium är ytterst nödvändigt, enär från katedrarna i nästan alla skolor, gymnasier och akademier Fysiska anvisningar och lärosatser delgivas. Ingen av eder är så okunnig, att han icke vet, att läkarna utan denna vetenskap skulle i sin verksamhet förhålla sig så, som den vilken letar sig väg i okänd nejd. Ingen av eder är så obildad, att han bestrider, att Etikens och Politikens studium i högsta grad gagnar dem, som äro sysselsatta i det politiska livet. Ingen av eder, slutligen, är så okunnig, att han icke mär-

ker, att många stiga till de högsta äreställen och värdigheter i staten, till vilka de aldrig skulle nått, om de icke med grundligt nit beflitat sig om dessa vetenskaper.

O, I utomordentliga och storartade frukter av de mänskliga vetenskaperna, o, I påtagliga nyttigheter, o, I ståtliga, ja rent av gyllene skinn och över allt beröm höjda skyddsvakter, som icke blott ha att göra med människornas enskilda liv och verka lyftande på detta utan även befordra, föröka och bevara själva statens lycka! Ja, utomordentliga, högst förträffliga samt förtjänta att överhopas med allt beröm äro alla de, som under det de ringakta och besegra alla besvärligheter, alla svårigheter, vilja tillägna sig dessa så betydande och så frejdade vetenskaper, och som vilja med så betydande och så ståtliga förmåner lyckliggöra sina vänner, tillföra staten nytt livsmod, smycka ett älskat fosterland med sitt namns ständiga åminnelse, berömmelse, ära, ja odödlighet.

Må det en gång förunnas få se denna vår skola i ett sådant skick, att liksom i densamma Grammatikens lärosatser med stor skicklighet föreläggas ungdomen, Retorikens föreskrifter med stor förfarenhet handläggas och Logikens satser med stor omsorgsfullhet bibringas — att det på samma sätt även förunnas i denna skola få skåda dem, som förelägga den studerande ungdomen de övriga vetenskaperna!

Jag är säker på att denna min önskan med mera liv och lust skall kunna förverkligas, om jag erinrar denna skolas högt bildade rektor om en förmån av så förnämligt slag. Fortsätt därför, utomordentliga Kempe, såsom hittills att ge din duglighet fritt spelrum, fortsätt att framlägga över huvud alla vetenskaper i denna skola! Fortsätt att med dina anvisningar och hälsosamma råd uppbåda blomman av den studerande ungdomen till denna snillet och den ihärdiga flitens tävlingskamp, fortsätt att uppmuntra de bedrövade sänggudinnorna! Om du ger ditt bifall till mina böner, ack, vilken man är du icke, värd att evigt minnas! Din värdighet i framläggandet, din ihärdighet i undervisandet skall firas med förunderliga lovtal och lovsånger. Men av kärlek till denna skola gör jag kanske en för lång utvikning; jag återvänder och skyndar till den del av mitt tal som återstår: om vältaligheten.

Vältalighetens höghet är så stor, så stor är dess myndighet, så stor dess värdighet, att den i högsta grad avskyr barbariet, okunnighetens töckenvärld och ödsligheten, var den finns, samt att den liksom med sina redskap grundligt rensar alla med mögel och smuts överdragna vetenskaper från så vidrigt barbari. Vältaligheten är så fruktbarande, så hälsosam, så oeftergivlig, att man i inga livets förhållanden kan undvara den. — Om alltså vältalighetens höghet är sådan, som du så starkt framhåller, visa då, vari den lyser fram och återspeglas!

Jag skall icke föra eder tillbaka till forntidens ständigt omtalade ruiner och till de gamlas skuggteckningar och diktalster, vari de skisserat vältalighetens betydelse, utan jag skall helt vänligt inbjuda eder till detta vårt eget århundrades klart lysande tider. För ingen av eder kan det vara förborgat, vilket barbari som för ej så många år sedan bemäktigat sig Italien, Frankrike, Spanien, Tyskland, Sverige och England, så nämligen att de ädlare vetenskaperna legat om icke avdöda så likväl under rysliga tidsperioder nästan i själåtåget. Vetenskaperna framlades visserligen på sätt ske kunde, men på grund av det rysliga och ovärdade uttryckssättet tycktes de innerst ha förlorat sin s. a. s. must och mærg. Vem har då från sådant vanställande smutstillstånd fört fram dem i dagens klaraste belysning? Eller vilken vetenskap ha vi att tacka för att en så utmärkt gärning utförts? Ställen här inför edra ögon män från högststående nationer! Betrakten i synnerhet italienarna: Angelus Politianus, Hermolaus Barbarus, Beroaldus, Muretus, Sigonius, Longolius, vilka på ett förunderligt sätt stimulerat de lärda studierna, som voro omsvepta av de tätaste dimbildningar. Tänken också tacksamt på tyskarnas berömvärda intresse, vilka efter att ha landat nere i Ferraras hamn för att åhöra de där vältaliga männen, en Johannes Tzeza, en Theodorus Gaza, en Trapezontius, en Moschopulus, återupprättat för oss alla vältaligheten, som ryckts undan Traciens brand ¹⁾ och grekerna där, och vilka efter en kort tids förlopp bragt det därhän, att deras skolor fått sig liksom en ny Mercurius, sänd från himlen, börjat använda ett korrektare språk och avfattat vetenskaperna mera vårdat och koncist. Till dessa hörde Rudolf

¹⁾ Syftar på Konstantinopels intagande av turkarna 1453.

[Not av översättaren].

Agricola och andra, män, utrustade med snillets och förtjänsters högsta prydnader. På Agricola följde Erasmus Roterdamus och Filip Melancthon. De beträdde alla samma väg.

Men jag skulle med rätta anses vara den ofacksammaste av alla, som denna jord bär, om jag icke i denna sak toge hänsyn till mina landsmän, svenskarna, vilka falskeligen anses dumma och odugliga för vetenskapliga sysselsättningar i följd av himmelsstreckets alltför stora kyla. Jag skall mana fram för eder Hemming Gadh, Johannes Magnus, ärkebiskopen i Uppsala, de bekanta utomordentliga närkingarna bröderna Laurentius och Olaus [Petri], Olaus Petri från Medelpad, Stockholmarna Ericus Jacobi och Ericus Schepperus, vilka hälsosamt använt sin vältalighets instrument till att rensa upp i mångt och mycket och till att tända på nytt vetenskapens fackla. Och varför skulle jag förbigå dig, ärevärdige och frejdade ledare av denna vår stat, Olaus Martini, en lärare, som för beständigt kan göra anspråk på vördnadsfull hyllning? Att denna skola svingat sig upp ur ett rent utroligt barbari, det är din förtjänst. Att till stor berömmelse Ramus' gudaingivna urkunder vunnit inträde i densamma, det är din förtjänst. Du, säger jag, du frejdade man, har med så stor kärlek omfattat denna skola, att du till stort gagn för de studerande undervisat icke blott i latinsk utan i grekisk och i hebreisk litteratur. Du har med stort nit tolkat över huvud taget alla slags författare. Du har liksom givit denna skola en ny författning. Vad kan du mera begära? Vår upplyste och nådige Furste, som stöder och underhåller skolan, och hela musernas skara ha offentligen framhållit ditt intresse och din flit; själva väggarna ha berättat därom; dina lärjungars föräldrar, blodsförvanter, närskylda och vänner ha ansett denna välgärning, som du bevisat dem, vara bevisad mot dem själva. Gläd dig därför över en så utomordentlig gåva och räkna dig såsom riktigt lycklig, du, som överlämnat åt eftervärlden en så lysande ära åt ditt namn!

Rikten därefter edra blickar mot Frankrike och iakttagen Vilhelm Budaëus, Adrianus Turnebus, Petrus Ramus, Audomarus Takæus, Joachimus Perionius, Johannes Pena, Arnoldus Offlatus kasta kornblixtar med Perikles, strö omkring sig talets blomster med Demosthenes och Æschines, giva sig fritt hän med Tullius!

I skolen då tvivelsutan finna så många och så utomordentliga män, som enbart genom vältalighetens krafter liksom genom en apollinisk medicin återställt livet och den forna livskraften åt muserna och åt alla vetenskaper, vilka voro i hög grad medtagna, just lågo i själåtåget och nästan givit upp andan. I skolen finna, att de genom talets kraft, varmed de liksom med Pallas' sköld varit prydda ända till det underbara, genomfört ett så utomordentligt arbete och nedslagit barbariet liksom ett gorgohuvud.

Den bekante Petrus Ramus nämner jag ånyo, vilken, emedan han var mycket vältalig, förunderligt rensade upp i nästan alla vetenskaper. Du, Petrus Ramus, säges i hög grad ha åtnjutit ett så underbart beröm för vältalighet, att du vunnit för dig även dina fiender genom det bedårande framförandet av ditt tal. Du har med din vältalighets vapen satt kniven på strupen på den där vansläktade hopen aristoteliker och på ingenting mindre än på Aristoteles' insiktsfulla lära. Om jag nu frågar dig, filosofernas furste, genom vilket planmässigt förfarande du åstadkommit så mycken förödelse, uthärdat så stora strider mot alla akademier i hela världen och mot gymnasierna i alla vetenskaper och upprest åt dig liksom ett slags evig segerstod i alla rätttänkandes sinnen, så skall du, tror jag, för hela denna kamp tilldela första priset åt vältaligheten. »Åt vad skall då givas andra priset?» »Åt vältaligheten också», skall du svara. »Åt vad tredje priset?» »Likaledes åt vältaligheten», skall du upprepa. O, du Petrus Ramus, värd att prisa framför alla talare, som levat efter Cicero! Därför måste vi medgiva, att vältaligheten haft något så imponerande över sig, att den från de mänskliga vetenskaperna tagit bort all smuts och all fulhet. Mycket underbarare torde det emellertid vara att om denna gudaingivna vältalighet erfara, att utan denna inga beskickningar kunna anordnas, inga sammanträden hållas, korteligen inga [det offentliga] livets funktioner existera, som icke anropa om dess bistånd. Ja, vi läsa om att det ofta inträffat, att på grund av en endas munhäfta, när det gällde att tala, en hel beskicknings anseende störtat samman. På våra fäders tid hade från tyskarna till Påve Martin avsänts en storståtlig beskickning, i vilken en viss greve, mycket skön att skåda, intog ledareplatsen. Han var i ovanlig grad rik på erfarenhet i mångt och mycket, men liksom han var utblottad och i saknad

av allt vad vältalighet heter, så var han även okunnig i varje annat språk än modersmålet. Då påven intagits av hans resliga växt och av hans harmoniskt formade gestalt, fick han en stark åstundan att samtala med honom, ty han trodde att i den utomordentliga kroppen fanns förvarad en utomordentlig talang. För att bringa i verkställighet sitt tysta tankebeslut inbjöd han därför greven, beskickningens ledare, till överläggning och samtal på latin. Vad gjorde nu greven? Hur skötte han sig i repliken? Hurudan visade han sig vara? Jag skulle blygas, så sant mig Gud hjälpe, att tala om det. Likväl måste det sägas. Han var så okunnig i det latinska språket, så mällös, att man skulle kunnat säga att det var en levande staty, utan förstånd, utan talformåga. Ack, hur ömkansvärd var han icke, och hur olyckligt fyllde han icke beskickningens uppgift! Ty påven vände sig mot de sina och gav sina känslor luft i följande ord: »Hur vackert är icke detta djur!» härmed tydligen åsyftande, att ringa åtskillnad, föga olikhet är mellan ett oskäligt djur och en legat, som saknar språkkunskaper och berömmelse för vältalighet.

Med en särskild kärlek omfattar jag de grekiska staterna på grund av deras enastående klokhet vid avsändandet av beskickningar; jag uppskattar dem ofantligt. Ty de plägade icke i offentligt uppdrag till Rom sända några, som icke länge och i hög grad gjort sig gällande i hemlandet genom anseende för vältalighet. Därför sände de åstad både Karneades från Akademien, Diogenes från Stoa och Kritolaus, peripatetikern, vilka kommo hela staden att med hänförelse beundra dem och vilka skilde sig mycket lyckligt från det uppdrag, för vars skull de utsänts. Jag skulle kunna vitsorda, att våra män utmärkt sig på samma sätt.

Därför ställer jag inför edra ögon Nikolaus Ragvaldi, som så energiskt, så modigt och så glänsande hävdade det svenska och götiska konungarikets höghet och företrädde på konciliet i Basel, att han till full evidens ådagalade, att det alls icke fattas våra svenskar begåvning och naturanlag till att gripa sig an med en talares uppgifter. Ett bevis härpå är även Hemming Gadh, linköpingsbiskopen, som för sitt fädernesland i trettio år var sändebud i Rom. Han var en man av så stor dristighet, av så stor vältalighet, att då han i en församling av påven och övriga kardinaler kallat danskarna, vid denna tid vårt folks hätskaste fiender,

för galna hundar, drog han genom sin ärofulla vältalighet allas ögon och tankar till sig och överträffade vida många nationers sändebud.

Låt nu vara att fransmännen i detta avseende prisas av många, därför att de bruka använda inflytelserika och lärda män till en beskicknings förnämliga värv, så var det likväl ett löjligt fall, när de under förra århundradet till burgundiska hovet sände icke en man, hemmastadd i politik och vältalighet, utan ett slags narraktig barberare vid namn Olivarius. Fastän denne var utstyrd i den präktigaste dräkt, lämnade han dock alla ett minnesvärt exempel därpå, att icke av halskedjor, icke av kläder av purpur och siden, icke av ståt och högfärd, icke av rynkade ögonbryn och av en panna, som ej mer kan rodna, icke av en kroppslig styrka, som kunde passa en gladiator, utan av finbildad vältalighet, korrekt språk och klok beräkning av allting beror den rätta effekten vid ledandet av en beskickning.

Men för att icke någon må tro, att mindre användning för retoriken förefinnes på komitier och offentliga sammankomster av furstar och folk än i fråga om beskickningar, så skall jag göra detta fullt klart genom ett enda exempel, därtill ett, som är synnerligen minnesvärt och bör beaktas av alla den europeiska världens furstar. Maximilian, den förste romerske kejsaren av detta namn, hade pålyst komitier. Dit strömmade samman åtskilliga främmande konungars och furstars sändebud, vilka, föremål för allmän beundran, ledigt framlade sina herrars bud i ett tal, fullt av vägande ord och visa tankar. För att kejsaren skulle visa, att han hade furstar, som ej stodo efter i fråga om berömlig vältalighet, befallde han, att någon skulle träda fram ur kretsen av så många tyska furstar för att ingå i svaromål, men ingen enda fanns, som kunde motsvara en så stor förväntan och använda latinskt språk. Detta säges kejsaren ha tagit så illa upp, att han utropat, att detta vore en anledning till sorg och att det vore i hög grad ovärdigt det tyska kejsardömet, att ingen i den vördnadsvärda församlingen fanns att tillgå, som kunde hävda och förhårliga kejsardömet värdighet, skönhet och höghet. Denna förebräelse tog sig den ganska ålderstigne kurfursten av Pfalz så när, att han återvände hem och på ålderdomen, alldeles som Cato, ägnade sig än åt latinsk litteratur, än

åt vältaligheten samt på kort tid blev färdig med en betydande del av detta studium.

Packa dig i väg då, du belackare, och säg, att du icke förstår, vilken betydelse vältaligheten haft för vetenskapernas upprensning! Ge dig i väg och säg, att du icke vet, hur omätliga dess goda tjänster äro på alla områden av både det offentliga och det enskilda livet! Om du har något samvete, tag då detta till vittne! Åstundar jag hålla vältalighetens värdighet fjärran från människors offentliga och enskilda sammankomster, blott för att kunna införa allt slags barbari? Tänker jag göra strandhugg mot de vältaligaste människors utmärktaste besittningar blott för att utbjuda dem såsom onjutbara och verkningsslösa? Tag här, säger jag, samvetet till vittne, och rådfråga din själs tysta oro! Du skall då upphöra att döma så okunnigt och så nedrigt om de nämnda vetenskapliga strävandena.

Men för att jag icke skall lämna obrukad den gynnsamma vindfläkt, oder välvilja frikostigt beviljat mig, skall jag åter sätta till mina segel och begiva mig tillbaka till hamn. Ty jag ser, att jag lyckligen vunnit, vad jag velat vinna. Jag ser, att edra sinnen äro i någon mån gripna av den gudomliga utrustningen hos de mänskliga vetenskaperna och hos vältaligheten. Jag ser, att I blivit leda vid att längre hålla er till vilan och vilstolen. Jag ser, att edra blickar och anleten äro riktade mot utgångsporten. Jag ser, att det rycker och drar i edra fötter och att rörligheten i hela kroppen röstar för marscher. Fördenskull skall jag sluta mitt tal, då jag med några ord berättat om den välgärning, som bevisats mig av eder i denna stund.

Om Karl IV, den romerske kejsaren, står det att läsa, att han icke blott titt och ofta besökt akademien och skolan i Prag utan med stort nöje åhört disputationer och uppläsningar och med samma skolas magistrar, doktorer och professorer debatterat viktiga frågor. Ja, då hans tjänare och hovmän antydde, att frukosttiden redan var förbi, svarade han, att denna filosofiska frukost mera behagade honom än den där andra, som hade ett övermått av beundransvärt ståtliga rättter. Detta hans beteende prisa starkt böhmiska skriftställare; de tala vitt och brett därom och förorda det.

Hur skall jag nu kunna prisa och upphöja dig, upplyste

Furst Johan, eller på vad sätt skall jag kunna förhålliga din enastående och nästan otroliga humanitet, du, som velat efterlikna Karl IV:s, den romerske kejsarens, föredöme, inträda i detta skoldamm och genom ditt åhörande giva mig en högst angenäm fläkt av din bevågenhet? För denna din gunst och ynnest mot mig förklarar jag, att jag är skyldig att för dig offra både mitt kroppsliga liv och alla min själs krafter.

Jag kommer nu till den förnämliga raden med dess krön av ståtliga, högädlade män — ack, du gode Gud, hur många och hur stora ljus och prydnader ser jag icke där! I högädlade män, eder talar jag till, mot eder riktar jag allas tankar och blickar, I som genom edra hälsosamma råd och edra hälsosamma erinringar vederkvicken och uppliven vår nådige Furste, I som lyckligen fullgjort förnämligt beskickningsvärv inför kejsaren, inför konungar och furstar samt förvärven eder ett odödligt namn. Men varför omnämner jag edra utmärkta förtjänster, nog och övernog bekanta för alla? Endast detta skall jag framhålla, att I visat mig den bevågenheten, den välviljan, att I trätt in i denna vördnadsvärda hörsal och icke blott upplivat mig genom glansen av edra klart skinande ljus utan även ökat min spänstighet i mitt tal. Eder godhet skall ingen eftervärldens förgätenhet utplåna, utan den skall genom utmärkta tal av frejdade män framhållas till eftervärldens tacksamma hågkomst.

Jag kommer nu till de vördnadsvärda och inspirerade männen av den teologiska fakulteten. Jag tycker mig här se en Augustinus, en Ambrosius, en Cyprianus, en Basileios, likväl så att mina ögon vid beskådandet och åsynen av dessa klart skinande ljus försvagas och förlamas. I ägen därhemma bibliotek, fulla med författare av alla slag, i vilka allsmäktig Gud själv genom heliga profeter och apostlar talar till eder, i vilka även de heliga fäderna tala till eder och utveckla för eder om i sanning gudomliga ting. Låt vara, att dessas tal oändligen övergå och överträffa min magra och mycket torra föredragsstil; låt vara, att de kunnat kvarhålla eder alla hemma, likväl har eder utomordentliga kärlek, varmed I omfatten mig, gjort eder brinnande och förmått eder till att komma till denna plats för att höra på mig. Jag skönjer verkligen de ymniga källflödena till eder bevågenhet mot mig. — Jag ser dessutom även andra män, både

utomordentliga och förträffliga, här närvarande, vilka utföra ett beredvilligt och trofast arbete åt vår blide och nådige furste. Deras intresse och gunst skall säkerligen med lovord framhållas av hela musernas skara.

Slutligen vänder jag mig till eder, styresmän, rådmän och medborgare av Nyköpings berömda samhälle. Under eder ledning har denna skola påbörjats, rest sig i höjden och byggts färdig, och I haven genom eder omsorgsfullhet, edra mödor och eder frikostighet dag för dag hållit den vid makt och värvat om den. Därför haven I gjort något, som är värdigt edert anseende, I som besökt densamma i denna stund jämte så många frejdade män och velat låna mig vänligt öra. Detta slags tjänstvillighet bör hedras med evig ynnest, med evig hågkomst.

Då alltså edra mot mig bevisade välgärningar äro omätliga och då det bör ihågkommas för en obegränsad tid att I alla med åsidosättande av offentliga och enskilda sysslor haven tagit plats på denna skolas tävlingsfält, så bringar jag eder, upplyste Furste, storslagna, högädlade, vördnadsvärda, höglärda, frejdade män, bringar jag eder — säger jag — mitt tack, det allra varmaste och djupaste, som jag i hjärta och tanke kan föreställa mig, emedan I med så stort, ja, så otroligt tålmod, hört på mitt tal. Han, den höge Jehova, give att våra studier bringa föräldrarna glädje och hugsvalelse, familjen glans och utmärkelse, vänner och släktingar nöje, staten gagn och nytta, oss själva odödlig ära och heder samt förbereda vårt liv till den sista och himmelska saligheten!

Slut. ¹⁾

Axel Oxenstierna om Gustav Adolfs uppfostran.

Efter E. Palmschölds afskrift uti hans Saml. i Upps. universitets bibliotek avtryckt i Ax. Oxenstiernas skrifter I: 1 s. 247—248. G. A. var född ^{9/12} 1594.

. . . [Konung Gustaff den store och andre vardt] satt till läre och hoffmestare, och som her fadren var en alvarsam regent och stridbar herre, och fru modren af lekamen deijelig och väl

¹⁾ Biografiska notiser till detta Tal jfr här s. 16, 110.

upvuxen, så och af modh och sinne högh och edell, altså vardt han och strengt upfödd och till inted annat ähn arbete, dygd och mandom hollen. När han begynte att växa till i åhren, eenkannerligen, sedan han det tijonde året nått hadhe, blef han af her fadren mehr och mehr, som åhren tillvexte, tillåten att höra och bijvistas gemene rådslag, måste altijdh vara tillstådes vedh sändebudz förhör, och blef honom på sijdstonne af her fadren pålagt att gifva sendebudh svar, och vänias således vidh höge saker och dheras hanterande, och effter den tijdhen var full medh krigzbesvär, och konnungens hoff idkelig beträd och öfvat af många krigzembetzmän, icke allenast Svenske, men serdeles Tyske, Frantzöske, Engelske, Skottske, Nederlendske och någre få Italiener och Spanier, som vedh dhe uthländske fredelige tijder och det Nederlendske 12 århige stilleståndet sökte i Sverige sin lycka, så besökte dhe och effter her fadrens villie och befallning honom fast idkeligen, och medh dheres fördhe discurser öfver andre folekz krijgh, slachtningar, belägringar, krigzdisciplin till landz och vattns, befestningar, skep och siöfart, rette och upäggade den unge herrens desföruthan och af naturen där hän leekande sinne, att han fast heela dagarne medh frågor öfver det, som i krigjet een- och annorstädhes hadhe tilldragit, till brachte, och skaffade sig för ähn åhren medgåfve een tämeligh krigz vettenskap, eenkannerligen dhe sätt och medell, genom hvilka man ett ordenteligit och väl rättat, som [= samt] Sveriges rijkes villkor tillämpat krigz föra skulle, hafvande sig Princen Mouritzes af Uraniens¹⁾ väsen och sätt lijke som en regell i begynnelsen förestält. Genom des ses omgänge och snack, der hvar om sig och sin maner mycket berömbiligen berättade, blef han mycket uptänder att göra androm lijkt, och än gåå dhem öfver, fick och i sine unge årh een fullkomblig vettenskap och kenslo af många fremmande språk, så att han talte Latin, Tyska, Nederlendska, Frantzöskt och Italienskt reent, såsom däruthi boren, förstodh Spansk, Engelsk, Skot-tesk; och hade och af Pollnisk och Moskovitisk een smaak. . . .

¹⁾ Morits av Oranien (1567—1625) var från 1585—1591 ståthållare i Nederländerna, beundrades allmänt för sin skicklighet att erövra befestningar, framtvang ett 12-årigt stillestånd med Spanien (1609—1621).

R. H.

Een kort Vnderwijsning:

V thi Huad

Konster och Dygder

Een Fursteligh Person skall

sigh öfwe och bruke / then ther
tencker medh tijdhen lyckosa-
lighen regere Land och
Rijke.

Stelt til then Höghborne

Furste och HERRE / HER

GVSTAF ADOLF Swerigis

Rijkis Arffurste / Hertigh til Su-
dermanneland / Närike och
Wärmeland. etc:

Af H. F. Ndes. *Præceptore*

JOHAN SKYTTE.

Anno 1604.

Högborne Fur- ste Hertig Gustaff A- dolff Nädighe HER- RE.

The höghlärde och aldraklokeste Mästare j werlden / som om HERrers och Fursters vptuchtan och vnderwijsning någhon tijdh schrifwit hafwe / säye alle medh en mun / och frijwilligen bekenna / at man om ingen ting så mykit sigh beflite skal / som ther om / huru en Furste må j sin vngdoms tijdh blifwe Christeligen och wäl optuchtat / och vthi alle Furstelige dygder och gerninger så öfwat / at han medh tiden / icke är sine vnderåter meer til skadhe / än til styrke och troligit bijstånd.

Hwilken theres mening iagh för min Person / ingelunde straffer eller ogille kan / vthan håller så före / at ens HERRES wälfärd / så och förderf / står vthi hans optuchtan och Disciplin: Jagh håller så före / at ingen Herre kan medh rätta bära ett Fursteligit Namn / och ware tiänligh till at regera andre / medh-minder han hafwer vthi sin vngdoms tidh / något gott lärt / författat och begripit.

Ingen kan någhon tijdh blifwa en godh Smed / medmindre han hafwer tilförende sijn konst / j lång tijdh brukat / och henne af förfarne och skickelige Mästare lärdt och bekommet. Wil en någhon äre och berömmelse läggia in hoos androm medh Bollslagande / medh Dantzande / medh Fechtande / medh Tornerande / medh Rennande til Ringz: Så måtte han hafwa vthi alle thenne stycker fliteligen sigh öfwet och excerceret. Huru kan tå en Furste och Herre sitt kall / som är thet högste j werlden / wijsligen förestå / om han vthi sin vngdoms tijdh är worden försumat / till inge höghe ting hållen / ey heller hafwer något gott lärdt?

Then som aldrih hafwer lärdt Musicam, och wil likewist biudhe sigh fram til at siunga eller spela / blifwer han icke

af allom bespottat / och medh största wanäre afwijster? Medh huadh samweet törs tå een vnderstå sigh / til at regere Land och Rijke / sökie otalighe Menniskiors gagn och beste / som aldrih hafwer sådant lärdt?

När en Herre och Konnung någon dans begynne wil / then han aldrih hafwer tilförende lärt och dantzet / står thet honom mehta illa / och warder af them / som ther oppå see / heemligen begabbat och förhädder: Huru myket mere skall han blifwe förachtat och wanwyrdat / när han träder in vthi sitt Konungzlige embethe / och är medh inge Konungzlige dygder beprydd och begåfwat?

Then höghberömd Orator Cicero han sägher: Quales in Repub: Principes sunt, tales reliqui solent esse ciues, Thet är / såsom Regenterne äre tilsinnes / så äre och theres vnderåter tilsinnes. Ähr nu Landzens Herre och Fader mild / from / fridhelskande / och til alt godt benägen: Så beflite sigh och gemeenligen vnderåterne ther om / huru the sin Herre och Regent j dygder måghe efterfölie. Men är han benägen til thet som skadeligit och ondt är / så gör han icke alleenest sine vnderåther onda medh sigh / vthan är een orsaak och ophof til theras vndergång och ynkelige förderff. Förty thet hafwer sigh medh Regenter således / alt hwadh the förhänder hafwe / eller göre / anthen ondt eller godt / thet synes allom ware lijke som itt påbudh och befallning / then man måtte j wyrdning hålla och trolighen effterkomma. Men at vnderåterne kunne blifwe försörghde medh een godh och nyttelig Regent / och twert om igen medh en skadelig blifwe förskonadhe / thet gör allene een godh aga optuchtan och Information.

När wij medh någon siukdom betagne äre / och wette thet Läkeren som oss skal hielpa är förståndigh / klook / och j sijn konst förfaren / så göre wij gerne / hwadh som han oss biudher och föresätter. På thet wij theste snarare kunne komme til vår helse och helbreghde. Men är thet oss wetterligit / at han är oförståndigh / och vthi Läkere konsten inthet synnerligen öfwat / så sköte wij föga om thet som han oss föreställer.

Hafwer thet sigh icke j lijka mätto medh een öfwerheet och Regent? Ja wisselighen. När vnderåtherne wetta / at theras Regent är medh alle Furstelige dyghder / medh wijsdom / medh förstånd / märkeligen begåfwat / äre the wäl tilfridz medh ho-

nom / och låthe sigh vthi alle tilbörliche saker hörighe och lydige finna.

Men förnimme the / at theras Herre och Regent aldrih hafwer något gott lärdt / och icke är wäl fallen / och skickeligh til itt sådant högt Embethe / så begynna the til at förachte och wanwyrde hans befallningar. När nu så widt kommer / at bådhe han / som skal regera andre / inthet godt råd meddeele kan / för sitt oförstånd skuld / och vndersåtherne ey heller hans råd wedertagha wilia / följer inthet annat ther vthaf / än Regentens störste föracht / och gemeene mans jemmerlige fall och vndergång. Alt sådant kan nu en godh age / flitigh vnderwijsning och troligh optuchtan förhindre / afwärie och förtage.

När man will gå til seglatz / gifwer man honom styret j handene / som weet wäl omgås medh roret / och förstår sigh vppå compassen / oc efter then gemene hopen inthet annat är / än ett skip / och Regenten inthet annat än een styreman / bör icke Regenten tå ware j sijn konst tilförende lärd och vnderwijst?

Wij Swenske hafwe vthi een gammal ordhsedh: Vnger nimmer / gammal håller. Huilkens ordsesedhz rette mening är thenne / at ingen ting blifwer j enne menniskios hierta så wäl rotat / och warder så länge behållen / som thet man enom j hans barndom gifwer och vnderwijser. Ligger icke tå stoor macht ther vppå / hwadh een vthi sin barndom / och besynnerligh en Herre och Furste lærer och indricker? Ligger icke tå stoor macht ther vppå / at hans vnge och Fursteliche Bröst / som är ännu toomt och oförsökt / blifwer opfylt medh godhe och herlighe meningher? Ligger icke stoor macht ther vppå / at man honom vthi sielfwe barndomen / til all höfwiskheet / til all tucht och ärligheet medh alt-somstörste flijt / rådher och trolighen förmaner?

Man seer och förnimmer / at fattige föräldrer / som icke hafwe meer än een åker / meer än ett hws / meër än ett heemwist / meer än een eng / låthe medh så stor flijt / mödhe / omsårgh / arbete / och bekymmer / opfödhe sine barn / at the oc thet käreste som the j werldenne äghe / aldrih hafwe ospart för theras lärdom: Huru myket meer skal man bekymbre sigh om hans optuchten och vnderwisning / som hafwer til at förwente / icke ett Land / icke een Stadh / vthan många Landskaper och Konungerijken?

Hwarföre schrifwer then widhberömde Historicus Iohannes Trithe-mius kloklighen och wäl.

Ein Furst soil billich wohl studieren /
Das ehr hernach könn wohl regieren.
Warlich ein vngelärter man /
Sein land nicht wohl regieren kan.
Sol ehr mitt frembden augen sehn /
So ists schon vmb das landt geschehn.

Vthaf alle these Argument, skäl och bewijs / kan man gör-ligen och klarligen förnimma / at om een Herre och Furste blif-
wer vthi sin vngdoms tijdh wäl optuchtat / så kan han medh rätte
bäre ett Fursteligit namn / sine vndersåther lyckosaligen / och
som thet sigh höfwes / regere och försware.

När iagh nu allt sådant granneligen öfwerweger och betrach-
ter / finner iagh vthi sanning / at thette kall / vthi hwilket iagh
nu stadder är / icke är ett ringe kall / vthan lijka såsom thet är
stoort / så är thet swårt och mächte farligit. Ty en Fursteligh
tuchtemästare skal vara förtäncht / til at göre reede och recken-
skap för alla landsens inbyggere (sägher Philippus Cominæus)
huru han theras Herre och Regent lärdt och vnderwijst hafwer.
Och måghe landsens inbyggare (säger then samme widare) wäl
quijda och jemmerlighen gråta / när theras Herrer och Regenters
barn / som medh tijden skole komma til Regementet / icke medh
then trooheet blifwe optuchtade / som thet sigh ägner och bör.

Men oppå thet E. F. N. kan gunsteligen förnimma / hwilke
the ting äre / som göre / at een Herre och Regent kan blifwe
j sitt Regemente lyckosaligh / hoos sine vndersåter kärkommen /
huru han kan sitt höge kall så bekläde / at han therigenom sigh
förwerfwer ett berömligit namn: Theslikes och / at E. F. N.
kann och måå förnimme min vnderdånighe meningh om E. F. N^{ds}
heele Institution.

Så wil iagh nu vthi all vnderdånigheet och trooheet E. F. N^{de}.
gifwa tilkenna / The dygder och konster som een Furstelig Per-
son wäl anstå / och till hwilke / iagh wil / E. F. N^{de}. medh
Gudz den Alzmechtigestes tilhielp / och E. F. N^{ds}. nådige elske-
lighe Herfadhers gunstighe tillåtelse och befallning / rådhe /

leede och förmane / så lenge iagh lefwer. Efter the höghlärde och klokeste Mästares trogne råd och betänckande / skall en vng Herre och Furste vthi thenne effterföljande stycker / sigh fliteligen öfwe och bruke: Först vthi een rätt och sanskyllig Religion och Gudztjänst: Sädan vthi the herlige och sköne prydnings som the Booklige konster rijkeligen oss allom medhdela / skenke och förähre: Och til thet sidste vthi alle Ridderlige kropsens öfningar / hwilke äre ett fundament och Präparatif till alle Krigzsaker / och göre een godh Soldat och berömmeligh Krigz Furste.

Höghborne Furste nådige Herre / een Herre och Furste skall af sijn barndom hållas til en rett och sann Gudztjänest. Förty Religionen ähr then rätte källan / vthur hwilken alle andre Furstelige dygder hafwe sitt vrsprung och förkofring: Opå Religionen henger Siälennes rette förstånd / gemene mans välfärd och saligheet.

Om en Herre warder vthi sin vngdoms tijdh besnärdd medh någon wrång mening / och falsk Gudz tjänst / wil han sigh sedhan widh henne stödia / så lenge han lefwer. Och ledher så både sigh sielfwan / så och sine vndersåter vthi ett jemmerligit och förfärligit förderf. Religionen och Gudz tjensten / hon minner en Herre och Furste vppå / at thet är icke något dödeligit eller förgängeligit / vthan Gudomeligit til at förestå Land och Rijke: Hon minner honom vppå / at inge Regemente på iordenne kunna förvthan then aldrahögstes krafft och nådige förfordring / beständighe blifwe / och widh macht håldne.

Hwadh kan och större myndigheet förwerfwa en Regent hoos sine vndersåter / än när som the wette / at han sigh vthi all Gudeligheet fliteligen öfwer / och then rätte Gudztjänsten / efter sin yterste förmmögenheet / förfächter och förswarer?

Behöfwer een Herre och Furste wijsdom / så weet iagh inthet better honom til at råde / än han lærer then himmelske wijsheeten / som är j the Prophetiske och Aposteliske skriffter författat och begripen? Thenne är nu then rätte och sanne wijsheeten / hwilken all werdzlig klokheet och spitzfundigheet stöter om kull och til inthet gör: Religionen och Gudztjänsten lærer en Furste / huru han skall ware manlig / oförfärat och vthi all motgång gladh / lustigh och oförskrecht. Förty när han fruch-

ter Gudh / taler om honom wyrdelighen / och vthan återwändö hans helige ord betrachter / så blifwer han vthi alle farligheeter stadigh och frijmodigh. Huadh kan Gudztjänsten meer vtrette? Gudztiensten hon kommer tilwäge / at en Furste är rettferdigh och rättrådigh. Ty när han beskoder Gudz rätte egenskaper / finner han att Gudh then Alzmächtigeste är rättferdigh och rättrådigh. Hwarföre befliter han sigh ther om / huru han kan sitt lefwerne så anstelle / at han ingom någott afhänder eller afhände lather / thet som honom med rätte tilkommer / vthan lather hwar och en blifwe widh sitt / och sigh vthi all handel och wandel Christeligen och wäl förhåller.

När nu een Herre och Furste / thenne herlige och sköne dygdher sigh förwerfwer / så blifwer han godh / from / sachtmodigh / spakferdigh / sine vndersåter godh och gunstigh. Hwarföre will iagh nu Höghborne Furste rådhe E. F. N. till then rätte och sanskyllige Religion, vppå thet E. F. N. kan och alle the andre Furstelige dygder / som af een sann Gudz tjänest sitt vrsprung hafwe / medh ett omak och arbethe bekomme och förwerfwe.

Thet är tijdh / at iagh nu kommer til thet andre stycket / och steller för E. F. N^{ds}. ögon / hwadh nytto och gagh the Booklighe konster enom Herra och Fursta rijkelighen hembäre / så och huru han kan medh thetas bijstånd sitt regemente wäl och lycksaligen före och regere. Kommer förthenskuldh hijt j Booklige konster allesamman / och bewijser klarlighen / hwadh nytte och gagn j heembäre Furstelige Personer / och j synderheet / min nådige Herre Hertig Gustaf / så framt H. F. N. befliter sigh til at läre idre herlige och sköne prydnings.

Jagh / sägher Grammatica, är een sådan konst / som lærer Furstelige Personer rett till at tala / och vnderwijser them / huru the sin mening på thet eenfaldigste kunne frambära / på hwadh tungemål the thet helst begäre: Jagh är then / igenom hwilkens hielp alle andre härlighe konstens dygder wardhe meniskiomen oppenbarede / och tjllkenne gifne.

Effter Grammaticam bör medh rätte fölia Rhetorica, hwilken een Herre och tilkommande Regent särligen skal j äminnelse hafwe. Hwadh kan någon tijdh / sägher Rhetorica, ware yppere / än til at frambäre sine werf och ährender / medh een bequem och

önskeligh wältaligheet? Wältaligheet wridher och lämper männi-
skiones hierta hwart hon will? När krich skal begynnas och
fulfölias / kan Landzens Herre och Regent medh een beprydd
Oration sine vndersåthere beweka / til at godwilligen sin Le-
dungszlamma vthgöra / och hwadh till kriget nödtorffteligen kan
behöfwes. När man wil slå til sine Fiender / så hafwer wältalig-
heet stoor krafft / till at förmahne Krigzfolket:

När en Herres macht är slagen på flychten / kan wältalig-
heet åther före henne tilbake: När något buller vpkommer / kan
thet igenom en wältalande Herres Oration warda stillat och för-
taghet:

Om wij och weele the förledne tjdhers Historier igenom
läsa / så och många Herrars och Potentaters företagande beskodha /
som ännu lefwe / warde wij befinnandes / at igenom wältalig-
hetens och tungemålets föracht / äre många wanwyrdade och för-
hädde wordne / men igenom theas öfning och bruk / berömda
och afhåldne.

Maximilianus widh thet nampnet then förste / Romerske
Keyser / berammade een Rijkzdagh vthi Speyer / tijt komme
många HERRars och Potentaters myndige sendebudh / hwilke
medh altsom störste wältaligheet / på thet Latiniske Tungemå-
let / af ladhe sine werf och ährender.

Til theas Orationer och Taal / fick Keisaren itt mechte
behagh / menandes / thet ware honom och heele Romerske Rijket
til een stoor wahnäre / om han icke låthe sware them igen på
samme Tungemålet. Hvarföre befalte han / at en af the Rijkz-
förster / som ther försambladhe woro / skulle sware för:de Sän-
debudh vppå Latin.

Men här dierfdes ingen til at stighe fram / och efterkomme
Keysarens befallning: Therföre blef han så förtörnadt / at han
sadhe: Thet är een stoor skam och ohörd ting / at icke en ibland
så många Rijkzförster / kan göre een Latinesk Oration. Thette
Keysarens taal gick Pfaltzgrafwen så hårt tillsinnes / oanseedes /
han war en ålderstighen Herre / at han wijnladhe sigh till at
lära thet Latiniske Tungemålet / när han kom hem ifrån Rijkz-
dagen / och vthrettadhe j een stackott tjd så mycket / at han
sigh therigenom förwerfwat hafwer ett ewigtwarande nampn: Hadhe
nu j godhe Herrer vthi edhers vngdoms tjd / medhan lägen-

heet gaffz til at lära / hadhe j tå / idher beflitat / til at för-
fatta alle hande Tungomål / så hadhe j aldrih så spotteligen och
medh heele Romerske rijkets störste föracht / blifwit af Maximiliano
afwijste.

En Tysk Förste förskickadhe en Grefwe j Legations wijs til
Martinum Påwen j Rom / hwilkens ahnseende och heele kropz
deyelige skapnat / Påwen öfwermåto wäl behagadhe / så at han
inthe heller åstundadhe / än til at fördröye tidhen medh ho-
nom / och om höghwichtige ährender skärskodhe och tala / me-
nandes / at effter han vtwertes så herligh / sköön och deyelig
war / skulle han och inwertes medh alle berömlige dygder / och
synnerligen medh wältaligheet och fremmande Tungemåls kunskap
wara begåfwat. Men hwadh hender? När nu Påwen hadhe lychtet
sitt taal / märkte han wäl / at Grefwen ingen Latin eller Jtaliensk
kunne / vthan allenest sitt söte och kärkomne modhersmål. Hwar-
före wende han sigh ifrån Grefwen til the andre / som ther när-
warandes wore / och sadhe: O quam bella hæc est bestia, O hwil-
ken wacker beest är thienne. Gaf här medh tilkenna / at een så-
dan person som inthe annat än sitt Modhersmål lärt hadhe /
wore likare ett oskäligit diwr / än een menniskie. Hadhe tu godhe
Grefwe vthi tin vngdoms tjd beflitat tigh / til at lära Rhetori-
cam och allehande tungemål / så hadhe tu aldrih kommet vthi
ett så stoor föracht och bespättelse.

Tvenne Grefwer af Eghmond wore tillsinnes / at förrese til
then helige graf / När the nu skulle drage igenom Rom / blef
Påwen sådant kungiort / hwarföre befalte han / at man skulle
före them in j hans palatz / vppå thet han kunde komme till
tals medh them. Män af thet snack som föl them emellen / för-
nam han / att inthe meer än then ene kunde tale Latin. Hwar-
före lät han then samme vppå thet härligeste trachtere och be-
gåfwe: Män then andre brodheren lät han drage sin koos lijke
godh / som han war tijt kommen / och allzingen äre wedherfare.
Hadhe tu Grefwe af Egmond vthi tin vngdoms tjd något annat
Tungomål lärdt / än titt modhersmål / så hadhe tigh samme äre
wederfaret som tin brodher. Doghlijkwäl war thenne wanäre een
orsak / til thet Testament / som tu giorde / när tu komst heem
tilbaka igen / och war thet bådhe tigh och alle tijne effterkom-
mande / til een stoor berömelse / Förty tu hafwer vthi samme

Testamente så skipat och lagat / at ingen af tine efterkommande skulle komme til någon Regering / för än han hadhe vthi iempne try åhr studerat vthi Booklige konster j then höghberömbde Stadh Parijs / och ther sammestädhes een Gradum in Philosophia antagit: Theslikes och j alle Tungemål sigh fliteligen öfwet.

Vthaff thenne Exempel see wij nu / at många Herrer äre komme vthi altsomstörste föracht / för thet the hafwe icke beflitet sigh om fremmande Tungemål och wältaligheet:

Men twert om igen / så wele wij skodhe någre Potentaters merckelige Exempel, hwilke för thet arbethe / som the hafwe lagt vthi fremmande Tungomål / til at nimme och läre / af allom menniskiom mechte prisade warde och berömd. Sådant til at bewijse / behöffwer man inge foorne Fursters Exempel vthan the- ras / som nyligen lefwet haffue och ännu lefwe. Jagh bedher vthi all vnderdånigheet / at wij wele nu ihughkomme then Störmechtighe Furstinne Elisabetham fordom Drottning j England / hwilken medh rätta må kallas een Gudhinne ibland alle the quinnor / som någre fremmande Tungomål lärdt / och sigh vthi wältalenheeten brukat hafwe.

Högmechtighe Furstinne / fast än tu äst ifrån thette förgängelighe lifwet kalladt / så wil iagh likwäl titt höglöflighe namn ihugkomma. Hwem är icke blefwen vptänd til at elske / ähre och berömmen tigh / så offta man tigh hörde tala och perorere? Hwadh kan ware tigh och tin heele Nation berömligere / än thet tu kunde tala medh så många och åtskillielige tungor? Tu synes migh ware lijke som een Gudhdomeligh gåfuo / och alle dygders beläte / hwilket andre quinnor j werlden medh räte borde efterfölje.

Medh hwad samwet kan iagh förtije then höghborne Furste och Herre Landtgreff Morits til Hessen / hwilken vthi fremmande tungomål och besynnerligh j wältaligheet / således sigh exerceret hafwer / at han snaresagt öfwergår alle andre Furster j Romerske Rijket?

Wältaligheetens och fremmande tungomåls kunskap och store kraft / bewekte Carolum Quartum Romerske Keysaren / til at insettie vthi sin Aurea bulla, ibland andre förnämlige ordningar och Constitutioner, thenne Constitutionen: At alle Kurförsters Sö-

ner j Rijket / skulle til thet minsta kunna thesse try tungomål / som är Italiensk / Slawonisk och Latin.

Wältaligheetens och fremmande tungomåls liufigheet / nådige Herre / hafwer bedraghit migh / at tale så widlöftigt om Rhetoricæ sköne och vnderlige dyghder: Thet är tijdh / at iagh nu wänder igen tillbaka.

Näst effter Rhetoricam fölier Dialectica, hwilken en Herre och Furste ingalunde skal förachte eller förskiute. Dialectica hon vnderwijser oss / huru wij rätt skole bruke vårt skäl och förnuft: Dialectica hon hafwer warit een Mästerinne / till at finna och sammansettia alle konster: Hon är then samma / hwilkens hielp alle menniskior behöfwe vthi höghwichtige saker och ärender: Dialectica hon är then som vnderwijser oss / huru wij skole vthj alle saker rätwijsligen och ostraffeligen döme och disputere. När nu en Herre och Furste sigh vthi thenne för. ^{de} Konster temmeligen öfwat hafwer / så skal han begifwe sigh in j the Arithmeticonum och Geometrarum sköne palatz. Men thet tyckes sälsampt wara / thet en Herre och Furste / som är född til höge och wichtige saker / skal läre Arithmeticonum, hwilken konst kiöpmän / Camererere / Rentemästare j dageligt bruk bör at hafwe? Och hwad är Geometria annat / än een konst / som kan tiäna åker- män?

Män tu / som wilt / att en Herre och Regent icke skal läre Arithmeticonum, käre sägh migh / om tu wilt / at han skall bruke sitt skäl och förnuft / althenstund och andre menniskior bruke skäl och förnuft. Huru litet west tu af Arithmetica, som sådant dierfwes till at föregifwe? Augustus Romanorum Imperator, hadhe een hemligh och förborghet bok. Icke meener iagh een sådan book / som Commodus och Caligula hadhe / vthi hwilken war anteknet / hwadh för Tyranniske stycker the wille bedrifwe: Augustus then Romerske Keysaren / sägher iagh / hade en fördold book / medh sijn egen hand scrifwen / som kalladhes Rationnarium, j henne war förmält / om all åhrlig rente och vthgift / huadh för Rijket och landskaper han vnder sig hade: Huru många penningar af Tollen / af Taxer och andre vthgärder årligen förmodhes kunde: Theslikest och huru många faner Ryttere / huru många Kniete fäniker man hadhe till at förmode j nödhennes tidh vthaf huart och ett landskap j synnerheet / och

huru mycket sigh belöpe kunde på theras besoldning: War och j samma book fliteligen anteknet / hwadh han hadhe till at förwente af the omliggande herrer och Potentater / och för hwem han sigh fruchte skulle eller ey.

När man nu granneligen will beskode hwadh thette hafwer warit för en book / warde wij finnandes / att thet hafwer warit een Reknebok / vthi hwilken Augustus fliteligen och idhkeligen hafwer most bruket Arithmetiam, Och hafwer thenne book mycket hulpit honom till at wijsligen och höglofligen före sit regemente.

Ludovicus then Tolfte / Konung j Frankerijke / brukedhe och en sådan book. och hadhe han fliteligen anteknet / huru många Capitener och Rytthemestere han kunne hafwe af åtskillighe ängder och landskaper / när så kräfdes. thesslikest och huru många lärde och skickelige män / som han j sitt land hadhe / och tiänlige wore till at förskickas j fremmandeland / och brukes för rådzpersoner: War och förmält / huru monge tiänere honom troligen tiändt hadhe / och icke wore ännu med ett nödtorftigt oppehelle försörgde. Alexander Seuerus then Romerske Kéysér hadhe och een hemlig book / j hwilken han schref til minnes / allt hwad han hadhe androm förärt eller förähre wille: Ja j synderheet / hwadh för gåfwor han achtede hwarion och enom till at gifwe / eller alleredhe gifwit hadhe. Vthaf sådanne Exempel förnimme wij nu / at stoore Herrer och Regenter j werlden hafwe welat bruke Arithmetiam til theres höghe embeters styrke / och henne ingelunde förachtet.

Thet wore önskandes / att alle Herrer och Furster wille bruke sådanne Böker / så blefwe ofte många ährender tillbaka satte / som elliest medh vnderståthernes och sielfwe Regenternes störste förderf begynnes / och j werket ställes.

När en HERR och Furste hafwer lärdt Arithmetiam, Så kan han och medh sine egne ögon see / om tiänerne medh årlige renten / och medh alle vtgifter rettwijsligen omgå. Seden vthi krigsaker är Arithmetica een mesterinna / lärendes / huru man konsteligen skall stelle een slachtordning: Lärendes / huru wij skole medh behändigheet stelle någre tusende man / så att the göre anten een quadrat / een triangul / en cirkel / en Cuneum, eller någon annan Geometrisk figur. Huad elliest Arithmetica kan vthrette j krigzsaker / ther om hafwe Ælianus, Frontinus, Vegetius

och andre scribenter widlyftigt nogh gifwet tilkenne / hwilke scribenters herlige böker wij och wele j sinom tidh (medh Gudz nådige tilhielp) igenom studere och granneligen ransake / om thet är sant / som the om krigzsaker scrifwit hafwe. Hwarföre kan iagh nu medh rätte säije / att Arithmetica beprydher en Herre och Regent mechta wäl / och kan honom behielpelig ware vthi höge oc wichtige Rijksens ährender. Jagh fruchtar / at iagh hafwer talet förmycket om thenne konstens sköne klenodier och pärlor. Hwarföre will iagh nu tale om the konster som tilbake stå / på thet korteste sätt som iagh kan och förmå.

Arithmeticae syster är Geometria, hwilken är rette grundwalen till thesse konster / nempligen till Opticam / Musicam, Astronomiam, Geographiam, Mechanicam. Jungen förfaren mästere hafwer någon tidh warit / ey heller her efter blifwe kan / medh mindre han hafwer most brukat Geometriam. När en Herre och Furste kommer för något fäste thet till at beskiute / eller medh stormande hand intage / och weet icke förwist / om han thet j wärket kan stelle / och sitt företagande lyckosaligen vtföre / så kommer Geometria then allersköneste konsten / och biudher honom handen / vnderwisandes / huru han kan sådant tilförende granneligen förnimme / och genom herlige Geometriske Instrument vtleta och förfare: Geometria hon vnderwiser / huru man skal slå sit läger / at fienderne icke lätteligen något infall kunne göre: Geometria hon är een mäterinne och modher till allt Arkelij Geometria hon lærer / huru man rett skal göre steger när man will löpe til storms. Och hadhe Philippus Konningen j Macedonia / Alexandri Magni fadher lärt thenne konsten / så hadhe han aldrigh så skamligen förloredt någre stormer för the Melicers stadh / när han icke rätt brukede stormstegerne.

Thetsamme hende och wedherfors the Fransoser / när the wille intage then mächtige staden Mediolan. Men wij wele något litet beskåda / hwad Geometria vthi krigzsaker hafwer kunnat vträtta: Marcellus then Romerske krigsöfwersten / beladhe then mächtige staden Syracus j Sicilien, oc togh sigh före till at betwinge och intage heele staden med een wäldigh och wäluthrustat skipzflotte. Och hadhe han och strax vthan något mootstånd bekommet in stadhen / om Archimedes then högberömbde mästare icke hadhe städt honom emot. Förty när Marcellus kom något

så när medh sin Skipflotte in för Staden / begynte Archimedes till at kasta vt Jern händer / hwilke så konsteligen wore gjorde / att the thet ene skipet efter thet andre lyfte vp vthur wattnet / och j thet the slepte skepet nider igen / förkrossade thett eene thet andre / så at Marcellus nödgades till at öfwergifwa skipflotten oc belägge staden til landz.

Men här war åter Archimedes framme medh sine Instrument / oc förtogh Marcello all fördeel then han hade kunnat haft till at belegge stadhen.

War icke thet vnderligt / att en man skulle kunne stå emoot en heel skipzflotte och en så mechtig krigshär? Månge otalige sådanne Exempel finner man vthi the gamble Historier, och skribenter. Och kunde sådanne stycker ännu idagh brukade warda / så framt man wille något vppå sådanne konster wåge och kostwärja.

Astronomia är een konst / hwilken alle Furstelige personer af werldennes begynnelse för alle andre konster elsket hafwe. Hwar igenom hafwer Petolomeus Konungen j Egypten bekommet ett ewight namn / vthan igenom Astronomiam och the Astronomiske böker som han skrifwit hafwer? Hwar igenom hafwer Alphonsus Konungen j Arragonia ett ewigtwarande namn bekommet / vthan igenom Astronomiam? Hwar igenom hafwer then höghborne Herre och Furste Landgraff Wilhelm (högloflig j åminnelse) ett sådant berömligit namn hos alle Nationer sikh förwerfwet / vthan igenom Astronomiam?

Vthi krigzsaker hafwe Astronomiæ widunder mycken äre och berömmelse inlagdt.

När Tiberius then Romerske Keyseren regeredhe / war en sådan Tumult iblandh hans krigzfolk / att the slogo många vthaf theres eigne höfwidmän j hiel / och hadhe achtadt slå alle tilhope / så framt theres onde företagande icke hadhe blefwet förhindret igenom Månens förmörkelse. Krigzfolcket thet hadhe war sammansatt sikh till att dräpe alle höfwidmän om natten näst efter / män när the finge see / at månen miste sitt skeen / tänckte the alle / at thet skedde wiszerligen för theres skuld. Hwarföre blefwe the alle förskrechte / och begynte bitterligen till at gråta / at the sådant skulle någon tidh begynt hafwe. Och blef så hele Tumulten snart stillet och förtagen. Här hafwer nu

Astronomiæ vndertekn kunnet stille en sådan mechtig Krijghshär / thet elliest någhre tusende män icke hade kunnet giordt och vträttet. Jgenom Astronomiæ tilhielp / äre mächtighe land / och Rijken intaghne wordne: När Columbus kom til the nye Land och Öyer / som nu vnder Konningen j Hispanien äre / kunde han inthet så snart twinge thet Barbariske folcket / nödhgedes förthenskund länge förbjidhe / in till thes allt hans Prowiant war förtärdt och upätet / och hadhe allt hans folk måst dö af hunger / om så skäl then Astronomiske konsten honom icke hulptit hadhe. Lät therföre igenom någre sine tianere then Barbariske hopen kungöre / at så framt the icke wille förskaffe hans folk prowiant / och gifwe sikh vnder honom / skulle the förnimma / at theres Gudh / som the trodde vppå skulle innan någre dager lathe komme ett vnderligt tekn / therigenom han wille tilkenne gifwe / at theres gerning och förehafwande wore honom mechte emot. Men nu wiste wäl Columbus såsom en Astronomus / at Solenes förmörkelse skulle komme två daghar ther efter. Och efter hon och skedde / tänckte thet Barbariske folcket / at thet hadhe warit sant / som Columbus föregifwit hadhe.

Blefwe förthenskund alle så vptände emoot Columbum, at the icke allenest honom och hans folk Prowiant tilfyllest förordnadhe / vthan och vnder hans Protection godwilligen sikh begofwe. Hadhe nu Columbus aldrig lärdt Astronomiam / så hade bådhe han och hans heele fölie måst dö af hunger / så hade han aldrig så lätteligen och vthan någon blodzvtgiutelse thet Barbariske folcket vnder Konungens wäld twinget och bekommet. Wil een Herre och Förste wette / huru han medh brennespegler kan göra sine fiender afbreck til watn och land / så läre han Opticam: Will och een Furstelig Person förfare huru heele Jordennes kretz är belägen / huru många hennes deler äre / huru widt hwars och ens Herres och Potentatz land / ja hans eigit sikh strecker / så läre först Geographiam? The Mechaniske konster hafwe the förnämbligeste Krigzherrer altijd fliteligen öfwet och bruket. Hwilket ännu j thenne dagh gör then widberömde hielte Grefwe Moritz j Nedherland / hwilken många Mechaniske Mästerer och konstenärer hafwer lathet förordne / the ther inthet annat göra / vthan hugsa och betänckie / huru någhre nyje Mechaniske Instrument

kunne vpfundne warde / och seden j krigssaker nyttighe och brukede blifwe.

Thenne äre nu the liuflige konster / hwilke een Herre och Förste aldrigh bör förachte och förkaste.

När en Herre och Förste vthi alle thesse förde Konster är idknad / öfwad och exerceret, så må han wäl begifwe sigh til Politicam, hwilken en vnderwiser om alle the stycker / som j thet werdzliga Regementet hända och förefalla kunde.

Inthet Embethe är på Jordenne större / och mödesammere / Nådige Herre / än til at förestå ett Regemente. Alla retwisa och sanning styrkia / elska och göma / och alla wrångwiso och osanning / och allan orett nidhertryckia / almoga sin fredha och frelsa / särligha then spaka / som medh späkt och medh lagom wil lefwa / så för ostyrligom och wrångwisom inländskom / som för vtländskom.

Inthet är swårare / än straffe the ofromme och wanartighe / nyttighe och gaghnelighe Constitutioner skipa och stadga / och efter sin yttersta förmögenheet trachte / huru then gemene man / för hwilkens wälfärd skuld en Förste land och Rijke är befalet / kan blifwe behollen / och hans håfwor och äghodeler förbättrede warde och förkofrede. Men at en Herre och Förste kan sådanne perlor sigh förwerfwe / ther til är then berömmelige konsten Politica, then störste orsaken och tilfället. Och efter alle hennes berömmelige dyghder icke kunne nu blifwe E: F: N:de ödmiukeligen tilkenne gifne / så wil iagh sådant til en beqwemligere tidh vpskiuta / och vthaf så många någre fåå allenest vprekne och förtällie.

När en Fursteligh Person han trädher in vthi sitt Regemente / så lærer Politica, at han icke alt thet som företages skal / skiuter ifrå sigh / in vppå sine tjänere / och ey heller förmener och inbillar sigh / hafwe så klokt och skickeligit hufwudh / at han kan alle Rijkens höghwichtige ährender föruthan någre RådPersoner vträtta.

The Herrer och Förster som sådant göre / säger Philippus Cominæus, ähre anthen så fulle medh mistancker / och så spitzfundige / at the ingen menniskia nepligen troo / eller och så sömpnige och dådlöse / at the ingen ting sielf wilie eller kunne bestella / vthan befale och biude sine tjänare och män /

alt thet som skal bestellas och företages. Och ändoch / säger han / at begge thenne Försterne äre olidelige / så wille han sigh heller ønske till at ware hos the spitzfundighe / än hos then Herre / som inthet förstode sigh vppå någhon handel / vthan skute alle saker til sine tjänere och Befalningzmän.

Hwarföre lærer Politica en Herre och Förste sigh så förholle / at han sitt land regerer / dogh aldrigh vthan sine trogne mäns råd och gode betenckiende. Vthi Priuat saker / och föghe wårdande ährender / företager man aldrigh något / medmindre man förfråger sigh hos androm / hwadh som bäst tiäne och gangneligest ware kan. När een wil förhielpe sin dotter til itt hedherligit gifte / När en wil köpe någon åker eller hws / När en wil göre något Testemente / så bruker han godhe råd / vppå thet han icke skal vthi någon måtto blifwe besnörd och bedragen / oc then aldreklokeste behöfwer och ofte andres råd / lijke som en läkiare / then ther siuk är / behöfwer een anners läkeres råd vthi sin siukdom:

Huru kan tå en Herre och Regent ware vthan godh råd / hwilken vthi sitt råd hafwer alle vdersåtens wälfärd / gaghn och saligheet / hwilkens lägenheet så är / at om han råker vthi thet ringeste snafwe och feele / så är thet heele Rijket til een förfärligh och oboteligh skadhe.

Och om en Herre och Regent aldrigh något företager / vthan wijse mäns råd och betänckiande / så är thet ett wist teku ther til / at han är sielfwer klook / wijs och förståndigh. Hwarföre säger then widberömda mannen wäl: Nullum esse maius boni imperij Instrumentum, quam bonum consiliarum, qui non immeritò pacis decus vocetur. Och medh thu ord til at säye: Så högt är enom Förste af nödden / til at hafwe een godh Rådgifwere / som menniskione / skäl och förnuft.

Thenne mening stadhfester klarligen Philippus Cominæus, then ther säger / at en Herre och Regent kan aldrigh något bättre kännemärkie lathe see / til sin godheet / än när han esom ofttest omgås medh wijse och skickelige män / holler them j wyrdning / och icke trädher ifrå theres råd och trolighe förmaninger: Förty om thet skeer / så dömma alle / at Regenten är så tillsinnes / som the / hwilka han dageligen omgås.

Och fast en Förste synes ware strängere j sitt Regemente /

än thet sigh äghner och bör / så blifwer hans strängheet lijke-
wist af vndersåtherne wäl och wördeligen vptagen / när the för-
nimme / at han icke sådant vthan sitt Rådz godhe minne och
betänkiande giordt och vppåbudhet hafwer.

När nu Politica en Herre och Furste thetta lärdt hafwer /
så kommer hon sedhen och vnderwiser / hurudane Rådzhper-
soner skole wällies / nämlighen / The som äre trogne /
förstå sigh vppå alle saker / som förelöpe kunne / och wette
til at medhdele nyttige och gode råd h j fridlige så och buller-
samme tider. Trogne äre the nogh / som finnes godhe och fromme,
Förfarne skole the ware / och wette bådhe om theres eigen Her-
res / så och om the omliggiende Potentaters och Lanskapers
lägenhet. Förfarne skole the ware vthi Tungemål / Booklige kon-
ster och wältaligheet / elliest så kunne the lägge inn een så stoor
äre / när the wardhe förskickedhe för Legater, som then Pol-
niske Kökemästaren / til Konnung Johan / saligh och Hög-
loffligh j äminnelse / af Konung Staffan j Påland blef förskicket:
Eller och så stoor berömmelse förwerfwe / som then Bårdzskäre-
ren Olivarius, hwilken war send af Ludwik / then Ellefte widh
thet namnet / Konung j Frankerijke / til Mariam Hertig Carls
dotter af Burgund: Eller och wara vthi så stoor anseende / som
Grefwen af Mar / hwilken för try år sidhen / när iagh war j
Engeland / blef afferdet af Jacob then Siätte på then tijdhen
Konung j Skotland / til Drotning Elizabetham / hwilken inthet
annat tungomål kunne än sitt liuflige och kärkomne Skottske
Modersmål.

Nådige Herre / när E. F. N. trädher een gång in j Rege-
mentet / så warder Politica E: F. N. lärendes / icke til at tage
sådanne män til Rådzhpersoner / som inthet meer wette / än en
åsna klädd vthi en Purpur kiortil. Hafwer någhon tijdh en större
skam kunnat wederfares the högferdige och vplåste Polacker /
än then / som wedherfoors them när Konung Karl Knutson (vthaf
hwilkens familia E. F. N:de äre komne) drogh heden vthur Rijket
til Casimirum Konungen j Påland? Ty hwarken sielfwer Ko-
nungen / eller någon af hans hoftiänere kunne tale Latin / eller
något annat fremmande tungomål med Konung Karl / vndan-
tagandes en kringskuren Rakeplätter / hwilken alle Casimiri hem-
ligheter måste Konung Karl vppenbare och tilkennegifwe. Hwar-

före war Konung Karl ett vphoff och een orsak til thet påbudh /
som Casimirus sedhen giorde / nämligen / at ingen Pålack
skulle efter then daghen komme til någon högh befallning / medh-
mindre han hade studeret / och sigh fliteligen öfwat / vthi thet
Latiniske Tungomålet. Gudh gifwe at och ingen vthi vårt Fäder-
nesland / måtte komme til något högt embethe medhmindre han
hade något gott lärt författat och begripit;

Rådzhpersoner skole wäljas / sägher Politica, icke allenest
the / som äre trogne / förfarne / vthan och the som gifwa godh
och nyttige råd. Godhe och nyttige råd komma af Gudhfruch-
tige och stadighe menniskior: Godhe och nyttige råd komma icke
af them / som munnen är vppå igen frusen / och inthet dierfwes
til at tala: Godhe och nyttige råd komma aff them som äre
spakferdige / som kunna tiga stille / icke löpa fastelagh medh
theras Herres heemligheter / som äre lönlige / dogh icke så lön-
lige / at the wille begrunde alle theras Herres heemligesté oc
förborgade saker / hwilket Cornelius Tacitus säger enom wara
omöyeligit och ett fåfängt arbethe: Politica hon råder / at en
Herre och Furste skal icke tage fremmande vthi sitt råd / the ther
om Landzens legenheet inthet wetta / hon lærer och at en skal
wäl tage ändelige personer til råd / män swäre sellan / och
vthi the saker som lände kunne til theras Profession. Hon vnder-
wijser honom til at taga sigh til wara för the rådgifware / som
säye ja / när theras Herre säger ja / som åter seye ney / när
theras Herre säger ney / hwilke för een förlänning skul sinom Herra
thet råda / som honom altijdh behager och j hans öron wäl
klinger: Hon rådher och at en Regent icke skal låta sigh beweke
aff eens mans råd / til at något lätteligen vthi Rijkzens ärender
företage / medhmindre han finner / at thet råd är godt / tro-
ligit och sine vndersäter gaghneligit. Förty Vopiscus han säger:
At en godh / from och snell Furste / blifwer offta köppter /
sälder och förrådder af the rådhgifware / som Ivstus Lipsius kaller
Cubiculares Consiliarios Politica hon lærer sädhan huru Regenten
skal förhålla sigh emoot sine Rådzhpersoner / låthe them fritt
tala / och gifwe sin mening tilkenna / höre them tolemodeligen /
och icke förstegången vppenbara hwadh han hafwer j sinnet eller
tencker til at göre. Politica hon lærer en Furste kenna gemeene
man / och tage sigh för honom til wara. Ty gemeene man är

ostadigh / benägen til förändringar / och seer gärne / at Landzens Herrer omskiftes oc ombytes: Hon lærer och / hwadh som rätte orsaken är til alle Herrers och Regenters fall och vndergång:

Politica hon lærer / huru en Furste kan tage sigh til wara för åtskillige hofskrytare / ridderrödh / och trappedragare / hwilke gemeenligen j hof lefwerne pläge wanka / och sitt hemwist hafwe. Ja ther sammestädes / såsom Engrer och Mattkar krype och kräle. O huru lustigh ähr tu Politica, Gudh gifwe / at ingen Herre och Furste kunde någon tijdh til Regementet komma / medh mindre han hade tine herlige dyghder begripit / antingen af lång förfarenheet / eller af the lärde Politicorum herlige skriffter!

När Historiarum och Iuris studium komme til Politicam, så weet iagh inthet hwadh en Furste skal meer kunne behöfwe / til at lära af the booklige konster. Vthi Historierne kan en granneligen beskodhe / alle fromme Regenters laster och skamflecker. Westu icke orsaken til alle mechtige Rijkers begynnelse / förkofring och vndergång / så gak til Historiam?

Om en HERRE och Furste läser Thucydidem; så lærer han vthaf the Atheniensers exempel ware til fridz / medh sitt eigit / och icke åstunde eller begäre ens annars / medh minder honom orsak blifwer gifwen.

Wil en wetta / om Herrer och Furster skole wara spakferdige / och icke misbruke sijn höghe macht och wälde: Wil en wetta / om thet är lofgifwit / HERRAR och Furstar til at göra någon oförrätt / och thet som är emoot Lagen / och icke thet som är medh Lagen / och honom inthet wäl anstår: Om en / sägher iagh / wil sådant wetta / så kan han sådant förnimma af Liui och andre Historier? När inthet j förrådth är j skattkammaren / så råder Historia, at man skal göra hielpe skattar / dogh så / at man gör een begynnelse på them som kallas Dij Maiorum Gentium, hwilket j Rom och skedde / när theras skattkamar war toom / at the förnemste Herrar all then Koppar / bådhe giort och ogiort Silffuer / som the åtte / gåfwe til thet gemeene bästa / icke meer behållandes igen / än en ring / saltfaat / och ett saltseer / ja / the trängdes när the wille sådant j Rådhuset bäre och vtgifwe.

Wil en HERRE och Förste wette / huru theres ändelycht hafwer warit / som altidh hafwe följt sine egne rådth / så läse

han Philippum Comineum? Gudh gifwe at E. F. N:^{de} thenne book hwilken E. F. N.^{des} Högborne elskelige Herfadher / min Nädigeste Herre / migh någre resor Commenderet, och för migh berömt hafwer / Gudh giffue / at E. F. N. wille thenne her Commineum medh tijdhen fliteligen läsa / och låthe sigh honom wara een kärkommen Book / efterföljandes her vthi E. F. N. Elskelige Högborne Her Fadhers höghloflighe exempel.

Thet är een stoor skam / när en wälachtat man vthi en Stadh / eller en vthaf Adel / som åstunder til at blifwe en Laghman / eller Häredzhöfdinge / icke hafwer läsit sijn Lagbook / och hennes Flocker och Balkar granneligen öfwerwägat och begrundat: Huru mycket meer / är thet en Fursteligh Person / til blyxl och wanäre / när han inthet förstår sigh vppå Lagen / hwilken borde ware Custos legum, hwilken borde hafwe begrafwit Omnia Iura in serinio pectoris sui, och hielpe hwar och een til lagh och rette. Skal en Herre och Regent altidh lita på sine tiänere / at the skole åtskillia alla klagemål / och aldrih sielf vtleta sanning eller döma almogens käromål efter lagom?

Skal en HERRE och Regent inthet förstå sigh ther vppå / om hans tiänere ret eller orett dömt hafwe och vttydt lagsens mening? Hwarföre är thet mechte nytteligit / at en Herre och Förste medh alsomstörste flijt igenomstuderer then lagh som bådhe han och hans vndersåter wedertaget hafwe / så och igenom läser then fempte Mosi book / och öfwerwägher hwadh som Iureconsulti om Fremmande Nationers Lagh / bruk och sedhwahne / på thet korteste sättet / skrifwit hafwe.

Vthi alle thesse stycker / skal en Herre och Förste sigh wäl bruke / öfwe och exercere, dogh så / at han the Ridderlige stycker och öfningar / hwilke göra een bequem och skickeligh Soldat och krigzman / ingelunde förgäther / förachter och förkaster. Om hwilke öfningar / man kunde widlöftigt och nogh tala / men efter the icke komme och lände til mijn Profession, lather iagh them bestå / doghlijkwäl wil iagh nu thenne gången / vthi all vnderdånigheet rådha och ödmiukeligen förmana E. F. N:^{de} til at efterföllie the Herrers och Potentaters Exempel, som bådhe j boklige konster / så och krigzsaker / sigh öfwet hafwe / och therigenom äre mycket ärede och berömdhe wordne. Hafwer icke Alexander, then stoore / bådhe igenom lärdom så och krigz-

saker / förwerfwet sigh ett ewigtwarande namn? Hafwer icke Iulius Cæsar, bådhe för the mechtige krich / som han förde / så och för sin skickeligheet / bekommet ett odödeligit namn?

Konung Karl Knutson war bådhe vthi krigzsaker / så och booklige konster / och besynnerligen vthi the Mathematiska saker / fliteligen och wäl öfvet och förfaren.

Män lijke som hans förfarenheet j krigzsaker / halp honom / näst Gudh then aldrähögste / til land och Rijke igen / och förtryckte hans motståndere / så tröstade och hugswaledhe honom Philosophia, then tidh han moste wijke hedhen af Rijket / förmanandes honom wara tilfridz; / och drage sitt kors tolemo-deligh.

Och om alle andre exempel blifwe tilbage satte / så borde doch E. F. N. vthi åminnelse hafwe / then stoormechtige Konung / Konung Göstaf / Salig och Höglöflig j åminnelse / E. F. N. des Herfaders Faders exempel, och thet troligen efterföllia. Hafwer icke then Stormechtige Herre / vthi sin barndom / låthet påskina / hwadh man skulle hafwe af honom til at förwenta? Hafwer icke then Stormechtige Konung på sitt trättonde år / warit förskicket til Academien, och thersammestädes all wijsdom författet och begripit? Hafwer icke then Stormechtige Förste på sitt adertonde år / lathet see och förnimme sine manlige gerninger vthi krigzsaker? Hafwer han sigh icke så emot Swenske män förhållet / at wij äre honom och hans Högmachtige och Högborne efterkommande skyldige ähro / outhsäyeligh tack och berömmelse? Om icke the dödes och framfarne Herrers Exempel E. F. N. de beweke kunne / så skole doch the lefwende thet göre och vthrette. Hwarföre wil iagh stelle E. F. N. de för ägon / then Stormechtige Herre och Furste E. F. N. de Elskelige nådige Herfader / min nådige Herre / och troligen förmane E. F. N. de til at efterföllie hans F. N. des Exempel: Wil E. F. N. de wette / huru E. F. N. de kan sigh vthi sin vngdom Christeligen och wäl förholle / så komme E. F. N. de til thenne rinnande kellon? Wil E. F. N. de förnimma / om en Herre och Furste skal på sitt femtonde år / wägga för sit fäderneslandz beste skuld / lijf och wälfärd / så komme E. F. N. de til thenne aldresköneste källan? Will E. F. N. de wette / huru en Förste kan förfechte sine vndersåther / försware landzfridh / och then rette Religionen /

så kan E. F. N. de thet läre af alles wår nådigeste Herre / E. F. N. des elskelige Högborne Herfader?

Thenne äre nu the herlige och sköne konster / nådige Herre / Hertigh Gustaf / vthi hwilkes sköne palatz iagh achter medh Gudz then Alzmechtigestes tilhielp at före E. F. N. de / och dagligen förer / Thenne äre nu the dyrbare perlor / medh hwilke en Furstelig person sigh skal smycke och beprydhe: Thenne är then rette Purpurkiortel / som han skal vppå sigh legge: Thenne är then rette guldkronan / hwilken en Herre och Furste skal settie vppå sitt hufwdh: Thenne äre the ädlest och dyrbarest Rijkedommar / som på iordenne finnes kunna: Thenne äre nu een rätt wapn / sköld och wärie / hwilke kunne en Herre och Regent krafteligen försware och förfächte.

Hwadh iagh och nu j tiye år j fremmande land medh stoor mödhe författat hafwer / thet skal alt lände E. F. N. min nådige Herre / til gagn och fromma: Hwadh iagh igenom the många reesor j åtskillielighe Konnungeriaker begripit hafwer / thet skal alt lände E. F. N. de til fromme och godhe: Hwadh iagh j fremmande land hafwer af förfarne och kloke män kunnat lärdt / thet skal alt komme E. F. N. de til fromme och gode.

Tryckt j Stockholm / aff

Anund Olufson.

Anno 1604.

[Tryckmärke]

På Herman Sulkens Bokföres egen bekostning / och finnes hoos honom til kiöps.

ÖVERSÄTTNINGAR ETC. TILL SKYTTES »VNDERWIJSNING».

[Paginering enligt föreliggande editions sidouppgift i överkanten.]

- S. 6 Trithemius, 1462—1516; tysk abbot, fantastisk naturfilosof
 ” 6, 17, 22 Cominæus, fransk statslärare f. 1445, d. 1509
 ” 9 Maximilianus I, f. 1459, d. 1519
 ” ” Riksdagen i Speier: 1529; evang. ständernas protest
 ” 11 Gradum in Philosophia = filos. magister-(doktors-)grad
 ” ” Drottning Elisabeth f. 1533, d. 1603
 ” ” Moritz, kurfurste av Sachsen f. 1521, d. 1553
 ” ” Carolum quartum = Karl IV i Böhmen f. 1316, d. 1378, som upp-
 rättade universitetet i Prag (1347—1348), det första i Mellaneuropa
 ” ” Aurea = gyllene
 ” 13 Ludvig XII f. 1462, d. 1515, konung 1498—1515, ”folkets fader“
 ” ” Ælianus, en grek på Hadriani tid; skrev arbeten i taktik
 ” ” Fontinus, pretor, augur, borgmästare i Rom, levde å Vespasiani—
 Trajani tid; skrev i strategi
 ” ” Vegetius, i Konstantinopel, levde å 300-talet, skrev undervisande
 arbeten om militärväsendet
 ” 16 Moritz se not å ”Oxenstierna rör. G. A.:s uppfostran“.
 ” 19 Konung Staffan (1533—1586) i Polen, Johan III:s sväger.
 ” 21 ridderrödh = Ridder Röd, falsk person, förrädare
 ” ” trappdragare = baktantare, lismare
 ” ” Engrev, synonym till maskar
 ” ” spakferdige = milda
 ” ” Dij Majorum Gentium = de högt uppsatta, de övre tio tusen
 ” ” åtte = ägde
 ” ” saltseer = sässkål, saladier
 ” 22 Custos legum = övervakare av lagarnas efterföljd
 ” ” Omnia Iura in scrinio pectoris = lagarna i minnet
 ” ” Iureconsulti = lagförfarna män

HÄR RÄTTADE FELTRYCK

i första uppl. av Skyttes kungliga uppfostringslära.

Skytte En kort undervisning återgives här efter den till synes första av de två editionerna 1604. Nya upplagor utkommo 1678 och 1770, av vilka den förra i minsta detalj följer den senare upplagan av 1604.

I originaltrycket står sid.	Här i avtrycket ändrat sid.
A2 v:o wordenf örsumat	3 worden försumat
A3 lädr	4 lärdr
A8 hij.	8 hijt
B v:o Paltz	9 Pfalz
B2 Romeske rikers	10 Romerske rikets
B7 v:o mästernine	14 mästernine
B8 knnde	15 kunde
C8 E. E. N.	24 E[ders] F[urstlige] N[åde]
D2 v:o eftetföllie	25 efterföllie

Oxenstiernas förslag till privilegier för
 Stockholm, 1619.

Riksarkivet Axel Oxenstiernas concepter till Kungl. bref, förordningar m. m. 1611—1620 Ser. A:II I. Renskrivet ex. i huvudsak efter Os första utkast, vilket ock bevarats i samma bunt; rättelser sedan införda av Oxenstierna. Privilegierna blevo icke utfärdade. Jfr Constitutionem emot Tiggare, mars 1626; Ständens yttrande däröver; Ordning för hospitalet ^{1/11} 1626, avtryckta i *Thyselius* Handl. rör. sv. kyrkans historia I s. 43—58. Enligt den förstnämnda § XII skulle värlösa barn »skötas och vptuchtas» i barnhus intill 8-årsåldern »och då till tjänst eller handtwärk uthfåås.» Enligt § XIII borde barnhus upprättas i varje provins för »bondebarn» och i varje stad. Embete = yrke.

Vthan efter = utifrån, från utlandet.

... 29. Så hafwer och här till ihnjadt en stoor och förderfwe-
 ligh osedh, att icke allenest hwar och een är wordett tillåtet att
 blifua Bårgere, Vthan och söledt åhr efter annedt, och icke wist
 någon redeligh nähring att föda sikh medh, serdeles att mången
 Bonde af Landedt, flyendes arbeted, hafuer nedersatt sig i Stadhen
 och på Malmerne, beskönjandes och beteckjandes dermedh sin
 lättia: Huarföre wele wij dedh här med således stadgatt hafua,
 att ingen skall tillstädiess till Burskap, med mindre han kan gör-
 ligen bewijsa sig antten hafwa så många Penningar att han kan
 sikh med kiöp och säl nähra, eller och hafwa lärdr ett rede-
 liggitt nährliggitt Embete, att han sig der med bårgerligen föda
 kan; Och hoo ded icke förmå eller göriligen kan bewijsa, han
 skall icke tillstädiess till Bårgere, Vtan anthen tjåna för sin födo
 i Staden, eller begifwe sikh åå Landed....

34. Och på dedh Vngdomen må till nyttige kånster blifua
 vptucktadhe, Då wele wij att Staden skall oprätta en god Räckne-
 skola; Och huar icke hemma finnes åmbne åth Männ, kalle dem
 Vthan efter, som instituera och lära Vngdomen Räckne kån-
 sten, och huad mehra dem nyttiggitt åhr vthi Kiöphandellen och
 ded borgerlige lefuerne. Och att sedhan ingen antages och bru-
 kes för kiöpswån, som icke hafuer lærdr hålla sin kiöpmansbook,
 och weet der medh rättligh omgåå.

35. Så åhr och fast nödigitt att dett Tiggerijett, som mången
 af barndoom wånies till, må afskaffas: och skall fördenskuldh medh
 förste lägenhett i Stadhen vprättas ett Barnehuus, dijt de som

på Gathur gåå och tiggie, kunne innehafues, och blifua der oppeholdne, till des de någon tiensth giöra kunne; Och så snart de ähre tienstföhre, antwardes Handtwerekmän som dem behöfua och begiäre, i hender, där de kunne vthi någott ährligitt ämbethe blifua vpfostrade, huilecke och sedhan skole wara plichtige att tiäna samme Mann, till des de sin kåst och hans omak medh arbethe förtientt hafwe, eller elliest efter gode Mäns ordh, giortt honom der före till nöijes. Löper någon af dem sin koos, då hafue hans Husbonde macktt att taga honom igen ehwar han honom finner, och spijse honom medh wattn och bröd i tuå Måneder, och kräfwia icke mindre arbete af honom. Eij skall heller någon af desse optagne Barn skiffa husbonde, förr än han sitt ämbethe wäl lärdtt hafuer, och giordt sin gamble husbonde för kåsten och omaked tilfyllest, Med mindre att Bårgemästere och Råådth kunne pröfwa, att han af sin husbonde illa tracteras, eller sitt ämbete eij wäl och ytermehra hoos honom lära kan; På huileked fall, dhe Drengen ifrån tiensten befrija måge: Huar och ingen finnes som sådanne barn will ahntaga, då skole de oppeholles på Stadzens kåstnadh, och sätties dem sådant arbethe, dermed dhe sin födho någorlunda förtiäna kunne. Och skall fördenskuldh göres förordning till een wiss hoop och barns förttärning; Och sätties där tuå Föreståndare till af Menige Borgerskapet ährligen, som hafua der inseende med, och så laga att barnen som för Föräldrarnes fattigdom skull, icke wäl kunne vptucktas, måge holles ifrån lättie och sielfzwäld, till en redelig nähring, der med de landed och Staden i framtijdhen nyttige wara måge.

Läroverkens brister och organisation.

Riksarkivet Riksdags- och Mötesacta 1619—1622: Utskottsmötet 1620.
Registratur sid. 206 o. f.

Kong: Maitz:

Beger nådigst, att Prästerskapett, wele taga efftersk:ne Punckter J Betenckiandhe, och medhdeela H. K. M:tt sitt rådth, huru desse feel, bäst och beqwemligast äre till att boota.
Actum Stockholm den 11. *Martij Anno* 1620.
Effer dij *Academien* och Skolar, äre och höre wara een

Officina och wärkstadh, Vthi hwilken godha *ingenia* kunne *informeras*, till Gudz Församblingz och Regementzenss tienst, så och elliest till ärlige och loflige konster, der medh ett erbart och borge-ligitt Lefwerne beqwembligen och nytteligen kan vnderhållass; Och iblandh andre feel och brister, som här och där kunna finnas J wårt Landh, är icke dedh ringeste, att *Academien* och Skolerne, ganska illa äre bestälte, förorsakandess där medh, att till Predike Embetett fåå finness, som dedh medh nytto och wäll kunna föra och förestå; Men till Regementett platt inge nyttige och *instruerade*. Alltså och, att icke een godh Stadz Skrifware finness, sedan een godh Fougdt eller Skrifware å Landett, och alle dhe, som anten äre mestadeelss så olärdhe, att och icke een part kunna skrifwa åå Landedh eller J Städerna *Magistraten* och Embeten bekläda, äre mestadeelss så olärdhe, att och icke een part kunna skrifwa sitt namn; Ähr och någon som Lust hafwer till *Studierne*, så hindrass han doch, sompt af Fattigdom, sompt af Sochnegånger, och förnöter der medh onytteligen sinn kåstelige tijdh, och tillwenniess många Odygder, Dryk, Swermerij, Tiggiande, Lättiegång och annat slijkt; Ähr och någon som medlen icke feelar, eller behöfwer Sochnegånger, så är doch *Institutionen J Academien* och Skolerne så orichtigh och elak, att ingen där kan komma till någon *erudition*. Först för dhe många *Ferier* dhe der taga sigh före; Sädan att alle dhe som anten J *Academien* eller Skolerne blifwa bruukadh, hafwe anten wedertagett Prediko-Embetett, eller och *dirigerat* de-ress *Studia* där hänn; Hwarföre och *Institutionen J Religionen* någorlunda kan *passera*. Menn såsom *Præceptorerne* siälwa intett förstå heller achta, hwadh till Regementett, eller ett borgerligitt Lefwerne hörer; altså kunna dhe dett icke heller någon annan lära; Och dedh som werst är, icke låte hwart *Ingenium* excellera, J dedh som dedh *inclineras* till, Vtan allt ifrån barndommen styrkiadh ifrån Regementz saker, särdeless krigzwäsendett, att haatett och Misshagett till krigzförstånd och *Disciplin* bådhe hoss Adell och Oadell, lijka medh Alderen tillwexer, derigenom och Landedh är blifwett *Steril* och ofruchtsampt på nyttigt Folck, att och J desse beswärlige och medelzlöse tijdher, lijkwäll större feel på Folck änn peningar är funnet. Hwarföre sådant allt att förekomma och boota, då begiäras K. M:tt att Prästerskapett, wele sigh Vti detta ärendett, Artickelss wijss förklara.

1. Om Skolerne, huru många kongelige Skolar och *Gymnasia* J Rijkett äre nödige att hållass, och på hwadh ställe, och sådant fördy, att så många som nu hållass, dem att hålla wäll är Cronan beswärligitt, och elliest till intett nyttigt, och där dhe *Contracterades*, kunde dhe så myckett rikkeligare Vnderhållass.

2. Hwadh för *Artes* nödige äre J samma Skolar eller *Gymnasijs* att läsass.

3. Hwadan sådanne Personer, som medh Vngdomenss nytto dedh kunna *effectuera* äre till att fångass.

4. Att ett wisst sätt på *Institutionen* måtte författass, så att den J alle Skolar wore eenformigh, och när Diecknarna skiffa *Præceptorer* och Skolar, icke altijdh behöfwa lära af nyie, och där medh förspilla sinn tijdh.

5. Om Socknegångerne icke wore bättre, att dhe afskaffadess, och handladess medh Almogen, att dhe een gångh eller två om Åhrett, hulpe någett till Skolerne, och att sådant blifwer Vpburret af Kyrkioherderne, till Skolerne försendt, och sådan effter een wiss Ordning Vtdeelt ibland dhe nödhstälte, och dem som sådanne *beneficia* wärdhe wore, och icke som nu åftta skeer, ganska olagligen Vtskiffatt.

6. Desse samme för:ne Puncter, äre mästadeelss J *Academien*, och till att öfwerwäga, särdeless huru många *Professorer* där äre nödige.

7. Hwadh för Personer där till skole bruukess, och effter dy Jrijkess icke så finness Vti alle *Faculteter*, dhe som *cum laude* sådant kunna genom gå, och *celebrera Academien*, hwarest Vtrijkess någre lärde Männ wore till att nå, som effter andre Kongarss och Furstarss *exempel* kunde kallass här in.

8. Hwadh sätt Man will bruuka vti *Professorum* Vnderhåld, effter dy detta medlett, som är medh Kyrkiotijonderne, går myckett olijka; Dhedh eene Åhret fåess myckett, dhedh andre ljtett, och dedh som oskälige är, den som ringare karll är, och ringare *Profession* hafwer, som åfttast meer änn den skickeligeste och förnembste, förutan andre obeqwemligheeter der medh föllier.

9. Medh hwadh Ordning och form *Communitetet* bäst kan anrättass och huru stoort.

10. Hwadh *privilegia Academien*, och dess Ledemoter äre nyttige, så att Frijheeten icke missbruukass till Sielsswäld och

Subiectionen Vnder een litterat *Magistrat* icke är *Studierna* hinderligh.

11. Hurudan *Academiens* och Skolerness *Inspection* skall wara, så att *Professores* måge wetta sigh skulle göra reeda för deress Embete, och Vngdommen icke försummess, eller dhe som otjänlige äre, fåfängt forslitja sijne Åhr, och kan skee *ex favore* niuta *beneficierne* till godho. Kunne och Prästerskapett besinna någre flere articklar, wara här hoss nödige att *expliceres* der om begerer K. M:tt att wara Vnderrättat.

Och endoch H. K. M:tt wäll weet Dieknarnass Fattigdom mestedeelss *prætenderas* effter som dett och fuller en godh deel är sandt, doch hwar Ordningen blifwer giord och Skolerne *Contracterade*, kan wäll finness medell, dem som goda *Jungenia* hafwa, att hiälpa på fötterna inrijkess, och icke tillstädia, att dee som *promiscue* Rijkett till stoor fara draga Vtländess. . . .

Arbete för stadsbarn och fångar.

RA RR 1624 ^{24/4}, s. 194 v. o. f. Jfr. 1633 s. 1156 o. f. RA. Jfr JOS. MÜLLER, Fattigvården i Stockholm, s. 25 o. f. Efter några år av lägervall flyttades anstalten från Gråmunke(Riddar)holmen 1636 genom Joh. Matthiæ till det område, där nu Norra latinläroverket och Barnhusgatan ligga.

K: M:tz Fullmakt för Tuchtmästaren vthi Stockhollm Jochim Firbrandt.

Wij *Gustaf Adolph etc.* Giöre witterligitt att alldenstundh Wij här vthi vår Konungzligha hufwudh Stadh Stookhollm, nådigest hafue vpretadt låtet ett Barne och Tuchtehus. Så hafue Wij till dess rette anstiftande till Vpsynes Man och Föreståndare, anammat denne vår troo Vndersåthe *Jochim Firbrandt*, hwilken medh högste flijt och åhoga, skall och må bemälte *Barna* och Tuchtehus förestå, och på dedh att medh samma werck motte skickeligen och well tillgå. Hafwe Wij nådigest för gott anseedt, att der medh på effterföllande sätt hollas skall, effter som han der på emott oss sigh hafuer förplichtadt —

Till dedh första, Skall alltidh *ordinarie* wara Åhrligen i Tuchtehusedt, Fattige Mans Barn ethhundradhe af Mans och Quiners Perssoner som löpa på Gathan och inge Föräldrar hafwe, och

elliest andre som hafue lust sine Barn der insettia, och Embethe lära, hwillke ädt minste skole i samfelltte 3 år der blifue och lära VII att reda, Spinna och wefua, wäfua Bommerssin, Rask, Sarett, Borett, PerPetuan och annat huadh af grann VII egenom wewerij står till att giöra, och medan bemälte trij Åhr opå står, Skall förståndaren dem wäll, effter nödtorften försöria medh Maat och Ööll, Kläder, Lius, wedh, Sengier och alle nödtorfter well oppeholla, Sedan de effter 3 åhrs förlopp Embetedt lärdt hafua, effterlåtedt wara at taga dem der Vt, Synnerligh när the för Geseller eller Mestersuenner gillas kunne, eller och lathe dem blifue länger der inne, Men dhe andre som inge Föräldrar hafwe, Skole blifua der så lenge inne, att de Embetedt wäll lärtt hafue, Och the för Mester *passere* och sigh i någon Stadh här inrijkes nedsettie kunne.

Till thett andra. Skall denne tillsynes mannen på sin egen omkostnadh införskrifwe och förskaffe ifrån Tysklandh Werckmästare een, Fergere een Ullberedere een, Spinnare een, Gamble män som hafuer acht på Barnen een Gammell Quinna som gifwer acht på Quinnes Perssonerne een, Wachttmästare eller Tuchttmästare een, Kock een, Bryggare een, Stenhuggare een, Gerbar een, Poijker Sex.

Till thet tridie. Skall denne Förståndare egenom sin vnderhafuande wachttmästare eller Tuchthwssmestere wara förpflichtadt at intaga i Tuchthusedt Skallekar och Bofwar, doch the som till någon ålder äre, och eij vtgamble, bådhe af Mäns och Quinnes Perssoner till femtije stycker. Hwillke förbemäldhe Skallekar skole Arbete och Skära steen, Bereda läder, Såga, Mala, och huadh grofft Arbete dem blifwer hellst opålagdt, som een Skallek, Skökio och Boff kan blifwa twungen medh, Och skole förbemäldhe Skallekar och Boffwar blifua till sådanntt grofft Arbete så lenge holdne, effter som Saaken är grooff till, Och the af rätten kunna blifwa tilldömbde, och de sigh bättra wele, Och skall han dem medh Sänger, weedh, Lius, Maatt och Suagtt öell effter nödtorften försöria. Och skole sådane Skalkar och Skökor intedt komma der vth, för än de kunna förskaffa sigh Borgen, Att de sigh bättra och ifrån sitt förre oskickelige wäsende och lefuerne afstå wele, och the deres *Terminer* vtståt hafua.

Till thett Fiärde. Skall förbemälde tillsynesman på sin egen omkostnadh och Efwentyr försöria tuchthusedt medh VII, Lingarn

samt alle *Materialia* och *Instrumentalia* som behöfwas kunne, och på dedh sådant dess bättra kan stelles i werkedh, hafwe wij der till nådigest förordnat till *Capitaal* Femtussendh daler. Der till medh skall han och af sitt eget insettia Ettussendh daler bruka och anwenda till bemälte werckz fortsettiandhe, Och när han träder ifrån detta *Contract*, Skall han wara förpflichtadh at lefrere förbemälde Femtussend daler ifrå sigh Vtan någon afkortningh, effter som hans *Caution* der på gifuin i Bookstafwen vidare vtwijsar.

Till thet Fämpte. Alldenstund den förtienst som af förna *Capitals* förmerandhe tilwexa kan, Skall komma bemälte till syningzman till goda, Vtan någon afkortningh, och skall denne *Contract* wara vthi tijo Åhr, Och när bemälte 10 år äre förlopne, och han det wijdare beholla will, wele wij een ny *Contract* medh honom nådigest opretta låta, och honom dedh fram för een annan vnna, Så framt han will gifua så mycket som een annan biudher.

Till dedh Siette. När offtabemälte tillsynes man, träder ifrån Tuchthusedt, Skall alle dhe *Instrumentali* och Bohagztygh som i offtabemälte tuchthus äre brukade wordne, och han för sine egne Peninger hafuer inköpt, blifwe der quarre efter honom till *Inwentarium*.

Till thet Siuende. Alle warur som tillsynesmannen låter i Tuchthusedt för arbete och förferdiga, må han förötra fritt, Vtan någon Toll, bådhe här i Stockholm och annorstädes här inrijkes, och huadh han inskrifwer ifrån fremmande Landh som i Tuchthusedt skall förarbetas och tillgodo komma, må han och tollfritt införa låtha.

Till thet Ottonde. Allt hwadh som till Tuchthusedt blifuer förähratt vnder fem daler, Skall komma tillsynesmannen allena tillgoda, Men allt det öfuer fem daler blifuer der till förähratt, Skall *Capitalet* förökas medh, och der på holla ett riktigt och klart Register, Hwillket han tillijka medh dhe Femtussendh daler ifrå sigh lefrera skall, när han träder der ifrå.

Till thet Nijonde. Hwillken som will någon genwyrdigh ingifwa, eller han och af rätten warder till Tuchthusedt dömbder, Dömes han till 2 eller 3 månader betale målsmannen för honom en marck hwar weeka till wattn och brödh, och den bättra kost winna igenom Arbetedt, samt och sin Lösen, Men dömes han till

hallfua eller heelltt Ahr, eller till hela sin Lifztijdh, gifue då målseganden för honom eij mehre än 5 daler till thet högsta, och winne sedan alltt medh Arbete sino.

Till thet Tionde. Skole tvenne af Rådett här i vår Stadh der till förordnes för *Inspectores* vara skola och granneligen see till, att alle saaker rigtigt och wäl tillgår, effter den Ordningh som wij Serdeles der på hafwe nådigest göra låthet, och ytterligare förbettras skall, Så att Barnen och dhe som Embetet Göra skole, blifwe well försorgde, och oppeholdne medh all nödtorfft som förskrifuit står, Såssom och Skallkar och Bofwar, Att de blifua oppeholdne effter det sätt som till dem tienar, Och skall tillsynesmannen Ährligen lefrera förskrefne förskone *Inspectoribus* een richtigh Räkenskap huruledes *Capitalet* förståes, och medh förähring föröehtt blifuer, för all tingh skall *Capitalet* i ingen mätto blifua förkortat, Vtan i genom hans flijt förhögtt och förbetradt.

Till thet Elloffte. Skole Borgemästare och Rådth i Staden vara förpligtadhe, at lefrera tillsynesmannen till Tuchthusedt i Clöstrett frij och ferdigh så många wåningar som behöfwes, och will vara af nöden, Såssom och effter:ne Persseler huillke der stadigitt skole blifwa till *Inventarium*, Nembligh Stoor Brygge Panna een, Stoor Bryggekettdler at ferga garn Vthi tree stycker, kooke kettell een, Bord och Benckar, Sengar och huadh mere som behöfwes, Doch så att allt huadh som stoor omkostnadh kräfwer, öfwerwäges af Stådthollare Borgemästare och Rådth, om det och aldees af nöden ähr at så byggies eller elliest *etc.* och allt huadh så är bygd, warij tå tillsynes mannen Plichtigh widh macht holla *etc.*

Till thet Tollffte. Alla de Perssoner som i Tuchteusedt sig inbegifwe att lära embethe, Skole blifua antagne Vnder vår konungzlige hägn och förswar, och medh synnerligh *privilegier* blifwe af oss benådde, effter som de ähre af Slächtt och förwanter till *etc.*

Gåvobrev å lektorat i statslära. Uttalande av Gustav II Adolf om smärre latinläroverks skadlighet.

Västerås gymnasiebibliotek III (15); original. Jfr *Thyselius* Handl. rör. sv. kyrk. I. s. 32; *Hall*, Rudbeckius I. s. 152. På baksidan skrivet med biskopens hand: Om Lectoris politices underhold Himeta. Rörande de smärre skolorna yppar sig här en principiell meningsskiljaktighet mellan konungen och vissa biskopar. Sålunda yttrade biskop Joh. Rudbeckii domkapitel ^{15/12} 1630 (protokoll i dess arkiv) att »the små scholarne . . . äre merkelige nyttighe». Prästerskapet går tydligtvis utifrån att den allmänna fattigdomen och de dåliga kommunikationerna hindra välbegåvade barn från att komma till fjärranbelägna läroverk, helst som dessas »matstipendier» o. d. voro upptagna av längre komna studerande. Regeringen däremot har i åtanke, att de små fattiga läroverken ej ha råd att ha annat än dåliga och få lärare; bättre vore att få stora och få läroverk med många och skickliga lärare.

Wij Gustaf Adolph medh Gudz nådhe, Sweriges Göthes och Wendes Konungh, Storfurste till Finlandh Hertigh vthi Estlandh och Carelen, herre vthöfwer Ingermanlandh. Göre wetterligitt, att effter Wij befinne dhe Små Skolerne, som allestädes vthi Städerna kringh om Rijkett här till hafwe waridt vthj bruk, mehr äre Vngdommen vthj dehres *Studier* och lärdom hinderlige, änn till nägen vppbyggelse och fortsettande. Så hafwe Wij för denne och andre Orsaker skuldh, för gått ansedt, samma små Skoler ödeleggia, och i den Staden igen vpretta någre förnemblige Scholar eller konungzliga *Gymnasia*, der vthinnan Vngdommen vthi alla *Scientijs* och *artibus* fullkommeligen kan *Instruerat* och öfwadt warda. Hwarföre medhan Ett sådant *Gymnasium* eller höga Schola och vthi Westeråhs anstiftat är, och ther vthi ännu fehles *Lectio Politices et Juris patri[æ] seu Suetici*, Så hafwe wij nådigst bewilliat att *Episcopus* der sammastädes må der till antaga och förordna en godh och dughligh Persson, som den *Lectiionen* väl och nytteligen förestå kan. Och på dett, den som dijt förordnat warder, deste troligare och flitigare sitt ombetrodde kall och embete skall förestå; hafwe Wij honom nådigst vndt och effterlåthet, såssom Wij och härmed Vnne och effterlåte honom till Ährligitt Vnderholdh den kyrkiotijenden Hineta b[enäm]ndh, som Skolamestaren i Arboga tillförenne hafft hafwer, att han honom medh

lijka wilekor såssom andra *Lectores* der sammastädes sitt vnderholdh hafwa, niuta och beholla skall. Wij Befahla fördenskuldth, Wår Landzhöfdinge, Ståthollare, Befalningzmän och *Arrendatorer* att dhe icke giöre eller tillfoge her emott någott hinder nu eller frambdehles. Der dhe sampt alla andra wete sigh att efterretta. Datum Stockholm den 17. Decembris Åhr 1624.

GUSTAVUS ADOLPHUS

(L. S.) mp.

Gustav Adolf om »snilleval», »folkskola», yrkesutbildning och självförsörjning i stad.

Riksarkivet Riksregistraturet ²⁸/₂ 1625. I marginalen är senare tillskrivet: »Rikz Cantzl conciperat åhr dat: Jonekop 28 Jan: 1625». Embete = yrke:

Breff, angående Jöneköpingz Stadz Barns vptuchtande.

Wij Gustaff Adolph etc. Göre witterligt, att effter som wij oss serdeles hafwe winlagdt, att bringa denne wår Stadh Jöneköpingh till en godh nähring, och der opå giort mycken onkostnadt, att före här in åthskillige Handtwercker och Embeter, förmedlest hwilke en Ehrlig Borgers Man, sig torfftelig så och nyttlig kan nähra, och sitt huushåldh ährlig vppehålla: Ja der flijt och idkesamheet kommer der till, sigh och så rijchte och förkofre. Så finnes iblandh andre hinder den oachtsamheet och wanskötzell, som föräldrarna hafwe vthi deres Barns vpfödzell, serdeles den Lättian de sielfwe ähre vpfödde vthi, och den som serdeles på Barnen ärfwes, att vara ded förste som förtager vngdomen, att icke komma till någon rätt förfahrenheet, anten J Köp-handell eller Handawerck; Hwarföre hafwe wij godt och helsosampt förwett, att förmedlest denne wår Stadga skaffa heremoot Bö. her. J s. motto, att wij här medh biude och befalle, att alle wåre vndersåther och Borgare vthi Jöneköpingh som Piltebarn äghe eller framdeles bekomme, att de dem så snart de sine 7. Åhr vpfyft hafwe, genast och vthan enthskyllan hafwe och sättie till een ährlig Konst eller Handtwercke, Som ähre först: Till Skolan, der att lära läsa och skrifwa, Och så framgent, att Staden medh sådant vpsåt, att göra sine Barn, anten nyttig till Gudz För-

samblingz eller Regementz Tienst. Deremoot Skolmestaren skall vara plichtig, Föräldrarne J tijdh att vnderretta, eller swahra Föräldrarne till Skadan. Sedan till Reknekonsten Bookhol-leriedt och redelig Köpenskap, Eller för ded Tridie till något handtwerck och Embete. Hwilke Föräldrar som sine Barn sedan de hafwe fyltt 7. Åhr, icke således förestå, som sagt ähr, anten mootwilligt hållandes dem till lättia, eller aff försumelse, icke sättiande dem strax till någon redelig nähringz Lärdom som sagdt ähr, han skall först åhöres aff Borgmestare och Rådth en gångh, Och den der icke skaffer Böther, då stemmes på Råd-stuffwun, och vthan någon lindring eller nåde, och böthe för hwar Månadt Barnedt så gåår 10. Daler till Staden, Och den eij orcker Bothom, böthe medh krop som eij äger koo; Och hwilken yngling som när han sitt 16. Åhr vpfyft hafwer, icke anten ähr så wijdt medh sijne Studier kommen, att man sigh om honom något wist hop göra kan, eller och stäär vthi lärdom aff ett redeligit Handtwercke, den skall här medh hafwa förtappat och förlorat Tridie delen aff all den Arfzrätt som honom ähr eller kan tilfalla, vthan och thenne Stadh, och vthi förbemälte Triding hålle den Staden Jöneköping vthi allt som förbemälte ynglingh tillfaller; Medh mindre han sig så högt bättrer dereffter, att wij honom godh finne in Specie att restituere in integrum. Doch icke vidare än J de Arffall som effter den daghen han restitueres falla kunne. Wij wele för den skuldth, och biude här medh strengeligen alle wåre Vndersåter och Borgare vthi Jöneköping, att hörsambligen rätta sig här effter, Serdeles wår Stådthollere, Borgmestare och Rådth, att de hålla här handh öfwer, och dette wårt påbudh exequera och fulföllie medh all flijt och troheet, låtandes dedh ingalunde, så kärt hwar och enom ähr, att vndfly wår Hembd och Wrede. Till wisso hafwe wij låtet trycka wårt Konunglige Secret här nedan före. Aff Jöneköping.

Tillförsikt i st. f. klenmodighet.

Ur konstitutioner för Uppsala universitet 1626.

Upsala universitets arkiv; original, här återgivet enligt *Annerstedt*
Ups. univ. hist. Bihang I sid. 281. Caput XIX § VI.

Discant vero adolescentes non humiliter et abiecte de se sentire deque presenti reipublicæ statu, unde frequenter oriuntur de rebus varijs quærimoniæ et lamentationes, exterarum rerum admiratio, desperatio de rebus et actionibus præclaris, magnum in reipublicæ administratione impedimentum. Quæ omnia educatione et informatione corrigenda sunt, ut erigantur mature inveniuntur animi ad spem meliorem et præclaras actiones, ubi etiam singularis præceptorum industria requiritur.

[I huvudsaklig enlighet med en bl. a. hos A. återgiven översättning lyder nämnda § på följande sätt.

Framför allt skola ynglingarna lära att icke hysa låga och klenmodiga tankar om sig själva och rikets nuvarande tillstånd, varav vanligen alstras klagan och jämmer, beundran för allt utländskt och misstro till egen förmåga att utföra stora handlingar, vilket är det största hindret i en stats styrelse. Detta allt bör genom uppfostran och undervisning rättas, så att ynglingarnas sinnen må tidigt vinna den lyftning, som det vissa hoppet om stora gärningar giver.]

Gustav Adolf förordar modersmålets användning.

Riksarkivet Riksregistraturet 1626 s. 352–353. Datum Stockholm ^{7/10} 1626. Rör den 1624 avlidne astronomen och almanacksutgivaren kyrkoherde S. A. Forsii naturkunnighet. Urkunderna nämna ingenting om några åtgärder i anledning av konungens nedan återgivna vädjan. Också är det märkliga arbetet ännu i dag otryckt. — Gustav Adolf ville ock inrätta en professur i svenska i Uppsala. Jfr UUB Palmeskölds saml. Bibliografi XV s. 901 o. f.

Till *professores* vthi Vpsala om *Sigfridi Aroni physica* på Svenska.
Gustaf Adolph.

Wår gunst, trogne män *professores* vthi Vpsala *Academia*, eder är wäll witterligit att ibland dee förnembste berömmelser som

Rijkee landh oh *provincier* fordom hafdt hafwa, hafwer dett warit ett att de frie konster som heele människios slechte vthi alle deres nödortfftige saker till nytto och gagn äre, opå deres egit tungomåål hafwa skrifne oh författade warit, så att inbygggiarna vti Landet sielfwa strax vtaf vngdomen hafwe sig der vthi öfwa kunnat, oh icke såsom nu hoos oss oh andre omligggiande *Nationer* skieer, tillförende, mere flijt omkostnadtt oh arbete moste läggia opå fremmande tungomååls förståndh, gienom hwilket dee sedan till sielfwe konstennes kundskap oh förståndh komma kunne, än som påå sielfwe konstenne för hwilkens skull man då dee fremmande tungomåålen lära moste. Och alldenstundh vthi Påfwedömet den fåfengia inbilning införd är, att allt som någon synnerligh nyttigheet med sig hafwa skole, måste allt opå fremmande tungomåål *tracteras*. Och man befinner sådant wara skiedt till een för blindningh så att man alltid skulle wara torftigh theras Vnderrettelse som fremmande Språåk förståå.

Så allden stundh andre *Nationer* är berömmeligit oh nyttigt att the een stoor deel af bokelige konster på sitt tungomåål bracht hafwa, Så är det wäll wärdt att i, hwilkom wij förtrodt hafwa att draga omsorg oh beflita eder opå allehanda sätt, huruledes bokelige konster måtte Vthi wärt kiera Fäderneslandh, Så wäll för effter kommandes som för den Vngdomen som nu vpfødes, *Funderes* vthsprides oh tillwexe, att i med flijt der effter *tractere* att man för gement folck skull som icke hafwa så råd oh lägenheet att kosta påå sigh att lära *Latin* så *pedetentim* måtte få de bokelige konster påå Svenska som på Svenska *tracteres* kunne, oh effter oss är tillhanda kommen een *physica* som *Sigfridus Aronus* hafwer på Svenska skrifwit, så begiära wij nådeligen att i samma book öfwersee oh oss der öfwer een wäll grundatt *Censuram* tillhanda skieka, om hoon skall wara wärd att således tryckas såsom hoon är, Och der i befinne henne nogot feela, wilia wij att i den således förbättra skole så att hoon kan blifwa beqwem att med dett första aff trycket vthgåå, hwilkett i således med dett första effterkomma wele *etc. etc.*

Gustav Adolfs stiftelsebrev för en lappskola.

Riksarkivet Riksregistraturet ^{20/6} 1631.

Fullmacht för Herr Johan Skytte att oprätta en *Schola* i Lapmarcken.

Wij Gustaff Adolph etc. Göre witterligit, att ehuru wäl wår högtähradhe salige Herfadher /: Höglofligh i åminnelssse :/ Konung Carll dhen Nijondhe, så wäl som wij, sedhan wij genom Gudz nådige försyn ähre komme till dhen Konungzlige Rege- ringen vthöfwer wårt käre Fäderneslandh Swerige hafwe win- lagdt och befljitet, att the wåre widt i Norlanden besittne vnder- sätter motte blifwa vnderwiste i bokelige konster, och vnder- rättadhe om theas siäls saligheet; Så hafwer det doch lijkwäl allt här till för dhe stoorer krigz beswähr skuldh, som bådhe högstb:re wår S. käre Herfader, så wäl som wij hafwe warit medh belastadhe, icke kunnedt winna den framgång, som wij hafwe gärna sedt och åstundet. Men så hafwe wij icke dess mindre, icke welet vnderlåtthe till att wijdare låtha der medh fort fahra, förmedelst någon nijtälskandhe Mans til wår Christe- lige Religion och dhe bokelige konsterns direction, Och för dhen skull för godt funnit der till att förordna, effter som wij och i dette wårt brefz krafft förordne, wår och Sweriges Rijkes troo Man, Råådth, General Gouverneur i Lifflandh och Jngermanlandh samt Carelen Oss elskelighe, Edle, Wälborne Herr Johan Skytte, Frijherre till Duderoff *etc.* till en *directorem* öfwer en *Scholes* ahnrättandhe i Lapmarcken, hwilken *Schola* wij tillstå honom att anrätta vthi Vma Lapmarek till een begyn- nelssse eller fundament till bemälte Lappers vnderwijsning, Effter som han och sielf vnderdånigest hafwer lofwat der till hafwa all mödha ospardh, så widt Gudh dher till sin nådhe förlänandes wardher, Hwilken direction sedhan framgeent, hoos wäl:re Herr Johan Skytte och hans posteritet blifwa skall. Och på det dhe Perssoner som både skole informera samma Lapper, så wäl som dhe dher lust hafwe till att öfwa sigh i bookeliga konster, måge hafwa något wist att tillgå, aff hwilket dhe dheres åhrlige vppehälle hafwa måge; Så hafwe wij aff gunst och nådhe vndt och effterlätet, som wij och i dette wårt brefz krafft vnne och effterlåtthe till samma *Schola*, all dhen

kyrekotijendhe som åhrligen faller aff Vma Soehn, sedhan all tillböhrlich afkortning ähr affdragin; Hwilken kyrekotijendhe wäl- b:re Herr Johan Skytte och hans Posteritet, medh sampt hwad mehra Jnkomster dhe sielfwe förmedelst sin fljitt och för- sichtigheet der till bringa kunne, skole hafwa macht att ahnleggie på bemälte *Schola* effter som dhe sielfwe befinne bäst och nyttigest; Och oss och effterkommandhe konunger högste dis- positionen förbehollen. Till ytermehre wisso hafwe wij detta medh eigen handh vnderskrifwit, som gifwit ähr vthi Althen Stettin i Pomeran.

Övning — sakkunskap — grammatika.

RA Stegeborgssamlingen Skrifvelser till Johan Casimir och hans ge- mål ^{10/12} 1632. Karl X Gustav var född ^{8/11} 1622.

...Nådighe Furstinna. och Fru, Jagh frögder migh öfver- mätton, det E. F. N:des äldste Sohn, min nådighe Herre, ähr så widhe vthi sine studiis kommen, det H. F. N:de sådane Latiniske bref begynner att skrifve. Och såsom begynnelssen ähr godh, och H. F. N:des skrifvelsse till migh / För hvilken höghe Furst- lige tilbenägenheet iagh H. F. N:de ödmiukeligen will hafve betacket! / förorsaker migh, att fatte denne meningen, att hvar H. F. N:de så continuerer, skall H. F. N:de vthi Framtiidhen göre godhe progressus; szå önskar iagh och aff Gudh den aldra- högste, det H. F. N:de måtte lenge niute bægges E. F. N:ders lifftiidh til godhe, till den ende, att EE. FF. NN:der måtte så mycket bättre dirigera låte wäret. Om H. F. N:des præceptor närwarande, skall vara capabel lenge här efter att informere H. F. N:de, eller icke, faller migh frånwarande något swårt och betenckligit att döma om, mäden det måtte skee med discusser och taal närwarande.

Och såsom iagh förmoder vnderdånigst att bekoma lof aff K. M:t min allernådigeste Konungh och Herre, att dragha par poste till Sverrighe, Will iagh då efter hållet samtaal mädh H. F. N:des præceptore, ödmiukeligen optäckie E. F. N:de min meningh. Emedlertiidh wore fuller rådhsampt, och in til dess H. F. N:de komer til någon högre ålder, det H. F. N:des præceptor icke be-

swäradhe H. F. N:de medh Grammatica och dess præceptis; /: efter såsom ett obruk fast öfver alt her til waret hafver! / vthan öfvade H. F. N:de elliest vthj åthskillige Latiniske skribenter, som om Werldlighe så och om Guddomelige tingh skrefvet hafve; Och när H. F. N:de sådant altegenom gått hadhe, att man då framdeles kome til Grammaticam. Nu såsom iagh finner att alle fremmande Språk kunne i förstonne läres allenest aff bruket och vthan Grammatica; Szå kan det och skee med det latiniske språket.

Jagh sägher icke till den ende, att iagh skulle aldeles förkasta Grammaticam, vthan att medh dess præceptionibus och lärdomer måtte opskiutes, till dess H. F. N:de hadhe egenom läsande förwärfvet segh många tingz wettskap vthi sielfve företalde Authoribus och Skribenter. Exempel will man icke leeta ifrån fiärren orter, vthan åskoda högsts[alig] K. M:t huruledes K. M:t hafver så ett, som annet språk i begynelssen lärdt vthan Grammatica. Och til att dette sättie i Wercket, wore fast nödigt, det H. F. N:de så blefve informered, det H. F. N:de altiidh / förvthan præceptorem / hadhe så Een, som annan hoss segh, medh hvilken H. F. N:de kunde latinisk discurrere, och fast det en skulle skee någre timar om daghen, opå det, att H. F. N:de blefve deste Couragieusere (?) att blifve wedh boken.

Jagh hafver alt sådant så medh K. M:t som medh mine tree söner försökt, och tackar Gudh, att det intet hafver ångret migh. E. F. N:de wille icke förtänckie migh, eller fatta någon wederwillie til det som således aff migh skrjfwes, efter iagh moste göra det E. F. N:de befaler och fordrer. Önsker aff hiertet, att Gudh som alt förmår, wille så dirigere H. F. N:des instruction, att den må lende Hans Guddomelige Majestet til lof och ähre, bäggie EE. FF. NN:der till höghönskeligh glädie, H. F. N:de sielff, nu och vthi Framtiidhen til helsosam och höghberömeligh wälfärdh. E. F. N:de ville och wara obeswäred, att låte H. F. N:de tillkoma dette mitt ödmiuke swar, det iagh förmoder att blifve täckeligen optaghet. Och blifver med de mine

E. F. N:des vndertienstlige och ödmiuke
tienare inn vthi döden,

Dorpt den 10. Dec. Anno 1632.

Johan Sleytte

Berättelse

Om

WOLFGANGI

RATICII DIDACTICA eller Lärekonst /

Therutinnan han wijsar och ledsagar vngdomen / på hwadh sätt han ganska lätteligen och med en hast förvtan twång och förtreet / kan lära och författa Tungomålen.

Stält och skriffuin vtaff några professoribus vthi Vniversitetet Jena.

Såsom och her brede widh

Een kort berättelse någre Professorum vthi thet loflige Vniversitetet Giesen / om samma materia.

Förswenskat aff ERICO SCHRODERO
Stockholms Slotz Secret.

Tryckt i Stockholm / aff Ignatio Meurer.

Företaal

Til then loflige Tyska Menigheten / Borgare och Inwånare vthi Huffuudstaden Stockholm / mine gunstige gode Herrar och Wänner.

GVnstige gode Herrar och Wänner / tå iagh för nogre Dagar sedan / togh migh före thessa twänne korte Berättelser / som vtaff nogre Höglärde och nampnkunnige Män och *Professores* vthi the twänne loflige och berömmelige Vniuersiteten Jehna och Giessen / om *Wolffgangi Ratichii Didactica* eller nya Lärekunst / äre för nogon liten tijdh sedan publicerade och vthgångne på Tysko / til at affsättia på mitt Modersmål / i thet samma föll mig i sinnet then store benägenheet / gunstige affection och gode wilie / som mig tijt och offta och margfoldeligen vtaf then loflige Tyske Nation / särdeles vtaff E. W.ter som boo och wistas här vthi then Konungzlige Stadh Stockholm / teedt och wederfarin är / betrachtandes och eftertänckandes igenom hwad sätt och medel iag kunde sådant emoot E. W.ter nogorlunda förskylla. Och aldenstund min fattige förmögenheet fast ringa är / och ingalunda tilfyllest gör / mitt vpsåat häruthinnan til at förnöya / doglikwäl / på thet iag icke skal sådant hoos mig låta platt wara begraffuit och förgätit / wil iag til itt ringa tacksamheetz teku thetta litzla Wärek E. W.ters loflige Nampn / tienstligen tilskriffuit och dedicerat hafwa. Ther til med effter förb: *Didactica* eller Lärekunst / är vpfunnen vthi thet namkunnige och högberömmelige *Europæ* Landskap Tyskland / E. W. käre Fosterland / aff hwilket / såsom vtaff en Konstkammar / thes förutan monge herlige och vthi ewigh tijdh ihugkommelige Konster / meer än vtaff nogot annat Landskap / vthkomne äre / theszlijkes vtaff *Ratichio* en boren Tysk / och E. W.tz Landzman aldraförst påfunnen / then och henne framdeles / igenom

Gudz nådige tilhielp / warder Vngdomen vthi hela Christenheten til outhsäjelig nytto och fromma publicerandes och vthi dagsliuset komma låtandes / hwarföre är iag och igenom thenna orsaak icke ringa worden lockat och dragen / thesse berättelser E. W. til een liten Nyåhrs gåffua at *presentera* och förähra. Förseer mig tienstligen til E. W.ter at E. W.ter wardle thenna min ringa / dogh wälmente förähring / gunsteligen och wälwilieligen vptagandes. Gudh then aldrahögste / bewara E. W.ter samt oss alle wid helse och sundheet / theslijkes vnne och gifue at wij med hwar andre vthi een Christelig sämja och enighet leffua måge / hans Guddomlige nampn til prijs och ähra / och oss allom til myken lyksaligheet och wälfärd: Her medh önskaendes E. W.ter samptligen och synnerligen ett lyckosamt nytt år. Datum Stockholm. den 30. Decemb. 1614.

E. W.ter

Aldidh til wilie.

Ericus Schroderus Stockh.
Slotz Secret. ¹⁾

¹⁾ På första sidan av Kungl. Bibliotekets exemplar har senare med olika stilar skrivits namnen Petrus Vlff och C G Tessin.

A sid. 2 har översättaren, Johan Skyttes broder, riksboktryckaren och slottssekreteraren Er. Schroderus Nycopensis skrivit följande tilläggnan:

Dem erbaren, vornehmen vnd verachtbaren, Martiin Wewitzer, Bürgern vnd Kaufhendlern in Stockholm, seinem gunstigem gutem freunde, vbersendet dieses zum kleinem Newjahr der *Translator Ericus Schroderus*.

Om denne räntmästare och kopparverksdirektör Wewitzer-Rosenstjerna jfr *J. A. A. Lüdeke* Denkmal der Wieder-Eröffnung der Deutschen Kirche in Stockholm... 1821, Sthlm 1823; så ock Ax. Oxenstiernas Skrifter 2:1 Gustaf II Adolfs Bref och Instruktioner s. 150, 164, 360, 438, 474—476, 487, 569, 808.

B. R. H.

Berättelse Om VVOLFGANGI RATICHII DIDACTICA Eller Lärekunst.

När man på thenne tijdh ther effter frågar / hwadh som wåller / at vngdomen esomofftast / anthen alzintet eller ganska lijtet / eller långsamt vnderwijses vthi tungemåål och frije konster / så förebärs allment intet annat / än thett man klagar / antingen öfwer Lärefädernes oflijt och försumelse / eller vthöffwer Discipleners lätia och naturligha oskickelighet / Widare seer man härvtinnan ganska sällan / ther doch intet thera medh sanning beståås. Ty ändogh Præceptores eller Lärefäderne ofta göra sin högste flijt / vngdomen jämwäl och ähr vtaff Naturen skickeligh nogh / så at ther vppå intet feelar / så går thet lickwäl fast drögsamt til / såsom dageligh förfarenhet noghsamt betygar / att vngdomen förnöter offta tije eller tolf / ja wäll flere år / för än han någerlunda kan lära och författa thett Latiniske och Grekiske tungomålet / Men the andre språken / som icke mindre ähre aff nödhen / säties aldeles tillbaka / hwar igenom tå thetta orådih förorsakas / at tå mången skal lära the frije bokelige konster (wij wilie fortija andre faculteter / nemligen Theologiam Jurisprudenciam och Medicinam) så förlöper tijden / Penningerna förtäras / och nödgas på sidlychtonne att giffwa sigh til någonienst. Tu monde säia / hwadh är thet som sådant wåller? Wij hälle thet så före / dogh vtan præjudicio eller förefång / att man alt här til icke haffwer warit / ey heller kunnat wara öfwerens om någon wiss och richtigh Lärekunst / huru man skal rätteligen informera och lära vngdomen. Ty vppå then ene orten brukar man thetta / vppå en annan et annat sätt ther til.

Och på thet / at thet icke skal synas lijka såsom wij wilie thetta föregiffwa vtan någon wiss grund / skääl och bewijs / så wele wij först och främst tilkenna giffwa nogre defect och feel / som ingen kan emott säia / hwilka alt här til Dagz

vthi ganska monge Scholor (wij tala icke om alle) ähre fundne wordne.

Ty först ähr icke thetta thet ringeste feel / at vngdomen plågas oc beswäres med monge åttskillige Lexor tillijka / hwar igenom han storligen warder forbistradt. Ty hwem förstär icke / hwilket och Naturens förnufft betygar / at man på en gång kan mykit lättare författa och begriipa enahanda tå thett offtare repe- terat warder / än tå man wil på ehn tijdh lära mykit / Nemligen then ehne tijden thetta / then andra något annat / then tridie åter något annat / och således på mongen dagh sex handa slagh / så at thet heter pluribus intentus minor est ad singula sensus: thet ähr / När man lägger sin Hierne i blööt på många saker til lijka / så täncker man på hwar och en i synderheet thes mindre.

Man kan iw icke ther til neka / at hwar och en disciplijn eller Konst måste iw igenom mykin öffning läras. Men hwar kan then samme öffningen hafwa rum / när man på en tijdh företager sigh så mångehanda til at lära?

Mongen säger: Thet är lickwel wackert / att strax tå vngdomen begynner at lära Grammaticam, han tå öffwar sigh vthi något annat ther brede widh. Thet är sant / Men nu är frågan / om thet och medh lämpa kan skee / och om här igenom icke fast mera förorsakas / at vngdomen bliffwer vppehollen och förhindrat / så at han alzintet eller och longsamligen / och medh stoor mödho fullkomligen lærer något.

Til thet andra / Så haffwa många (wij tala icke om alla) warit alt här til vthi then mening / at tå man nödgas och driffwer vngdomen til at lära mongahanda på monge tijmar hwar effter andre / så skulle han ther igenom skaffa mykin frucht / ther thet lickwel är fast mehra til hinder / och länder honom til stort förtreet / så at han snarligen ther widh ledhes. Här vppå behöfwes icke mykit bewijs / Ty hwadan kommer thet at præceptores eller Scholemästerne vthi Scholerne fördeela tijmarna / så at the för och effter middagen moste läsa oc framställa för vngdomen monge åttskillige lexor? Hafwer thet sigh icke så / at en Preceptor ehuru han vthi saken öffwat och förfaren är / icke kan eller förmå på en / 2. 3. 4. 5. eller flere Stunder om dagen så mongahanda framställa / medh mindre thet faller ho-

nom för swårt / kan thet ey heller med sådan flijt och nytto / som thet sigh bör / vthrätta / men ther emot skal en Pilt / hwilkes Ingenium och förstånd är än nu oöffwat / ey heller förstår något / lära mångahanda åttskillige saker på så många tjemor effter hwar andre / hwilket är emot Naturen / hwilkens art ähr / at han begynnar först vtaf ett och lijtet / men sedan skrijder til mykit / och vthrättar icke mykit på en gång tillijka / ja thet är och fast omögeligit.

Til thet tridie / så kunne wij brede widh andre många förständigige män icke heller kalla thet gått / eller berömat / thet man nästan i alle Scholer / iagh wil förtijga vthi alla classer haffuer mongestädes brukat särdeles Grammatiker eller Talekonster / therigenom en vng Läre-pilt icke litet är worden förbijstrat / och haffwer icke wist hwarest han vthi Grammatikan wistas haffwer.

Til thet fierde / så kan man och ther icke neka til at vngdomen haffwer alt her til dags vthi Skolan most lära the frija Konster Dialecticam och Rhetoricam / ther han dogh vthi thet Latiniske och Grekiske tungomålet aldeles haffwer warit oförfarin / vthi hwilke språak benämde konster nu vthi vår tidh äre beskreffne / Ja / the haffwa most lära tungomålen och the frija konster tillijka / hwilket hwar och en förstår / at thet sträfwer emot naturen / thet och the godhe Herrar Professores aff Giesen / som enkannerligen til thetta Wäreck haffwa warit deputerade och förordnade / vthi sin korta berättelse om VVolfgangi Ratichij Didactica eller Lärekonst rätteligen och wäl haffwa påmint.

Til thet femte / så will man icke wijdhlyffteligen påminna / thet man vthi monga (man talar icke om alla) Skolor wil resolvera Authores / såsom Virgilium, Ovidium, Ciceronem &c. Dialecticè eller effter förnufftzens / och Rhetorici eller effter wäl taligheets konsten / och plåga Scholebarnen medh öfwerflödigt dicterande och effterskrifwande / ther the dogh om benemde konster Dialectica och Rhetorica alzingen kunskap haffwa / hwilke och ganskæ myket / dogh mäst vtaff oförstånd bortkasta och förlägga sådana afskreffne saker / och öfwerläsa them icke eens / och fast the thet än giorde / så förstå the them icke / ja / samma dictata och skriffter äro offta mörkare och swårare /

än thet som igenom them vttydas och förklaras skall / thet wij endeels medh vårt egit Exempel betyga kunna / som förvthan nogot förstånd haffwa skriffwit monge saker vthi Skolan / aff hwilkom wij jämwäl och sedan / tå wij repeterade och öfwerläse them / bara litet eller och alzintet förstodom. Om nu sådant är skedt med frucht och nytto / thet giffwer man hwar och en til dömna om / som medh alffwar saken nogott wijdare efftertänckia will.

Til thet siette / så ogilla wij icke alztinges thet man öfwar sigh at lära vthan til / thet och the gode Herrar Professores i Giessen vthi theras berättelse icke mena / Vthan thet sätt och then Art vthan til at författa nogot / som man her til dags vthi monga Scholor och rum brukat haffwer / kunnom wij icke vti alla delar gilla och lofwa / fast wij än sielfwa vthi våra Scholor haffwa samma Sätt brukat / och haffwa ringa nytto ther aff. Ty man haffwer twingat naturen thervtinnan / at Skolebarnen haffwa most lära vthan til allena för sigh sielfwe förvthan Preceptoris tilhielp / thet the icke haffwa förståt / The haffwer wäl wist at recitera eller framställa thet / dogh mäst vthan förstånd och nytto / hwarigenom ähr skeedt / at the icke allena ey haffwa thet förståt / vthan haffwa thet och snart förgätit / aldenstund Naturen är ther til twingat worden / Ty nullum violentum diuturnum, The som skeer medh trugh och wäld / thet warar icke lenge. Men hurulunda vngdomen må medh lempa och förvthan besynnerligit twång författa nogot vthan til / ther om skal framdeles berättas.

Til thet siunde / så haffwer man och på monga ortar (wij tala icke om alla) itt sälsamt bruuk in repetendo eller reposedo, thet är / när disciplerna skole vpsäya / hwad som för them är proponerat wordet / tå man alt förhastigt fordrar vtaff them beskeed vppå thet som the än nu icke tilfyllest haffwa författat och lärtdt / ja thet the napt ena eller twänne resor hörd haffwa / hwar igenom förorsakes / at the medh en hast warda rädde och häpne / ther medh the twifla om the haffwa rätt eller orätt / och kunne så lätteligen fatta en falsk mening / thet man sedan med stoor möda kan affwänia them. Men tå man vthi rättan tidh fordrar vtaff them thet som man them haffwer förestält / så

haffwa the nytto ther aff / och kunna icke lätteligen förgätat / såsom somlige wäl mena.

Til thet ottonde / så haffwer man och en särdeles wana med affsättning på fremmande tungomåål / nemligen at disciplerne skole försättia Tyska på Latijn / ther the dogh thet Latiniske Tungomålet icke förstå / ey heller haffwa nogot förråd vppå Latiniske ord / thet the dogh medh rätta haffwa borde / ja / på sådant sätt will man at en Discipel skal allaredo kunna wäl tala Latijn / thet han dogh först lära wil / Men twärt om ähr thet fast nyttigare / at disciplerna affsättia Latijn vppå Tysko / aldenstund Tyskan är them bekend. Ty huru skola the wenda Tyska på Latijn / mädan thet Latiniske tungomålet ähr them än okunnigt? Men tå en Discipel först wender Latijn på Tysko / så kan han thes lättare och snarare wenda Tyskan på Latin / hwilket många lärde Män / särdeles förfarne Skolemästare för vår tid vthi Skolorna granneligen haffwa observerat.

At nu thesse berörde Defect och feel ähre jw förhanden / Hwar igenom förorsakas at Disciplerna så longsamligen fare fort vti tungomålen och boklige konster / ther kan ingen emotsäya / som rätträdeligen och vthan affecter dömma wil / och saken medh förnufft och allfwar rätteligen efftertänker / och nogorlunda förstår sikh på skolestugu wäsende. Her vtaff är kommit / at vngdomen ähr alt her til dags vthi monga Scholor (wij tala icke om alle / ey heller om hwar och en privat institution på thet at ingen skal herutöfwer förvthan orsaak förargas) medh tungomålen worden vppehollen och förhindrat / och tå han til the frija konster och Faculteter träda skulle / så haffwer han hafft ganska ringa tidh til öfwerlöps / hwilket är klagan wärdt / och en skada / som icke lätteligen står til botas.

Men huru skal man sådant förekomma? Her wil nu ingen giffwa sitt råd och betänckiande til saken / på thet han icke skal förtörna nogen / och seer mongen myket mehra vppå ens annars gunst och sin egen ähra / än på vngdomens nytto och wälfärd / thervttinnan man icke wil ther före achtas / lijka såsom man alt her til icke haffwer alztinges och fulkomligen wist thet rätta sättet til at vnderwijsa vngdomen vthi tungomålen / ther thet dogh är en stoor och märkelig åthskildnat / grundeligen och egentligen til at förstå och weta nogot tungomål eller

konst / och åter samma tungomål beqwämligen och medh lämpa enom androm framställa och lära / så at en Discipel thet lätteligen och medh hast kan författa och begrippa. Thet första ähr mongom gemeent / men thet andra icke hwars mans / effter såsom Gud sine goffwor åtskilieligen vthdelar.

Thesförvthan skal sig ingen tyckia låta / lijka såsom han så fulkomligen vthi alla saker wore förfaren / så at han vthi sin ålderdom intet hade til at lära / eller at thet wore honom en skam om han vthi ålderdomen nogot lärde. Thet är ingen skam / at man sompt icke weet / eller intet kan / vthan thet är een stoor skam / icke wilia lära nogot. Göra the förthenskull orätt / som heller förachta och ogilla nogot / än at the skole rätt vthspana och vthgrunda hwadh thet haffwer at innebära / Ja / the ther fast heller icke wilia bekenna / thet the tilförenne icke haffwa vthi nogon konst fulkomligen warit förfarne / ther dogh ingen Menniskia fulkomlig ähr.

Hwad oss tilkommer / så haffwe wij endeels på åthskillige rum både in och vth om Tyskland arbetat vthi Scholor / och (förvtan roos sagdt) icke vthan nytto och frucht / Dogh bekenne wij ganska gerna / at ändog wij haffwa seedt någre feel / och högeligen winlagt oss til at afskaffa them / så haffwe wij lickwäl icke wist then rätte lärekonst / på hwad sätt vngdomen på en stackot tijd föruthan besynnerligit twång och förtreet / och medh stoor fordeel kan vnderwijsas och läras / och ther hon än hade oss kunnig warit / hade wij henne gerna brukat / Men så tyckes oss ingen blygd wara / at wij thet tå icke wiste / och skole nu först / ehuru thet synas mongom ganska förachteligit / förnimma och lära thet vtaff androm / Ty Gudh ähr wårt witne / at wij seem på intet annat än på vngdomens almenneliga wälfärd / then Gudh öfwerhetenne och föräldromen så troiligen haffwer Commenderat och befatat.

Een sådan Didacticam eller Lärekonst / therigenom tungomålen och the frija konster snarare / rätteligare / wissare och fulkommeligare / än her til mongestädes skeedt ähr / kunna lärde warda / haffwer Wolfgangus Ratichius nu på thet trettonde året både in och vth om Tyskland högeligen winlagt sig at påfinna / ähr och så wijdt ther medh kommen / att han een

nogsam och nyttig vnderwijsning om henne gifwa kan / til at stella henne vthi wärket.

Men bemälte Didactica eller lärekonst förer thetta medh sigh / och är her på grundat / at hwart och itt tungomåål (så snart the böker / som ther til ähre ärnade / hwilke och nu til en godh deel ähre påbegynte / rede ähre) kan medh lust och wylie til thet längste på itt år / ja wäl snarare / läras / ther man wille göra sin flijt / och taga ther til två / tree eller fyra timmar om dagen / hwilket både vnge och gamble / både the som haffwa gode och spitzfundige nimmen / så wäl som the som aff naturen icke ähre medh Ingenio så wäl begåffwade / icke allena några fåå vtan jemwäl monge tillijka / vthrätta kunna / såsom wij endeels med itt trygt samwete kunnom betyga / at wärket prijsar Mästaren / och haffwer med praxi och förfarenheten bewijst sig / så at man them som effter thenne lärekonst äre vnderwijste wordne / nampngiffwa kan / ther så omtrengde / Men at somblige mena at thenna Lärekonst icke kan brukas medh alle Scholebarn / effter the icke haffwa alle lijka Jngenia / thet förargar oss alzintet. Ty thenna läraconsten är äffwen ther på stält / at the som icke haffwa så färdige Jngenia och eliest kunde lätteligen stå tillbaka / måge jämwäl och herutinnan nogot vthrätta.

Thesförvtan så fråge wij / huruledes disciplerna / som haffwa haft åthskillige Jngenia / ähre alt in til thenna dagh igenom enahanda Aart och sätt wordne vnderwijste / thervtinnan dogh myken oreeda och feel hafwer sigh förnimma låtit / såsom tilförenne är wordet bewijst. Theslijkes så skeer och här igenom Præceptorum vthdelning en sådan ordning / at man vppå en tidh kan med lempa och foogh vnderwijsa monga discipler tillijka / ey heller faller thet enom Skolemästare förswårt / vthan hans arbete warder honom så mycket lättare. Therutöfwer ingen sigh förundra skal / Ty igenom thenna Lärekonsten / (som tå medh alle omständigheter warder Comunnicerat och beskreffwin / när förbemelte böker ähre reede) warde alle förberörde Defect och feel afskaffade / Nemligen 1. bliffwa Disciplerna obeswärade med monga Läxor / them proponeras och föreläses enahanda thes offtare / så at thet ingalunda fela kan / med mindre the igenom ett tings idkesamme repeterande / thet jw förvtan besynnerlig mödo

och beswär lätteligen och med een snarheet fatta / hwilket icke skeer / när the förvtan nogon ordning lära then ena timman thetta / then andra nogot annat / och then tridie åter nogot annat / eller och vtaff sigh sielffwe igenom twång lära nogot vthan til / Ja / esomofftast thet the än icke förstå. 2. Så beswäres ej heller en Discipel (som tilförenne är tilkenna giffwit) medh monga stunder / görs ey heller behoof at man monge stunder ther til tager / vthan han kan i medler tidh hwijla sigh / och haffwa sin lust / på thet han icke må ledas widh at lära. 3. Föreläses honom icke mehra än een Grammatica. 4. Så lærer han först affsättia Latijn vppå Tysko / aldenstund han Tyskan allareda kan. 5. Warder ey heller plågat medh mycket Dicterande eller otidigt affskriffwande. 6. Så lærer han vthan til / dogh icke sålunda / at han sigh sielff twinga och truga skal at författa thet vthan til / hwilket han än icke förstår / vthan igenom Skolemästarens flijtige repeterande som een saak tijt och offta driffwer och yrkiar / så at han förvtan nogon mödo (ty igenom hörandet och läsandet lærer man snarare än igenom läsandet allena) kan thervtinnan nogot vthrätta / hwilket är thet besta sättet / thet och then sinrijke och berömelige Philosophus Jul. Cæsar Scal. excer. 308. de subtilitate ad Cardanum wil tilkenna giffwa / ther han sätter præceptorem vivum fram för mutum, Ty man kan snarare författa nogot vtaff præceptoris leffwandes röst / än vtaff blotta läsandet / och ther man således skal nogot läsa vthan til / särdeles hwadh som anlanger then oöffwade vngdomen. Men med the ingenijs som öffwade och förfarne ähre / haffwer thet sigh fast annorlunda / ty the vtaff eller för sigh sielffwe / förvtan ens annars leedsagelse och hielp / kunna medh frucht lära nogot vthan til / hwilken åthskildnat man fljteligen skal märkia. 7. Så warda och præcepta medh thes större flijt / nytto och frucht driffne på en timma / än eliest vthi en heel månadh / thet wij endeels sielffwe seedt och hördt haffwa / och hos åtskillige personer görligen förnummit frucht wara skaffat. Theslijkes så fordras icke heller nogot vtaff vngdomen i otijdh / vthan tå först / tå man märker / at the haffwa nogot begripit / såsom förfarenheten alt her til / med åtskillige Exempel / them wij / ther så omträngde / nampngiffua kunne / haffuer allareda betygat / och än ytterligare betygandes warder.

Hwarvtaff man nogorlunda dömma kan / hwad för itt stoort och onödigt arbete och beswäär tages ifrån Disciplerna / och skiutes in på Skolemästarna / och thetta onseedt så haffua likwäl Skolemästarna icke halfparten så stort omak och arbete / som the tilförenne hafft haffua.

Men her monde nogor införa och säija / at thet ligger föga macht vppå / hwad för en Aart och Sätt man brukar vthi Scholan til at lära / Ty monge lärde Män ähre alt her til dags kompne vthur wåre Scholor. Ther på gifua wij thetta wårt riktiga swar / at ther ligger högeligen macht vppå / hwilket wij medh thenna lickenen wilia förklara.

Om två taga sigh een reesa före ifrån Leipzig til Wien i Österijket / så reesar then ena åt Behmen och Mähren / men then andra igenom Dyringen / Francken och Bäjern donaw vp åt. Här frågar man / om på thesse twänne åthskillige resor ligger lijka myket macht på / och om thet gäller lijka myket / at the två som resa hinna på sidlychtonne til Wien? Wissertliga / ty så framt oförmodelige och tilfallande hinder icke falla i wägen / så hinner then första sijn reesa förr fram / lider på henne mindre omaak och förtreet / förtärer mindre penningar / och kan hastigare vthrätta ther sine ärender / Men then andre bliffuer igenom sin stora krook och omresande förhindrat / moste icke allena vthstå myken möda och olust / vthan han förtärer och mykla penningar / Ja / thet kan och henda / at i thet han bliffuer länge vppehollen i wägen / han tå icke kan hinna dijt han hade achtat sigh / nemligen til Wien / Ty på en long / krokot och ogeen wägh förhindras man mehra än på en stackot wägh / och then som ligger geent framm: Sammalunda haffuer thet sigh och medh lärekonsten / therigenom man wil vnderwijsa vngdomen vthi tungomålen och boklige konster.

Therföre kunna wij ingalunde ther til neka / at igenom thetta läresättet / som in til thenna dagh haffuer brukeligit warit / ähre jw monge lärde Män wordne / Men saken henger allena ther vppå / om itt sådant läresätt icke haffuer skeedt medh ovthsäijelig mödo och arbete / så at monge ähre therigenom wordne affskräckte / effter thet haffuer fallit them förswårt: Om och icke monge / som medh Ingenio icke haffua warit så högt begäffuade / ähre aldeles blefne til ryggia / och om man icke

medh ringare beswäär hafwer kunnat ther til komma / ther man i tidh hade hafft sigh fram / ja / om icke flere lärde Personer warit hade ? Til itt beslut / om then tiden / then man vthi så många åhr hade lagt på tungomålen / icke haffuer medh större nytto kunnat anwendas på the frija konster och Faculteter.

Tu mände säija: Haffuer man tå alt in til thenna dagh icke wist / på hwadh sätt man rätt och egentligen skulle vnderwijsa vngdomen vthi tungomålen och boklige konster? Wåre förefäder / haffue the eij heller ther om wist? Skal then konsten nu först wara kommen i Dagsliuset? Ther vppå är thetta wårt riktige swar / at wår mening ähr ingalunda så / Frijliga haffuer man wist nogot Sätt til at vnderwijsa vngdomen vthi tungomålen och konsterna / och begynnas icke hela konsten nu först aff nyo / Men thet ähr spörsmålet / om en sådan Aart til at lära Vngdomen står icke til at förbättras? Ther til säija wij / Ja / Ty / man skode på alle konster / huru storligen the vthi så fåå åhr haffua tiltagit / huru högt the kompne ähre / och huru mykit the ähre förbättrade wordne. Man wil förtija pränstekonsten / eij heller wil man nogot tala om Handwärecken / Man betrachte allena Musicam / hwadh hon för 80. eller 90. åhr sedan både vthi thesse så wäl som mong annor Landskap / för en ringa begynnelse haffuer hafft / och huru högt hon nu vpstigin ähr / huru herligen hon ähr beprydd och vthsprijdd.

Skulle man nu vthi Didactica eller Lärekonsten allena icke haffua nogon fordeel? Bort thet. Skulle HErren wår GVdh haffua meddeelt wåra förfäder allena / gåfworna vthi thenna konsten / och alzintet lefft effterkommanderna / så at the vthi andra konster haffua kunnat förbättra nogot / men vthi thenna allena plat intet? Thet synas icke troligit / thet blifwer likwäl ther widh / effter som then wijse Hedningen talar / Inventis facilè est aliquid addere. Sedan een konst är vpfunnen / så kan man lätteligen läggia ther nogot til.

Hoo som nu thetta rätt och wäl betrachtar / han warder lätteligen besinnandes / at wij ingom til nogot föracht eller för när wela talat eller skriffwit haffua / Ty wij endeels sielffue haffue arbetat vthi Scholor mong åhr / och haffue icke gerna welat hafft thet nampnet / lijka såsom wij medh wårt weetskap och wilie hade försummat vngdomen / eller at wij icke haffua

brukat thet besta Sättet til at lära vngdomen / fast wij thet än haffua wist / vthan fast mehra holla wij thet så före / at så lenge wij leffua så moste wij lära / och blyyes icke ther widh / aldenstund Gudh haffuer icke giffuit enom allena alt / vthan stifttar och delar sine gåfwor vth åthskilieliga.

Therföre ähr vår mening / at then som sätter sigh emot thetta wärket / (thet wij näppeligen troo / at nogon sådan finnas kan) och haffuer icke thes bättre orsak ther til / then samma han söker mehra sin egen ähra än thet gemene besta / Ther och nogor medh skääl och bewijs / och icke med thenna eller en annars Persons eller Skribents blotta anseende / kunde wijsa oss nogot Sätt som bättre woro / så wilie wij gerna giffua effter och lärat.

Til itt beslut / så kunde nogon säija / om man så lätt skulle komma til tungomålens kundskap / theslijkes om the frija konster skulle effter thetta Sättet komma på Tysko och thenna Lärkonst vthi konsterna achtas och hollas / så skulle konsten warda alt för gemeen / ja / hwar man skulle vthan nogon åthskildnat warda lärd / och the sanskyllige lärde förachtes. Men her om behöffues alzintet bekymmer / ty först är thet wist och sant / at the frija konster ähre icke bundne widh thetta eller itt annat Språåk / lijka såsom man ingalunda kunde lärd warda / medh mindre man hade ett wist Språk hwilket allena och eliest intet / han förstå skal / effter såsom man nu i thenna dagh holler thet så före / at ingen kan absolutè eller fulkomligen bliffua lärd / vthan han förstår thet Latiniska och Grekiska tungomålet / och twärt om / then som intet annat än the Språken kunde / han wore then lärdeste.

Men at the som sådant mena / fara storligen wilse / synas ther vtaff / at om konsten och Lärdomen (eruditio) skulle wara bunden widh thet Latiniska eller Grekiska tungomålet / så at ingen / thes kundskap förvthan / skulle kunna wara lärd / Therföre frågar iagh först / hwadh thet haffuer warit för en åtskildnat emellan then höglärde Mannen Ciceronem och eliest en annan gemeen Man / hwilken tå haffuer talat Latijn / såsom wij vthi thenne dagh Tyska / ty the förstodo jw både thet Latiniske tungomålet / dogh war Cicero en Lärdd man / men icke hwar och

en som hos the Rommare talade Latin / Så hänger icke förthen-skull konsten eller Lärdomen widh thet Latiniske tungomålet.

Theslijkes fråge wij / hwarföre man håller Aristotelem för en lärd Man / och icke hwar och en Greek / som kan tala Greska? The haffua jw både kunnat tala Gresko. Om nu eruditio / konsten och Lärdomen egentligen lodde widh thet Grekiske tungomålet / och at ingen / ty förvthan / kunde wara lärd / så hade hwar och en Greek most så wäl wara lärd / som Aristoteles / Ja / Aristoteles haffuer warit en dråpelig lärd man / och haffuer lickwäl icke kunnat Latijn / hwilket hade warit omögeligit / så framt Eruditio, konst och skickeligheet wore bunden widh thet Latiniske tungomålet.

Nu monde nogon förebära / Fast än Aristoteles icke haffuer förståt Latijn / så hafwer han lickwäl kunnat Greska / Swaar: Så bliffuer thet likwäl ther widh at nogon haffuer warit lärd / thet Latiniske tungomålet förvthan / och at konsten och lärdomen henger icke necessario widh thet Latiniske tungomålet / Theslijkes så haffua och warit monga lärde Araber / som hafwa förståt hwarken Greska eller Latijn / Ja / the Perser och Chaldeer haffwa longt för Aristotelem warit lärdd folck / och lickwäl monge vtaff them förståt hwarken Greska eller Latijn / iagh wil icke nämpna the Egyptier. Thetta påminna wij icke til then enda / at wij wilie förachta Språken / them wij fast mera vthi thenna tid / såsom högt af nöden vrgera och driffua / vthan at man må see at the frije konster ähre icke äfuen bundne widh thet Latiniske och Grekiske eller eliest widh nogot wist tungomåål / lijka såsom the kunde icke afsättias på andre Språåk / Om nu the frije konster icke wore beskrieffne på Gresko eller Latin / vthan på nogot annat Språåk / så skulle man föga achta them / Ja / om the frije konster skulle affsatte warda på Tysko / hwilket icke wore aldeles omögeligit / så skulle thet skee med större fordeel / än her til skeedt ähr / ther the allesamman haffua legat lika såsom fångne och hächtade vthi thet Latiniske och Grekiske tungomålen. Men at sådant icke är omögeligit är ther aff klart nogh / ty man så wäl på Tysko som på Latijn kan om saker Disputera / fast man än några Terminos eller ord / som til Disputeer konsten lenda / beholla moste /

äffuen såsom man haffuer vthi thet Latiniske tungomålet / sedan the frija konster wordo på Latijn vthsatte / behollit många Grekiske Terminos eller ord / hwilket granneligen är til märkiandes.

Men her kunde än nu någre säija / om thet skulle skee / at man på sådan stackot tidh kunde lära tungomålen och the frija konster / så wordo lärde Personer swåra gemene / och skulle så komma vthi föracht.

Ther til kan man lätteligen swara. Then dyre Gudz mannen S. vthi ihugkommelse D. Lutter förmåler vthi sin trogne förmaning til Borgmästare och Rådih vthöffuer hela Tyskland / til at vprätta och holla Christelige Scholer wid macht / om staden Room som således vptuchtade vngdomen / at tå en yngling war kommen til sitt 15. 18. och til thet högsta sitt 20. åhr / så haffuer han / icke allena kunnat tala mächta godh Latijn och Greska / vthan jämwäl och kunnit allehanda frija konster / Hwij skulle thet tå nu wara så omögeligit / at en yngling om 15. åhr / icke skal kunna præstera thet samma / aldenstund GVDH haffuer och så beskärtdt wår vngdom Ingenia och förstånd / at han äffwen så wäl kunde reent tala Latijn / Greska och Hebreiska / och förstå sine frije konster / om man allenast brukade een richtig lärekonst.

Och haffua the Rommare / vthan twifwel / hafft en annan art til at vnderwijsa vngdomen / än som wij alt her til bruket hafwe / dog thetta oanseedt så haffua lickwäl rät lärde Personer icke warit för många eller vthi waanwördning hos the Rommare / Ja / fast än the frija konster wore beskrefna på Tysko / så wore the för then orsak skuld icke gemeene / såsom the eij heller haffua warit för gemene och wanwördade hos the Latiniske / therföre at the på Latijn författade woro / ty här kräffwes nogot mehra än blotta tungomålet / hwilket man ther vthaffdömma kan / at the frija konster wore wäl vthi Aristotelis och Ciceronis tidh beskreffne på Gresko och Latijn / men så wore lickwäl förthenskul icke alle Greker och Latiner Lärtdt folck / ändogh thet hielper myket til saken / at man tilförenne kan Språken / Men om någon wille förebåra / at Latijnen haffuer på then tiden warit myket kosteligare / än wår Tyska är nu? Swar: Latinen må haffua warit så kostelig / som hon wil / så bliffua

lickwäl the Rommare eller Latiner vtaff eller emot the Greker räknade för Barbariske / såsom vtaff S. Pauli Epistel til the Rommare klarligen är til seendes.

Ytterligare så begårar man icke at komma nogon almenne- lig Reformation på banen / effter såsom somlige her om tala pläge / eller förvthan nogon åthskildnat affskaffa nyttige böker / vthan man seer blott och allena på vngdomens nytto och wäl- fard / på hwadh sätt han / så myket mögeligit åhr / må bliffua frijat och förlossat ifrån een onödig börda / twång / möda och förtret. Så är thet och hwarion och enom frijt til at wedertagat eller eij / ty wij ingen her til tvinga wilia eller kunna / Men i medler tidh så warder man oss icke missunnandes / til at vptäckna och giffwa tilkenna / hwadh wij her om mena. Är no- gon som thet icke behagar / honom wele wij förthenskul icke fördömma / Theslijkes så kan man äffwen så wäl widh thenna Methodum bruka andre nyttige böker som eliest / ther ingen behöffuer bära fahra före.

Desse och andre slijke förelaagh / som störste delen ähre oss bekende / oansedde / så holle wij lickwäl thet så före / at then nya Didactica eller lärekonsten kan medh stoor nytto och fordel introducerat och införd warda / effter såsom wij medh någre förnemlige Herrar Professores vthi thet loflige Universitetet Giessen haffue ther om åthskillige reesor warit til taals / hwilke holla itt medh oss / såsom och vthi synnerheet / icke allena the hög: och wällärde Herrar / Doctor Christophorus Helvicus och M. Joachimus Jungius, som vtaff H. F. N. Landtgreffuen haffua enkannerligen til thenna saken warit förordnade / haffua her om publicerat een kort berättelse vthan then ährewördige och hög- lärde / Doctor Balthasar Mentzerus en berömd och nampnkunnig Theologus, wår gunstige Herre och besynnerlig godhe wån / hafwer ganska myket låtit sigh om thetta Christeliga wärket wårda / och högeligen tilbudit sigh thet at befordra / såsom och vthi lijka motto wår elskelig kåre Collega / ährewördige och höghlärde Johan Major, Doctor vthi then Helghe Skrift och professor her i Giessen haffuer thenna Modum docendi eller Lä- resätt / sampt medh oss tilförenne läsit / såsom och / icke allena warit vthi några lectionibus sielff tilstädes / och hörtdt

huru thet in praxi och öfningen haffuer gått för sigh / vthan haffuer både mundtligen och Skrifftligen thet för höge ståndz Personer approberat och gillat.

Och fast än monge warde sigh ther öfwer förundrandes / thet man lätteligen troor / såsom thet och oss vthi begynnelsen hafwer synts ganska otroligit och sälsynt / så är thet lickwål så wijdt kommit / at wij endeels medh våre ögon haffua seedt praxin och förfarenheten / och medh våra Öron hördt / huru så många åtskillige Personer haffua på en ganska stackot tidh / dogh icke medh besynnerligit idkesamt arbete och flijt / så mycket lärdt och fattat vthi thet Hebreiske och Latiniske tungomålet / at man sigh therwthöfwer moste förvundra.

Hwarföre wij ej heller wijdare ther om twifla / om thet kan wara möjeligit / vthan samtyckia til the gode Herrars Professorum vthi Giessen korte berättelse / titt wij oss ytterligare / hwadh som thenne reesan mehra aff nöden ähr / her om at weta / referera wele.

Men aldenstund thenna Lärekonsten kan icke fulkomligen ställas i wärcket / medh mindre at Grammatiker theslijkes andre Böker / som her til lende / ähre färdige / therföre begärar VVolfgangus Ratichius at Lärde Personer måtte honom hervthinnan tilförordnas / aff hwilkom han kunde haffua et troget bijstånd / tå skal wärcket medh thet aldraförsta fulkomligit och heelt komma vthi dagsliuset.

Men thetta kommer förnelligast Christelig öffuerheet til / såsom Salig D. Lutter vthi förberörde sin förmaning / sådant wijdlöffteligen / och medh stort alffuar och nijt vthförer.

Wij twifle ingalunda / at jw Christelig öffuerheet / både högre och lägre ståndz Personer / hwilkom her om berättat warder / the ther och om Kyrkiors och Scholors nytta och wälfärd / omsorg haffua / warda / vår wijdlöfftige påminnelse förvthan / aldenstund wij icke kunnom framställa bättre och wichtigare orsaker her om / än som salig D. Lutter framstält haffuer / igenom her til förordnade Personer / och andre ther til tjänlige medel / thetta högtnödiga wärket befördrandes / effter såsom thet allareda vtaff några skeedt är.

Gudh alzmechtig wärdigas holla sitt Helga Ewangelij Lius

hos oss wed macht / theslijkes giffua och förläna krafftige medel her til / genom sin elskeligh käre son Jesum Christum / Amen.
Albertus Graverus then H. Skriffts *Doctor* och *professor*.
Zacharias Brendel, *Philos. & Med. D. & profess. publ.*
Balthasar Gualtherus M. Hebraeæ & Græcæ linguae professor.
M. Michael VVolfius, *Phisices prof. publicus.*

[Tryckmärke]¹⁾

1) INFÖRDA RÄTTELSE I 1932 ÅRS UPPLAGA AV
 BERÄTTELSE OCH
 KORT BERÄTTELSE OM RATICHII DIDACTICA.

I originaltrycket står sid.	Här i avtrycket ändrat sid.
a3 aldenstund	3 aldenstund
a3 upfunnen	3 upfunnen
A4 ära	7 äro
B haffna nogot	12 haffua nogot
B3 v:o skulla komma	15 skulle komma
B4 v:o bliffuer thet	16 bliffuer thet
B4 v:o förstadt	16 förstädt
B6 v:o wälfärd	18 wälfärd
B8 allarade	7 allareda
C Philosohum	21 Philosophum
C v:o städigt	22 ständigt
C6 thitta	26 thetta
C7 alleuelige	27 allmannelige
D vthockningar ganska	29 vthtolckningar ganska
D v:o Batbariskt	30 Barbariskt
D2 v:o thtr effter	30 ther effter
D4 v:o fordecel	32 fordeel [= fördel]
D5 v:o Öffuerheects	33 Öffuerheets
D6 v:o alle andre	34 alle andre
D7 v:o all all eing	35 all ting

Ann. I Die Klassiker der Pädagogik XVII (Langensalza 1894) finnes en levnadsteckning öfver Ratich och ett urval ur hans skrifter (298 sidor). I *A. Richter* Neudrucke pädagogischer Schriften ingå två häften Ratichianische Schriften (1892, 1893). Båda serierna finnas i Pedagogiska biblioteket i Stockholm.

Kort Berättelse

Om

WOLFGANGI

RATICII DIDACTICA eller Lärekunst /

Therutinnan han vnderwijsar och ledsagar / på hwadh sätt tungomåål och konstler måge fast lättare / snarare / richtigare / wissare och fulkomligare / än här til skeedt är / läras och fort driffuas.

Vthgången och stält igenom /

CHRISTOPHORUM HELVICUM,
S. S. Theologiæ Doctorem,

och

JOACHIMUM JUNGIIUM
Philosophum,

Både *Professores* vthi Giessen. ¹⁾

¹⁾ »Kort Berättelse» är tryckt efteråt i samma volym som den förra, och pagineringen följer i suite.

B. R. H.

ALdenstund *VWolfgangus Raticius* / både igenom idkeligit och fljigt efftertänkiande så wäl som ständigt Practicerande och öffuande / haffuer vpfunnit en enkannerlig Art och Sätt / hwari genom gode konstler och tungomåål lättare / richtigare / wissare och fulkommeligare måge läras och driffuas änn her til vthi Scholerna skeedt ähr: Theslijkes tilbudit sigh at wilie giffua vnderwijsning och leedsagelse / huru man skal them vthi wärcket ställa : Therföre haffue wij thetta hans Christeliga vpsåat och förehafwande / ther på han nu på trettonde året hafwer studerat och winlagt sigh / på åthskillige resor / icke allena för oss sielffue / vthan jämwäl effter then Högborne Furstes och Herres / Her Ludwigs / Landtgraffues til Hessen etc: Wår nådige Herres och Furstes / nådige befallning / med fljigt effterran sakat / och så wijdt befunnit / at en sådan grund består både vthi Naturen så wäl som medh Profwen / kan och ganska wäl igenom goda medel vthföras.

Therföre säija wij til thet förste mögeligit wara (så snart the böker / som her til fordras / äre färdige) at man på itt år / eller ther man wille göra sin fljigt til saken / på itt halfft år / två / tree eller fyra timmer om dagen / så wäl gammal som vng / kan medh lust och wilia fast bättre lära hwart och itt tungomål än sitt egit moderspråk.

Til thet andra at man vthi the frija konstler kan beqwemligare och medh större fordeel bruka thenna Lärekunst / än vthi tungomåålen: Aldenstund the frija konstler ähre på naturens wägna richtige / men tungomåålen twärt om ähre igenom et longsamtt bruuk medh monge Anomalier och oredor inweffuade.

Men på thet at thetta föregiffuande må thes egentligare förstås / och åtskildnaden emellan then gamla och nya lärekonsten nogot klarligare ställas för ögonen / så skal man för all ting märckia / at then som en annan lära och vnderwijsa wil / haffuer icke nogh ther aff / at han grundeligen ähr sielff förfaren vthi the tungomåål och frija konstler / hwilka han tänker til at lära och proponera androm / vthan thetta länder och ther

til / at han weet / på hwadh sätt han sådant sina Disciplar eller Lärjungar på thet bequämligste lära och inympa må. Eij är thet heller nogh / at then ena haffuer vtaff Naturen bättre gäffua til at lära och åtskilia / än then andra / Ty Naturen vth-rättar wäl myket / men när konsten kommer ther til medh / så kan Naturen mykit säkrare / wissare och fulkommeligare vth-rätta sitt wärkande. Ähr förthenskul aff nöden / en besynnerlig konst / ther hwar och en som lära wil / kan sigh effterrätta / på thet han icke effter sin egen blotta godtyckio och effter sin egen anfödde discretion och naturliga åtskiliande / vthan effter Lärekonsten må driffua sitt Lärembete / lijka såsom then ther rätt wil tala / skal regulera sigh effter Grammaticam, och then som rätt siunga wil / effter Musicam. Och ändogh Logica eller förnufftzens konst kan vthi thetta fallet storligen gagna / så går hon lickwäl icke wijdare / än at hon således regularer och förer förnufftet / at thet vthi sina tankar icke lätteligen fela kan. Men huru man skal rätteligen lära andra / ther til giffuer Logica (egentligen ther om talandes) ingen leedsagelsé / ähr eij heller ther til vpfunnen: Vthan her til kreffues een enkannerlig Lärekunst / som dogh hervtinnan ähr förnufftzens konst nogor-lunda lik / så at begges theras bruuk wandrar vthi gemeen igenom alla tungomål och frija konster. Een sådan lärekunst förer nu VVolfgangus Ratichius på banen / thervtinnan han wij-sar medh hwadh Art / Sätt / Måat / Ordning och Medel man kan stoor mödo förvtan och på en stackot tidh / både lära andra och sielff lära vtaff andra gode konster och tungomål / theslijkest befordera til thes mehre richtigheet / wissheet och fulkomligheet / huru man medh nytto och fordeel skal vprätta och wid macht holla Scholor / ställa böker vthi een Harmoniam eller likheet / Huru Lärefäderne skole beqwämma och foga sigh vthi vnderwijs-ningen / Huru Disciplerna skola skicka sigh til lärona / Huru Man skal weta åtskilia Ingenia eller Nimmen / så at the som ther medh äre begåffuade icke måge vppehållas och förhindras / twärt om / the som aff Naturen icke ähre så färdige / icke måge bliffua til rygga / huru och när man skal begynna med öppningen / huru förståndet skal hielpas / Minnet styrekias och skärpas / och alt förvtan twång effter Naturens frija lopp / etc. Thenna Lärekonsten haffuer icke mindre än andre konster sine

faste grunder och wisse Reglor / hwilke så wäl tagne ähre vt-aff förståndens / minnets / Sinnens / ja hela Menniskiones Na-tur / som vtaff tungomålen och the frija konstens egenskaper / så at intet Läremedel warder tillåtit, som tilföronne icke är medh omootsäjeligt skäl och bewijs stadfäst och på Profstenen gilt funnit.

Men nu är mongom witterligit / at the förnemligste medel / therigenom tungomålen vthi närwarande tijdz wrånga Scholewe-sende driffne och lärde warda / ähre thesse: Nömligen / Lära vthan til / och affsättia på fremmande Språk: Thesse både me-del / ther man rätt besinna wil / hafwe icke allena ingen grund / vthan ähre ther til medh ganska skadelige. Ty igenom thet första / så nödgas vngdomen at beholla och vpsäija / thet han än icke haffuer rätt förstådt / och warder således förståndet / som aff Naturen ähr frijt / twingad: Hwarigenom och thetta oförnufftige och emot Naturen stråffuige Minnet bemödas storligen och är owarachtigt. Theslijkes är thet och itt sälsynt företagande / at man wil lära vngdomen nogot tungomål igenom förberörde aff-sättnings och vthtolknings öppning. Ty then som wil vthtolka thet ena språket vtaff thet andre / han moste jw fulkomligen förstå thet språk aff hwilket han thet andra vthtolka eller affsättia skall / wil han eliest fatta och förnimma Authoris rätte sinne och mening / Men thet Språket / hwilket han affsätter / moste han icke allena rätt förstå / vthan haffua thet så wijdt för-farit / at han thervtinnan haffuer itt stoort förrådth aff allehanda slags phrasibus eller formuler til at tala / på thet han må kunna på åtskilligt sätt vthföra sin mening / och haffuer wahl vtaff orden. Huru skall nu en Scholepilt lära thet Latiniska tungo-målet / igenom affsättiande aff Tyskan på Latijn? Eller Grekiska igenom Latijns affsättiande på Gresko? Ähr thet icke äfwen så myket / såsom man wille fordra vtaff honom / at han allaredo skall kunna Latin eller Gresko / thet han så först lära will? När han haffuer Språket lärtdt / så är tidh nogh / at man ho-nom ther vthi öppnar och färdig gör. Ty hwadh sielffua öpp-ningen anlangar / giffuer hon ingen kunskap / vthan hon gör en färdigan. Man wil förtijga / at herigenom twingas thet ena språket effter thet andra / och mister så sin rätta naturliga egenskap.

Theslijes så fattar en lärjunge vthi sit sinne myket argt / och wänjer sigh til thet man sedan medh stoor mödo kan affuänjan. Hijt lender och thet man så otidigt wil reposcera och kräfia vthaff vngdomen / thet han än icke rätteligen hafuer författat eller begrippit / lijka såsom man wille fordra nogot tillbaka / thet man honom icke än nu giffuit haffuer. Ther til medh effter Discipelen är twungen til at swara / så at hans swar är owist och fruchtsampt / så förorsakas ther vtaff thetta feel / at han altidh bliffuer stammande och twiflande / och förkortas myket på sitt minne. Vthi lijka motto är thet och medh lijka skääl och grund vthi the frija konster ganska skadeligit / när man will fordra nogot igen / för än man haffuer thet rätt giffwit / författa nogot vthi minnet / för än man thet förstår / öffua sigh för än man hafwer thet lärdt / och egentligen ther om talandes / så brukas nu allestädes vthi våra illa bestälte Scholor / inge andre medel än thesse företalde / hwarföre är thet eij heller vnder / at thet går så drögsamt / ynckeligit och owist fort.

Nu bliffuer alt thetta vthi Raticii nya Lärekunst affskaffat / dogh medh andre beqwemmeligare medel i staden igen bättrat och wedergullit / så at en Discipel bliffuer vtaf slijk mödo / margfoldigt twång / förtreet / Ängest / huffuudbrot och bäffuande förlossat / och tages störste arbetet ifrån Disciplerna / och lägges på præceptorem eller Scholemästaren. Thesförutan så haffuer præceptor fast mindre omaak och förtreet / än som nu skeer / behöffuer eij heller at han wredgas / förbittras / slår och dänger / och fast än han sielf icke ähr aldeles öffuat och förfarin vthi språken och konsterna / så kan han i thet han lærer andra tillijka öffua och skärpa sigh sielf ther vthi / så at han bliffuer thervtinnan färdig och fulkommelig. Ther til med så fattar Discipelen altid then trona at både Skolemästaren / Discipelen och föräldrarna dageligen spöria och förnimma / hwadh för frucht och fordeel skaffas / hwadh ytterligare är tilförmodandes / på thet at ingen tidh eller bekostnad skal vara förspilt.

Ther emot / så vthmartlas en Discipel vthi almönnelige Scholor medh så monga timmor om dagen / och hafwer stoort förtret ther af / han plågas och förbijstras medh monga olijka Lxor / medh obeqwemlige och onödige materier / vthi Latiniska tungomålet allena vppehålles han vthi monge ähr / Lärer

siällan tala eller skrifwa Greska eller Hebreiska / och när han en tidh long hafwer qwaldt sigh medh Grammatikan så hafwer han icke mehra nytto ther af / än thet / at han weet wenda ett par Grekiske eller Hebreiska Glosor eller ord på Latin / vthan så är / at han igenom myket och longsamt arbete bemödar sigh på nytt igen at lära Språken vtaf Skribenterna. J medler tidh twifla föräldrarna / om nogot gott warder vtaf theras barn eller eij / Disciplerna weta eij heller hwadh / hwarföre eller hwar til the studera. Vthgången är owiss / och moste altsammans ställas på itt wågande. Störste parten marterar sig trött på bittra rooten / för än han kan få niuta thet ringeste smaak vtaf then Liuflige fruchten / thet ähr / han moste martera och plåga sigh för än han seer eller weet then ringesta nytto ther af. Andra / som kunna reeda sigh vthur thenna skärselden hafwa en long tidh nogh til at skaffa / at the måge förgäta och afwänja sigh / hwadh the tilförrenne theras endeliga måål och förehafwande til stort hinder / medh stoor mödo hafwa most lära. Alt thetta blifwer igenom Raticii Lärekunst affskaffat.

Theslijes hafwe all Språåk och frija konster warit her til bundne widh thet Latiniska Språket / så at Latinen hafwer såsom en Tyran warit rådende vthöfwer the andra Språåk och konster / således / at ingen kan lära Hebreiska / Greska / eij heller wijsheet och konster med mindre han haffuer tilförrenne arbetat sigh tröttan vthi thet Latiniska tungomålet / ther man dogh medh större fogh och lämpa hwart och itt språåk vthaf sitt modersmåål lära / och alla frija konster lättare och med fordeel / och vthi Tyska tungomålet studera / och sedan vthi andre nyttige Språåk nästan medh itt omak drifwa kan. Ty hwadh skulle oss Tyskar feela / at wij icke äfwen så wäl skulle vtaf vårt modersmåål kunna komma til thet Grekiske och Hebreiske tungomålet / som the Hebreer / Rommare och andre Europeiske / Asiatiske och Africaniske Folck och Nationer ähre vtaf theras modersmåål komne til Greskan? Särdeles effter Tyskan drabbar mehra öffuereens medh Grekiskan och Hebreiskan / än Latijnen. Then som besinna och efftertänckia wil / så kan han lätteligen förstå / hwardan thet haffuer aldräförst sin vrsprung / thet man alment haffuer intet annat most lära än Latijn / lijka såsom Latinen wore

allena alle andre tungomåls och konsters rättesnöre / ther man likwäl hade fast bättre och närmare kunnat komma til.

Therfore låter thenna nya Lärekonsten icke allena Menniskione och thet Mennisklige förnuftet / vthan och tungomålen och the frija konst / beholla theras naturliga frijheet / och befordrar them therigenom til theras tilbörliche fulkomligheet. Ty sedan thet Latiniske tungomålsens tyrannij ähr afskaffat / så kan hwar en effter sin godtyeckio och nödtorft brede widh sin konst lära och driffua / then ena thetta / then andra itt annat språk / eller och aldeles slå sigh på nogon wiss konst eller Faculteet / förmehra och förbättra henne med nyje inventionibus och påfunder / lijke såsom the Greker / Araber och andre flere giordt haffua / the ther aldrig hade vthrättat effter kommanderna så mycket til godo / hwar the / såsom wår vngdom / hade vthi så monge ähr låtit martera och yppehålla sigh medh Gramatikan. Så må theslijkes hwar och en effter thenna dagh / ehwad thet är Öffuerheet eller Vndersåte / Borgare eller Bonde / Man eller Qwinna / Gammal eller vng / på en timma eller nogot mehra om dagen vthrätta sina syslor och arbete / och således vtaff sitt modersmål lära andra tungomål / förstå GVdh vthi the tungomålen / medh hwilka han oss tiltalar och sijn wilie vppenbarar / och vtaff GVdz ord så wäl som vtaf andre konst och Faculteter studera och lära hwadh som honom til hans saligheet / timmelig wälfärd / lust / förehafwande / kall och embete / och gemene wmgänge nödtortigt eller tänlichit wara kan. Men aldenstund thet latiniske tungomålet nästan allena drifs vthi allmannelige Scholer / och alle andre tungomål / ther större macht på ligger / och äre nyttigare ähn thet Latiniska / tillbaka sättias / så at the anten aldeles vthslutas / eller och ofulkomligen och förvthan nogon besynnerlig nytto läsas och framställas / therfore wilie wij til wijdare effterrättelse korteligen tilkenna giffua / hwadh för Språk vthi Tyskland mäst ähre aff nöden / och hwarföre the driffuas och fortplanteras skola.

Först / hwadh thet Hebreiske och Grekiske tungomålet anlanger / vthi hwilke både / then H. Skriff aldraförst beskrieffuin / och Gudz wilie oss vppenbarat ähr / så ähr vthryckeligen til at see vthi D. Lutters fömaning til Borgamästare och Råd / at the skole vprätta och widh macht holla Christelige

Scholor / huru högeligen förb: tungomål af nöden ähre / ther om eij heller nogon förständig man twiffuelsemål bär. Och ändog monge vththolkningar förhanden ähre / särdeles vthi thet Latiniske tungomålet / så ähr dogh witterligit / huru lätteligen therutinnan kan försees / så at rätta meningen och förståndet ähr anten illa drabbat / eller kan icke så klarligen och egentligen giffuas. Ty offte hender / at itt ord haffuer mykit innebära. Vthi een summa / så är thet omögeligit at man kan så trådrikt och vthtydeligen afsättia thet ena tungomålsens egenskap vthi itt annat / at ther på icke nogot fela skal. Een vthtolckning må wara så klaar / och grabba så när öffuereens medh Originalet som hon kan (hwarföre och D. Lutters Tyska Translation medh rätta fram för andra berömmes) så moste hon likwäl vthstå then faran / at hon bliffuer vtaff androm refuterat eller förlagd. Theslijkes kan eij heller nogon rätteligen dömma om nogon vthtolckning / som vthi Originalspråket icke grundeligen förfaren ähr. Therfore haffua the gamla Kyrekiones lärare / som på bara vthtolckningen dristat haffua / esomoftast träd wijd ifrån rätta meningen. Såwore thet förthenskul een lättia och fåfängia som icke stodo til försvarandes / at man medh blotta vthtolckningar och mongahanda vthläggningar / wil sökia sigh hielpereda / ther man dog nu med så ganska ringa omaak och stackot tidh kan hinna Originalet.

Thesförvthan så ähre vthi thet Grekiska tungomålet ganska monga the gamble kyrkiones Lärares Schriffter / theslikes en stoor hoop både Werldzlige och Kyrkiones Historier förhanden / såsom och monge herlige böker om alle handa konst och faculteter / om Lagh och Rätt / Läkiarekonsten / och hela Philosphia eller förnuftzens lähra och Wärldzlig wijsheet beskreffne. Ty wij hervtinnan ähre ingen Nation mehra plichtige än the Greker.

Thet Chaldeiske tungomålet ähr äffuen så högt aff nöden som thet Hebreiske. Ty en godh deel aff Propheten Daniel ähr aldraförst beskrieffuen på Chaldeisk / såsom och några Capitel vthi Esra Book / theslijkes så förefalla her och ther vthi Propheterna Chaldeiske ord / och Chaldeiske Sätt til at tala / them en blott Hebreer / som och icke haffuer öffuat sigh på thet Chaldeiske Språket / icke kan grundeligen förstå / hwarföre och alla

Rabbiner / som låta sigh nogot tyckia ibland Judarna / icke mindre öffua sigh vthi thet Chaldeiske än thet Hebreiska tungomålet. Så haffuer man och någre Chaldeiske vthtolckningar vthöffuer største parten aff then Hebreiska Bibelens böcker / thevttinnan the mästa Språken om Messia / hans tilkommelse / Person och embete / tydas på Messiam them man medh stoor nytto och fordeel kan bruka emot närwarande tidz Juder / aldenstund the achta sådana Chaldeiske vthtolckningar ganska högt / ja / somlige skatta them lijka gode medh then Hebreiske Texten hwilket them vtaff theras Talmud ähr kunnigt wordet. Wij wille förtijga / at slijke Chaldeiske vthtolckningar giffue en god vnderwijsning och effterrettelse på monge swåre rum vthi then Hebreiske texten / och göra honom så myket klarare. Man haffuer och monge andre gamla böcker ibland Judarna på Chaldeesk skrefne / af hwilkom man kan see / hurudant theras leffuerne / Wesende och Sedwänior haffua warit i förtiden / huru the haffua tå vthtålekat Skriften / hwilket altsammans til at weta ähr högt aff nöden.

Thet Syreske tungomålet är een Dialectus eller eenkannerlig Aart vtaff Chaldeiskan / och aldraförst kommit i bruk hoos Judarna effter thet Babyloniska fängelset / ther the brede widh Hebreiskan (thervtinnan the sigh öffuade i Templet och i Scholorna) alment talade Chaldeisk / och sedan vthi effterföliande tider / Syrisk / Hwarfore hafwer thetta Språket warit wårs HERres Christi modersmål / på hwilket han hafwer giordt största parten aff sina predikor til folket / som vtaff monge Syriske ord och meningar vthi thet nya Testamentet / klarligen til seendes är. Theslijkes så är thet Syriske språk alt in til närwarande dagh bliffuit i bruk på några ortar i Orient. Och effter thet stämmer mächta öffuereens medh thet Chaldeiske / at man medh ringa mödo kan thevttaff lärat / så skulle sig förthenskul någre ibland the Christne medh rätta finna låta / som låto sigh icke förtryta nogon liten tidh at öffua sigh vthi wårs HERres Christi modersmål / Särdeles för then orsaak skull / aldenstund än nu förhanden ähr en gammal vthtolckning vthöffuer thet nya Testamentet på Syrisko / hwilken the Christne i Syria i thenna dag bruka. Ther til medh så finnas än någre gamble Kyrkiolärares Böker på Syrisk skrefne / them man alt her til

hwarken vthi Originallet eller eliest hafft haffuer / såsom ähre Ephrem. Jac. Nisibini, Archelai, Bardesanis, och kan skee andre flere.

Thet Arabiske Språket haffua the Christne in til thenna dag hollit för itt Barbariskt Språk / och thet som platt intet wore af nöden til at weta / Men then som saken rätteligen begrundar / han warder thet befinnandes fast annorlunda. Ty til at förtijga at thetta Språket holler både vthi vthtalandet så wäl som skriffuandet en fast egentligare och nogare åthskildnat emellan Bokstäffuerna / som nästen lijka lyda / än som andre Språk: Så moste man ther hos bekenna at thetta folket haffuer ganska högt driffuit konsterna och Wijsheten / hwilka the och sedan the Greker wordo hervtinnan försummelige / haffua hollit wedh macht / och förthenskull vprättat åthskillige höge Scholor / hwarföre och monge dråpelige Män så wäl vthi Läkiare som allehanda förnufftzkonster / ibland them florerat haffue / nemligen Avicenna, Mesve, Averroes, Alhazen, Albutengi &c. Hwilke haffua skriffuit och effter sigh leefft monge herlige böker både vthi Läkiare konsten och Historier / såsom och vthi andre saker / them man icke rätt egentligen förstå kan / medh mindre man haffuer förfarit thet Arabiska tungomålet. Ty / såsom lärde Medici her om skriffua / så är thetta orsaken / at monge haffua så illa vthmålät Avicennam och andre flere Arabiske Läkiare / och högeligen warnat andre för theras recepter / aldenstund the haffwa dömdt om them allena effter then Latiniske Texten / hwilken dogh icke kan altidh vara rätt affsat vthaff thet Arabiske Språket. Eliest så berömmes Avicenna så wäl vthi praxi som vthi sitt Arabiske tungomål fram för andra / så at man kan vtaff honom både lära beprydeligen tala Arabiskt (hwarföre och the Arabiske honom med flijt läsa) och tillijka warda öffuat vthi praxi Medica. The haffua vthi tidh affsatt Aristotelis, Ptolomei, Euclidis, Galeni och monge andres böker på sitt språk / sigh til myken fordeel. Ja / wij Tyske haffua thet til at tacka them Arabiskom / at Aristoteles, Ptolomeus &c. ähre kompna vthi wårt Land. Ty Keijser Fredrijk then andre / haffuer vthaff thet Arabiske tungomålet låtit affsättia benemde böker på Latijn / och haffuer then Grekiske texten en long tidh ther effter warit fördold. Therefore kan thet vara mögeligit / at monge nyttige bö-

ker på Gresko / them man för en long tidh sedan haffuer mist / ther öffuer the lärde sigh nu högeligen beklaga / kunna nu finnas affsatte på thet Arabiska Språket. Ther hos skal man betänckiathetta / at then GVDz försmädelige Alcoranen / som vth-öffuer hela Asien gör än sådan dråpelig skada / kan på intet annat sätt än igenom thet Arabiske tungomålet medh nytto refu-teras och förläggias. Om thet skelde / så wore til förmodandes / at then Alcoraniska Dieffuulen finge stort affbräck / och skulle Ewangelij sanning igenom thetta språket ganska wijda warda vthsprijdd vthi Orient / hwilket och så myket mehra för then skull skee skulle / helst medan thet Arabiske Språket är thet förnelligste vthi Asia och Africa ganska wijda vthsprijdt / och stämmer mächta öffuer ens medh thet Turkiska målet / hwar vthaff the som på handel och wandels wägna eller för andre orsaker skull reese til the Ortar / förnimma stoor fordeel.

Vthi lijka motto ähr och thet Latiniske tungomålet aff nöden / för the monge herlige böker / som ther på finnas beskreffne / särdeles Juristers och the Latiniska Kyrkiolärares / ther til medh aldenstund the lärde vthi Europa haffua nu vthi en longan tidh vthi allehanda konster brukat thetta Språket / såsom en gemeen vthtolckare / hwilket allom nogsam witterligit / så at thet görs föga behooff ther om wijdare at röra.

Til itt beslut / moste man ej heller sättia vårt modersmål Tyskan tillbaka. Ty thet icke mindre än andre Språak haffwer sine enkannerlige egenskaper / rättelser / fulkomligheet och pydeligheet / thet wij Tyskar skulle medh rätta haffua i acht / och icke låta vårt modersmåls skatt så länge liggia nedsänckt och begraffuen. Men lijka såsom fremmande wahrur dyrekas och skattas almeent vthaff oss högt / och wåre egne Wahrur / som falla vthi vårt Land / ther emoot förachtas / så skeer och medh vårt egit tungomål sammaledes. Thet skulle och mongom ganska löijeligit förekomma / at en Tysk skulle rätteligen och medh konst lära tala Tysko / hwilket så lickwål skee borde. Ty man skode på the gamble Greker och Latiner / hwadh haffue the giordt? The hafwa / sannerligen / icke allena vthaff itt bruk vthan jämwäl och vthaff konst / lärdt sitt egit modersmål / och igenom Grammaticam och Rhetoricam Taal: och Wältaligheetskonster vthspanat och söcht effter thes grund / rättelser och bepyrdelser /

hwilket och the Araber göra än i dagh. Til then enda haffuer och / vthan twiffuel / Keijser Carl Magnus som aldraförst förde then Keyserlige Högheten på Tyskarna / vårt Modersmål til ähra skriffuit een Tysk Grammaticam eller talekonst. Ja / förfarenheten giffuer tilkenna / at thet är äffuen så myket / om icke mera / aff nöden / til at ställa en rätt Sermon på Tysko / som på Latijn. Huru kan nu sådant skee så at thet haffuer bestånd och wissheet medh sigh / om thet icke är tagit vthaff then rätta grunden? Man betäncke allenast til hwadh ende GVDh haffuer giffuit Menniskiomen målet / nemligen / at then ena må kunna vnderätta then andra om GVDZ wilie och wärck / lära kenna och betrachta GVDZ skapelse / och vthi nyttige konster vnderwijsa. Nu ähre jw alle Gudz gåfwor fulkomlige / och ingen är förgäffues / så at the icke skole hinna thet mål / ther på the stälte ähre. Sådant haffua the nampnkunnige Greker / Latiner och Araber granneligen märckt / och driffuit allehanda konster och Wijsheet vthi theras modersmål / vprättat Scholor / och therigenom mächta ting förbättrat / förmehrat / öffuat och ibland andre Nationer vthsprijdat sitt språak / oanseedt the Greker haffua i förstonne bekommit thet vthaf the Phenicer / Egyptier och Chaldeer / Men the Latiner och Araber vtaf the Greker. Hafwa nu Heedingarna och the Mahometaner kendt sådant vtaff blotte Natursens Lius / hwarföre skole wij Christne få vara så obetänckte / eensinte och försummelige / at wij thet hwarken kenna eller achta wilia? Hafwa andre Nationer kunnat komma til thetta höga goda / hwad skulle få tryte oss Tyskom / at wij jämwäl och igenom samma fordeel icke skola blifwa ther af deelachtige? Aldenstund wij kunna komma fast högre än the / efter wij brede widh Natursens Lius och så myket föregiordt arbete / hafwom Ewangelij Lius och Gudz sanna kennedom. Ther til medh så är thet klara sanningen / at alla konster och Faculteter, nemligen / Logica, Ethica, Politica, Geometria, Physica, Astronomia, Mechanica, Architectonica, Medicina, eller hwad nampn the helst haffua måge / kunna fast lättare / beqwemligare / richtigare / fulkomligare och vthtryckeligare läras och framställas / på Tysko än thet nogon tidh tilförenne skeedt ähr på thet Greska / Latijniske och Arabiske tungomålet. Hwarigenom icke allena thet Tyska Språket och Nationen kan märkeligen förbettras och tiltaga /

vthan sielffue konsterna och faculterna warda medh nyje påfund-
der / märkelser / Argument / skäl och bewijs outhsäjeligen til-
ökade / grundade / stadfäste och förklarade. Ty ändogh myken
nyttu skaffas vthi konsterna therigenom / at nästan alt Folek
vthi Europa kunna igenom thet Latiniska tungomålet meddela
hwar andre thet the vthi konsterna haffua påfunnit / Lickwål
effter sådant warder esomoftast igenom rummens fiärran skildnat
eller och vthaff afgunst förhindrat / så moste jw fast mehra
bättring och frucht fölia / om berörde fiärran ifrån hwar andre
liggiande Nationer wordo medh een samsat flijt vthi konsterna
arbetandes.

Men aldenstund alt thetta / som förberört ähr / icke kan
vthi wärcket ställas / eij heller komma fulkomligen på gångs /
medh mindre the Grammatiker eller Talekonster / såsom och
konsternars och Faculteternars Compendia eller vthtågh vthi hwart
och itt Språåk / thervtinnan man them driffua och handla wil /
ähre effter Raticij Lärekunst riktigt / och vthi een Harmonia
eller likheet stälte och reede giorde / derföre är Raticius flij-
teligen begährandes lärde Personers hielp och bijsånd / hwilke
honom hervtinnan antingen vtaf kärleek til thet menige bästa sielf
mante / wilia komma honom til vndsätning / eller och the ther
vtaf höge Öffuerheets Personer kunne ther til warda förordnade /
Tilbiuder sigh theslijkast at wilia vptäckia för them sin Lä-
rekunst och Aart / ther effter tungomålen och konsterna skole
fortplanteras och driffuas / såsom och medh samsat råd och flijt /
Gudi til ähra och hela Christenheten til fromma och wälfärd /
hielpa troligen til at komma henne i dagsliuset / effter såsom
wår nådige Furste och Herre / vthaf itt högtberömmeligt furst-
ligt nijt / som H. F. N. bär vtöffuer Kyrkior och Scholor /
haffuer på åtskillige resor igenom sine ther til förordnade Pro-
fessores låtit spana och ransaka effter hwar vppå thetta wärket
grundat ähr / och sedan thet är funnit wordet / så hafwer
H. F. N. nådeligen bewiliat / såsom och gifwit oss både vthi
befalning / til at wistas her vthi Franckfort hos Raticium och
bewijsa honom vthi hans högtnytige förehafwande wårt trogna
bijsånd. Hwarföre haffuer wårt samwete förorsakat oss / medh
thenna Skriff at påminna / locka och draga hwar och en rät-
sinnig Menniskia / som om thet menige bästa omsorg drager /

at the låte thenna saak gå sigh rätt til hiertat / och medh effter-
frågande / handsträckning och förlagh / rådh och dådh henne
hielpa och befordre / såsom och vthi lijka motto någre förnem-
lige Professores vthi thet loflige Universitetet Jehn warda thetta
wärket innan kort vthi een besynnerligh skriff högeligen Com-
menderandes / och tilkenna giffuandes / huru thet vthi sielffua
praxi eller öfningen kan bestås. Ty aldenstund mongehanda medh-
hielpare vthi allehanda Språåk / konsterna och faculteter moste til
thetta wärket brukade warda / kan och ther medh hela Tyska
Nationen vthi gemeen wara tiänt / så ähr tå både tilbörlogit och
aff nöden / at omaket / arbetet och bekostnaden / som ther på
anwendes / moste ibland mongom warda fördeelt: Aldenstund omö-
geligit wärck kan igenom någre fåå Personer och Patroner ful-
komligen och til thet menige bestes nyttu ställas vthi wärket.
Hwarföre och wij högeligen berömma then högborne Furstes och
Herres / Her Wolfgang Wilhelms / Pfaltzgreffues til Reen etc.
Såsom och then högborne Furstinnas och Fruus / Frw Dorothee
Marie / Hertiginnes til Sachsen etc. Änkies / samt then hög-
borne Furstinnes och Fruus / Frw Anna Sophie / Greffuinnes
til Schwartzburg etc. både borne Furstinners til Anhalt / etc. Chris-
telige nijt och omwårdnat / hwilke haffua på föregångande proba /
then Raticius både högre och lägre ståndz Personer wijst haf-
wer / giordt til thetta Christelige förtagande wärck en märke-
lig befordring / och nådeligen tilbudit sig thet ytterligare at
främje och befordre.

Om nu Christelig öffuerheet / Potentater / Furster / Gref-
fuar / Herrar / Ridderskap / Städter / och eliest alle andre aff
hwadh stånd the helst wara kunne / wore wilioge och benägne
högbemålte Furstlige Personers Exempel at effterfölia / och thenna
högwichtige saak thet menige besta til fromma effterspana och
effterspana låta / och sedan the thes grund och sanning haffua
funnit och förnummit / medh högste allffwar och flijt hielpa
til / at hon må komma i Dagsliuset: Så skal hwar och en /
som så til sinnes är / her om nogsamt bliffua berättat / skole
och the som thetta wärket medh troheet hielpa til at vtsprjida /
vthaf hela thenna Lärekunsten / per viam praxin och andre be-
quemlige medel / medh all mögligh trooheet och flijt deelachtige
warda. Hervtinnan Raticius tilbiuder sigh at wilia finnas wiliogh

och wederreda. Dogh kan sådant än icke skee igenom skrifwelse til the frånwarande / aldenstund thenna Läreat består mäst in praxi och leffuandes röst / och träder aldeles ifrån thet gamla Sättet / och vpwäcker förthenskul lätteligen monge otidige Dommares præjudicia eller föredommar / särdeles effter man än hafuer til at bära fara för monge hinder och wägar som kunne falla ther brede wid. Theslijkes så kunna och vnga Personer / Stipendiater och eliest andre / them öffuerheets Personer såsom thetta wärks Patroner / her til warda förordnandes / her effter igenom dageligh vnderwijsning och praxin / således warda öffuade och vnderwijste / vthi thenna Lärekonsten / at the kunna framdeles vthi Scholorna bruka henne med vngdomens / som them ombetrodd är / alsomstörste fordeel och gagn. Men vthi synnerheet skal man begynna på thet Hebreiske / Grekiske och Latiniske tungomålet / thervtinnan förfärdiga Grammatikerne / och föra Radices och Dictionaria vthi een richtig ordning / ther medh wij jämwäl och wilia göra vårt til saken.

Hwarföre är man vthi then wissa tilförsicht / at Christeligh öffuerheet / som på Gudz wägna är plichtigh och skyldigh fram för all ting / med högsta alffuar och omsorg til at sökia och ramma sine vndersåters ewiga och timmeliga wälfärd / warder vthi thetta fallet betrachtandes sitt höga kal och embete / theslijkes och alle the som til lärare och wächtere satte ähre / föregångandes androm medh trogne förmaningar och godh Exempel / och til itt beslut / hwar och en effter sitt ständz / kalleles och förmågos lägenheet görandes hervtinnan / som han kan tryggeligen stå til swars. Men vthi synnerheet / skole the som äre Huusfäder / icke haffua itt Strutzhierta / som D. Lutter thet kallar / at the icke wilia gifua acht på huru eller hwad theas barn lära / vthan see allena ther vppå huru the kunna skrapa tilsamman och samka them penningar och Gull / ther the dog ingen bättre skatt kunde sambla them / än at the vthi Gudz sanna kennedom / Gudz fruchtan / Lärdom och skickelicheet / vthi allehanda tungomåål / konster och Wijsheet / sig sielffue til saligheet och timmelig wälfärd / grundeligen lärde och vpfostrade worde / på thet at vthi Tyskland ibland alle Ständer icke måge tryta lärde / förfarne / förståndige oc skickelige Personer / som Gudi och Christenheten sin tjänst bewijsa kunna.

Gudh alzmechtig förläne sin nåd / at wij sådane hans vppenbarade medel icke förachteligen slå vthi wädret / vthan at alle våre tanckar anslag och förehaffuande måge lenda hans Guddomeliga namn til prijs och ähra / then Christelige Kyrkione til förkofring / och thet menige besta til wälfärd och fromma.

A M E N.¹⁾

1) ANMÄRKNINGAR

TILL BÖCKERNA BERÄTTELSE OCH KORT BERÄTTELSE OM W. RATICHII DIDACTICA. AV UTG. AV 1932 ÅRS UPPLAGA.

- Sid. 12 Scaliger: italiensk lärd, 1484—1558; utgav bland annat en handbok i diktkonst
- ” 13 på sidlychtonne = på sistone
- ” 13 achtat sig = ämnat sig
- ” 14 Frijliga = naturligtvis (“Freilich”).
- ” 14, 30 Leeft = lämnat
- ” 15 S. = Salig (Doktor Martin Luther; hans “förmaning” = rundskrivelsen 1524)
- ” 18, 33 H. F. N. = Hans Furstelige Nåde
- ” 25 owist och fruchtsampt = ovisst och avgivet under fruktan
- ” vthmartlas = marteras
- ” 26 Låta sig nogot tyckia = inbilla sig vara något, vilja anses vara bildade (jfr slutet av läroverksstadgan i 1571 års svenska kyrkoordning)
- ” 31 Alcoranen = Koranen, muhammedanernas “bibel”
- ” 31 refuteras och förläggias = notbevisas och nedslås
- ” 32 Carl Magnus = Karl den store (768—814)
- ” 32 Mahometaner = muhammedaner
- ” 33 afgunst = ogunst
- ” 33 samsat [rååd och] flijt = samfålda [rådslag och] strävanden
- ” 33 vthtåg = utdrag, sammanfattningar (kompendier)
- ” 34 vthi een besynnerligh skriff . . . Commenderandes = i en särskild skrift kommenterande, klarläggande, anbefallande. Denna “skriff” är den här nyss förut avtryckta häftesdelen av fyra jenaprofessorer
- ” 34 proba = prov
- ” 35 wederreda = beredd, redo, tillreds
- ” 35 Radices och Dictionaria = ordrötter och ordlistor
- ” 35 til itt beslut = till sist, slutligen.

Om Ratich (Ratke) och Comenius jfr Uppfostrans och skolans historia av N. Bang och R. Hall femte uppl., 1931 samt Zieglers Pedagogikens historia; på tyska t. ex. Schmidts och Schmidts kända verk.

HÄR RÄTTADE FELTRYCK

i Comenii Moderskola. (Se nästa sida o. f.)

Originalboken har sid.	är här ändrat
16 rad 9, 10 Hedninden	sid. 15 rad 2: Hedningen
18 " 2 ti	" 15 " 7 nedifrån: vti
24 " 2 Vndgomen	" 18 " 9, 10 Vngdomen
41 " 10 Jordklmp	" 25 " 4 Jordklimp
52 " 6, 7 n Persener	" 28 " 5 n Personer
54 " 6 n ofwanbemätte	" 29 " 14 n ofwanbemälte
78 " 7 n hoos	" 38 " 1 n och
92 " 2 oss	" 44 " 13 n ock
128 " 1 vhur	" 60 " 1 vthur
130 " 4 genon	" 60 " 5 n genom
131 " 9 käre	" 61 " 13 kärt
136 " 7 n bestärt	" 63 " 14 beskärt
137 " 13 Gndz	" 63 " 12 n Gudz
150 " 6 ästn	" 68 " 8 n ästu
161 " 6 n Hvn	" 73 " 12 Han
164 " 10 bortforde	" 74 " 12 bortförde

* *

*

[Johan Amos Comenius]

INFORMATORIUM M A T E R N U M

Eller

Moder-Schola/

Thet är:

Een richtig och ögonskijnligh Berättelse / huru Föräldrarna / eendeels sielfwe / eendeels genom andras Medhielp / sitt dyrebareste Clenod / Barnen / vthi the förste sex Åhren / förr än the tilbetroos af Lärefäder at vnderwijsas / Gudi til Ähra / sigh sielfwom til Tröst / och Barnen til Saligheet vpfostra och öfwa skole.

Marci 10, 14.

Låter Barnen komma til migh / och förmeener them icke / ty sådana hörer Gudz Rijke til.

Vttolkat

Af

ERICO SCHRODERO.
Cum Gratia & Privilegio.

Tryckt i Stockholm af *Translatoris egen Typographia*, ANNO
M, DC, XLII.

Authoris Företal til then Christlige Läsaren.

[I] GVnsthige Läsare / thet HERren Gudh lät säja Propheten Daniel / at vthi the yttersta Tjyderna skulle monge komma öfwer Propheternas Böker / och finna ther itt stoort Förstånd (Dan. 12. v. 4.) thet bewijser sigh / thes Gudi wari Lof och Tack / jämwäl widh wår Tjydh ögonskijuligen / ther medh monga Gudz Rijkes Hemligheeter igenom thet Helga Ewangelij åter på Baanen brachte Lius / är klarare än nogot sinn tilförenne framkommit. Men ibland andra Stycker / ther vthi thenne Propheties Sanning sigh yppar / må man medh all Rätt och Skääl räkna Lärekosten: Hwilken äfwen vthi näst förflutne Åhr är af nogrom företagen / thes Grund at vptäckia icke ringa Begynnelse allerede giord är.

[II] Nemligen / hurulunda och på hwad Sätt man medh mindre Möda / dogh medh större Nyttä än här til skedt är / thet mennisklige Förståndet alt hwad til at weeta af Nöden är / föreställa och inbringa kan / så at man vthi en kort Tjydh mycket fatta / och til itt högt Förstånd förkofras må.

Vthi thetta Studio äre nogre temligen widt komne / oansedt til äfventyrs ingen hafwer än här til then rätta Grunden ther vppå så fullkomligen vptäckt. Ty Gudh hafwer dogh sigh sitt Bruuk altjydh förbehollit / at han småningom / och genom wisse Grader sitt Lius vppenbarar / på thet och wij Menniskior icke skole skyy at räckia hwar andre Handen inbördes / jämwäl at then allmenlige Kärleeken (hwilken öfwer alt Gudi mäst behagar) må igenom thetta Medlet ibland oss vpbygdt och widh macht hollen warda.

Bland slijke Didacticos eller Läre-[III]konstnärer äre och sä igenom Gudz besynnerlige Skickelse någre af oss (som widh närwarande Tjydh / til at föra wåre Meditationes vthi Dagzliuset äre äfwen til wårka) för någre Åhr sedan råkade / vthi Saken oss så widt omhuxat / at man förmeenar thenna Konsten hafwa

allareeda wunnit en godh Fortgång. Och endogh wij alt thetta hoos oss beslutit hafwa til en lägligare Tjydh at hafwa hoos oss fördoldt: Men allthenstund wij af åtskillige förständige lärde Män (hwilkom then af oss til en Proof interim författade Språåkedör är tilhanda kommen) ifrån åtskillige Oortar anmodade / förmante och bidne wordne äre / wij weele thet öfriga / thet Gudh worde vppenbarandes / icke holla förborgat: Eendeels och förthenskul / at thenne Stads Arf-Herre och vthi then Pohlenske Chronan Gudz Församlings förnemlige Patron, then Högwälborne Grefwe och Herre / Her Raphael Gref-[IV]we af Lissow / Palatinus til Bäls / etc. thet samma ey allena begärat / vthan jämwäl til sådant Wårk at göra en nödtorftigh Förfordring / sigh nådeligen tilbudit hafwer / wij och omsijder ther til gifwit wårt Consens: Ty vnderstå wij oss thet nu vthi thes Aldrahögstes Namn. Och på thet wij måge läggia på heela Wårket thes tilbörliche Grundwal / låte wij aldraförst publicera wår Didacticam Magnam, thet år: Then stoore Konsten / som inneholler och författar huru man alle Menniskior alt hwad til thetta och tilkommande Lijfwetz salige Tilstånd lärer / lära skal / på thet hwar och en om heela thenna Handelen thes richtigare dömma må.

Men althenstund samma Didactica eller Lärekunst vthi thet Latiniske Språket vthgår / synes icke orimligen på thenne Oort thes Jnnehold kortligen afmåla: Thesslijkes ther igenom at fatta itt bättre Förstånd / hwar til förehaf-[V]wande litzle Tractat meent är / och hwar til han egentligen brukas skal.

Så blifwer nu vthi wår Didactica bewijst och tilkenna gifwit: Först vthi Företalet / at all Öordnings ibland Menniskiocket Hufwudorsaak och eenda Vrsprung är / Oachtsamheeten vthi Barnens Vpfostran. Och at aldrih någon Förbättring vthi Huus-Kyrkio- och Politiske Wäsendet förmodas / medh mindre een Förbättring skeer på Barnetuchtan. Hwilket medh gode Skääl vthur then H. Skrift / och af sielfwa Förfarenheeten / theslijkes genom kraftige Exempel warder bewijst. Hwar vppå tå:

1. Vthi thet första Capitlet bewijses: At Menniskian är thet vnderligste / aldraypperste / aldrafulkomligste Gudz Creatur.

2. At Menniskiones Måål är vth om thetta Lijfwet / nemligen [VI] then ewigwarande Gemeenskapen medh Gudh.

3. Och förty är thetta närwarande Lijfwet intet annat än een Förberedelse til thet Ewiga.

4. At thenna Förberedelsen består vthi triggehanda: Nemligen / til at bekomma Wijsheet / Dygd och Gudachtigheet.

Wijsheet / ther medh Menniskian rätteligen kenner sigh sielf och alt annat jämte sigh: Dygd / ther medh hon blifwer sigh sielf mächtig / och weet tilböriligen skicka sigh bland Creaturen. Gudachtigheeten / ther medh hon / jämwäl i thetta Lijfwet / blifwer medh Gudi föreenat.

5. At Menniskian hafwer ther af vthi sigh triggehanda godh Sädh och diupa Rötter / af sielfwa Naturen.

[VII] 6. At hon likwäl / om hon eljest een skickeligh Menniskia blifwa skal / moste endeligen öfwat warda.

7. At Öfningen är vthi the vnge Ähren aldrabäst: Kan ey heller skee / vthan i the vnge Ähren allena.

8. At Vngdomen aldrabeqwemligst öfwas tilsamman / och at man förthenskul Scholor hafwa moste.

9. At man heela Vngdomen / af bägge Könen / til Scholan hafwa skal.

10. At then sanskyldige Schole-Öfningen / alt hwad som lender til Menniskian / vthi sigh författa skal: Nemligen / allehanda [VIII] Konstern / Dygdern och Gudachtigheetz Wijsheet.

11. At man til thetta rätta egentliga Måålet än icke altinges hafwer wälbestälte Scholor.

12. At Scholor kunna til sådan Ende och Måål anrättade och sålunda *reformerade* warda.

13. At heela Schole-*Reformationen* allenast består på en fulkomligh Ordning / then man införa moste.

14. At Schole-Ordningens *Form* och Mönster moste *mutueras* och lånas af Naturen.

15. Huru man skal bära sigh åt / at vårt korte Lefwerne alle thesse så wijdlöftige *Studijs* tilhinner.

[IX] 16. Framsökias vthur Naturen Handgriep / hurulunda Lärandet och Fattandet eller Nimmandet skal wist anställas / så at thet icke feela kan.

17. Handgriep / hurulunda Lärandet och Nimmandet lätt och föruthan Möda och Förtreet aflöpa må.

18. Handgriep / huru Lärandet och Nimmandet krafteligen

drijfwas skal / så at thet föres diupt i Förståndet / och vthi sielfwa Wäret sigh wäl bewijsar.

19. Handgriep / huru alt slijkt Lärande och Nimmande skal lätteligen *practiseras*, och medh en Hast foortställas / på thet en eenda *Præceptor* skal tillijka kunna vn-[X]derwijsa någre hundrade Lärjungar / hwilket dogh skulle gifwa honom fast mindre til skaffa / än efter thenna *Methodum* eller Geenstijgen en Lärjunge allena.

20. *Specialis Scientiarum Methodus*: Thet är / huru man vthi thet mennisklige Förståndet allehanda Weetskap inbringa kan.

21. *Specialis artium Methodus*: Huru Konsten eller Eftergörandet skal lätteligen föras i Öfning.

22. *Specialis lingvarum Methodus*: Huru medh een Snaarheet och richtigheet Språken läras kunna.

23. *Methodus morum in specie*: Huru man Vngdomen go-[XI]da Seder richtig vnderwijsa kan.

24. *Methodus pietatis*: Huru man Vngdomen til een sanskyldigh Gudz Fruchtan krafteligen ledsaga skal.

25. At ther man rätt Christelige Scholor hafwa wil / skole the Hedniske Böker afskaffas / eller och medh een wiss *Discretion* och Beskedelighet brukade warda.

26. Om Schole-*Disciplin*, huru ther medh skal beskaffat warda.

27. Förbemälte önskelige Vngdoms-Öfnings Afdeelning / efter Aldrens Ätskildnat. Här moste wij noget ljetet afträda / och vthförligare thenna Afdelning ihugkomma.

[XII] Til itt Fundament tage wij thetta: Såsom Handwärkerne hafwa en wiss Tjdh at lära hwart och itt Handwärc (nemligen / tw / try / fyra / fem / sex in til siunde Ähret / efter såsom Handwärcet subtiligt är) them man Läro-Ähr kallar: in om hwilke the alt hwad som Handwärcet tillender / lära moste / på thet at efter förfluten Tjdh af en Läredräng en Gesäll eller Mästerswän / och nogot ther efter en Mästare blifwa må: Altså skal och medh the Konster / som läras i Scholarna / warda bestält och förordnat / at in om en bestält Tjdh thenna eller en annan Konst måste offentligen vthlärd warda / och efter Schole-ährens Förlopp nöwendigt hafwa rätt lärde / rätt sedige / rätt Gudfruchtige Män / medh hwilke / Gudi til Ähra / Christenheetenne til Prydnad / och thet allmenlige Wäsendet til From-

ma / Huus- Kyrke- Schole- och thet Politiske Ståndet kunde tilböriligen och önskeligen besatt warda. Thetta Måål at [XIII] hinna / taghe wij til sådan fullkomligh Schole-Öfning meera Tjindh / helst ther til meera fordras / än til itt Handewärk: Nemligen / heela Barn- och Vngdomen in til then manlige Alderen 24. Åhr. Ty man håller thet så före / bewijser sigh ey heller annorlunda / at Menniskian tiltager til sin Krops Längd alt in til thet 25. Åhret / och ey wijdare. Vndantagandes / at hon blifwer något fylligare och starkare / och numeera dugeligh til Huusståndet / til thet Prästerlige Ståndet / eller hwar til man eljest behöfwer och begärar.

Och äfwen för then Orsaak skul hafwer then Guddomlige Wijssheeten förordnat Menniskian en så longan Termin at vp-wäxa / ther dogh the andre Diuuren / som til Kropsens Stoorleek Menniskiorna wijda öfwerträffa (såsom Hästar / Cameler / Elephanter / etc.) vthi thet första eller thet andra Åhret hinna sin fullkomlige Statur och Wäxt. För hwad Orsaak skul meenar man / at Gudh thet så [XIV] förordnat hafwer? Wisseligen för ingen annan Orsaak skul / än at Menniskian måtte hafwa Tjindh och Rum nogh margethanda Konst och Wijsheet at insamla: Förty skal och heela thenna the 24. Åhrs Tjindh til intet annat / än at öfwa sigh vthi all Skickelighet / blifwa anwend.

Hwad oss tillkommer / fördeele wij thesse 24. Åhr *in quatvor ascendentiæ atatis gradus*: Infantiam, Pueritiam, Adolescentiam, Juventutem: Och tildeele hwar och en Ålder sex Åhr / thesslijes een egen Schola. Nemligen:

Infantiæ, gremium maternum.

Pueritiæ, Scholam publicam vernaculam.

Adolescentiæ, Scholam Latinam Classicam.

Juventuti, Academiam & Peregrinationes.

Thet är:

At Vngdomen the första sex [XV] Åhren vthi Modrens Skööt: The andre sex Åhren vthi allmenligh Stadz- eller By-Schola: The tridje sex Åhren vthi Latinisk Stadz-Schola: The fierde sex Åhren / vthi högh Land-Schola: Eller och at besökia andre *Universiteter*, thesslijes berömlige Män på åtskillige Oortar / tilbringar.

Blifwer och tillijka afwägit / afmätt / och effter Åhr / Månader / Weekor och Dagar afräknat och afpassat / thesslijes

i Böker på alle Scholor och Classer Åhr ifrån Åhr afrättat / och på thet nogeste författat / huru widt hwar och en af företalde fyra Scholor medh Förstånds- Konsts- och Språåks Öfning / medh loflige Moribus och Seder / såsom och medh Gudachtigheetennes Hemligheeter vthföras skal.

[XVI] Hwar medh tå itt Barn vthi siette Åhret / i Moder-Scholan rätteligen tilöfwat måtte blifwa likt itt vngt Trää / wäl inrootat / och begynnar sijna Grenar ifrån sigh skiuta: Vthi tolfte Åhret en Pilt likt itt Trää fult medh Knoppar / vthi hwilke / hwad ther vthi fördoldt är / man icke wäl skoda / doglijkwäl at ther mycket vthi år och vthspricka wil / wäl förnimma kan: Vthi adertonde Åhret en Yngling / likt itt Trää / som står i fulla Blommor och gifwer ifrån sigh / Ögonen en sköön Lust / och Näsan een liufligh Lucht / men tilsäger Munnen een wiss Frucht. J thet 24. Åhret en Man / likt itt medh mogen Frucht behängiande Trää / thes tindh kommen är / at Fruchten skal afplockas och til Nytto användas.

När förthenskul förbemälte fyra Scholor vthi itt Land rätteligen anställte äre / och then rätta Methodus riktigt observerat blifwer / så wore fast omögeligt medh mindre man rätt lärde / rätt [XVII] ährebare / rätt Gudfruchtige Personer / alle Ständer ther medh fullkomligen at beställa / til Nödtorften öfwerflödigt hafwa skulle / och at then öfrige Hoopen / af them som sålunda öfwade äre (fast the än icke wijdare än igenom the förste twänne Scholor komme woro) icke skulle jämwäl förståndige och klooke / ährlige och sedige / fromme och Gudfruchtige befundne warda / och sålunda thet allmenlige Menniskiornas Tilstånd omsijder blifwa något roligere och lycksaligare.

Ach Gudh / när aflefwer man thetta? Gamle Skader låta. sigh icke wäl curera, och ther widh Menniskiorna waande äro / ther widh blifwa the allment / och låta sigh beswärligen något annat öfwertala. Dogh måste man icke strax desperera. Gudh är än then samme / som förskaffa kan hwad han wil / vthi Himmelen och på Jorden / och hoo weet när / och igenom hwem han thetta eller något annat vthrätta wil? Skal förthenskul hwar och [XVIII] en / så mycket han Gudz Ähra och Menniskiones Wälstånd förfordra förmår / thet fritt och tröstligen wåga / såsom och medh Trooheet och Frijmodighet vthrätta / thet honom medh rätta bör:

J then wisse Förhopning / at Gudh warder thet efter sijn Wijsheet til itt sådant Måål dirigerandes / at hans Arbete vthi HERranom icke blifwer förgäfwes. Kommer icke så mycken Nyttä ther af / som man wäl gärna önskade / så följer ther likwäl något gott medh: Om icke äfwen strax / doghlikwäl vthi sinom Tijdh. För hwilken Orsaak skul wij /

28. J thetta wår *Didactica* Capitel framsöke och föreslå Medel / huru een sliik allmenlig Schole-öfning vti itt Land på thet fogligste står til at anrättas.

29. Medh åthskillige *Motivers* Jnförande / hwij man på en [XIX] sådan *Universal Schole-Reformation* skal wara betänkt.

30. Til itt Besluut ställes een häftigh och alfwarligh Förmaning til alle Föräldrar / Scholemästare / Lärde / Kyrketiänare och Öfwerheets Personer / at the låta sigh thetta helsosamme Wärket medh tilbörlligit Alfwar och Nijt wara befatat.

Thetta är sålunda wår *Didactica* Jnnehold: Men allthenstund noggsamt vppenbart är / at fast omögeligit är thenna *Methodum* at begynna / för än the ther til behörlige Böker förfärdigade och publicerade warda: Ty sende wij nu Moder-Scholans *In-[XX]formatorium* vthi Dagzliuset / ther vthaf Föräldrarna och Förmyndarna / hurulunda then käre spåde Vngdomen alt ifrån Moderlijfwet rätteligen vpfostras / och til wijdare Schole-Tucht tilbörlligen beredas skal / förnimma kunna. Här til Gudh then Alldrahögste förläne sijn Guddomlige Wälsignelse / Amen.

Then allmannelige Vngdomens Wälstånd til at befordra altijdh redebogen

N. N. N.

Didactica Älskare.

[XXII] *Cicero.*

Fundamentum totius Republicæ, est recta Juventutis educatio.

Heela thet Menige Bästes Grundwaal / är Vngdomens rätt-sinnige Vptuchtelse.

[1] EMedan Christelige fromme Föräldrar / Förmyndare / Fostrare / thesslijkes alle the / hwilkom alle små Barn tilbetrodde äre / skole nu om sitt Embete / hurulunda the thet lycksaligen och berömligen vthrätta måge / warda påminte / wil förthenskul wara af Nöden / them för all ting efterföljande try Stycker at ställa för Ögonen:

I. Hwad för stoore och dyrbare Clenodier Gudh them betrodt hafwer / them han Barn beskärer?

II. Hwar til han them beskärer.

III. At Vngdomen ingalunda godh Vptuchtelse föruthan wara / eller wäl aartas kan.

[2] Sedan these tree Puncter äre förklarade / weele wij skrijda til Hufwudsaken / och på hwad Sätt och hwaruthi sådan Christeligh Öfning kan Gudeligen i Wärket ställas / tilkenna gifwa. Ther til Gudh medhdele oss sijn Wälsignelse.

Thet första Capitel.

AT Barnen / såsom Gudz dyrbareste Gåfwa och ädleste Clenod wäl värde äre / at man them högt achtar / och medh högsta Flijt tager på them waara.

At Barnen äre itt kosteligit och härligit Clenod / betygar Gudz Ande genom Dawidz Munn / sålunda talandes:

Sij / Barn äre een HERrans Gåfwa / och Lijfzfrucht är en Skänk. Lijka som Skott vthi ena stark Mans Hand, / så äre och the vnga Dränger. (Psal. 127. 3. 4.)

O huru salige warda the beprijade / them Gudh Barn beskärer! Hvilket och ther af spörjas kan / at när Gudh medh oss [3] Menniskior på thet aldraliufiligste tala wil / kallar han oss tå Barn / lijka som wiste han intet täckare och liufigare Namn: Twärt om / när han sigh emot Menniskiornas Ondska och Skalkestycker förrijfrat hafwer / är han häftigt förbittrat worden / at the / icke honom / vthan Moloch sijn Sädh offrat

hafwa / (Levit. 20. 2. Jerem. 32. 35.) Ja / thetta är eenkannerligen til märkiandes / at Gudh jämwäl talar om the Afgudiske Föräldrars Barn / thet the honom födde woro. (Ezech. 23. 37.) Ther medh tilkenna gifwandes / at wij them / icke såsom oss / vthan såsom Gudi födde / för Gudz Barn ansee / och i högh acht hafwa skole. Hoos Propheten Malachiam (Cap. 2. 15.) kallas Barnen Gudz Sädh / af hwilken Gudz Slächte vrspringer. (Act. 17. 29.) Förty hafwer Gudz ewige Son / tå han sigh vthi Köttet vppenbarade / ey allena welat af Barns Natur blifwa deelachtigh / vthan och haft på the små [4] Barn / såsom sine käre Bröder och Systrar / sijn besynnerlige Frögd och Lust / fanntagit them / lagdt på them Händerna / och them wälsignat / (Marc. 10. 16.) Ja / ganska fljteligen förmaant / wij skulle jw tilsee / at wij the små Barnen icke förargade / vthan them / såsom oss sielfwe förskonte. Skrijar och så Wee vthöfwer them / som en then ringeste af them förargade. (Matth. 18. 5. 6.)

Wille nu nogon wijdare öfwerwäga / hwij dogh Gudh medh Barnen så stoort vthrättar / och hwarföre wij them så högt wörda skole? Then samma warder Orsaak nogh finnandes. Först / om tigh Barnen / såsom nogot ringa förekomme / så betrachta icke / hwad the nu äre / vthan hwad the medh Tijden warda skole / så skal tu theas Högheet snart märkia / Nemligen / the äre ey allena förthenskul födde / at the efter oss Werldenes Jwånare / then Jordiske Botns Föreståndare / och sålunda bland andre Gudz [5] skapade Creatur / Regenter: Vtan jämwäl tillijka medh oss Christi Medarfvingar / itt Konungzligit Prästerskap / itt heligt Folk / Egendomsens Folk / Änglarnas Wederlijkar / Dieflarnas Dommare / Himmels Tröst / Helfwetis Förskräckelse / then oendeliga Ewigheetennes Arfvingar blifwa skole. Hwad kan högre sagdt wara? Tå Philippus Melanthon kom vthi Scholan bland Vngdomen / plägade han blotta sitt Hufwud och säja: Salvete Reverendi Domini Pastores, Doctores, Licentiati, Superintendentes; Salvete Amplissimi, Consultissimi, Celeberrimi, Doctissimi Dn. Consules, Prætores, Judices, Præfecti, Cancellarij, Secretarij, Magistri, Professores, &c. (Warer helsade / j Ährewördige Herrar Kyrkeheedar / Lärare / Licentiater / Superintendenter: Warer helsade / j Högachtade / Wälwijse / Wijdtberömde / Höghlärde Herrar Borgmästare / Ambtmän / Dom-[6]mare / Be-

falningsmän / Cantzlerer / Secreterare / Magistri och Läsemästare / etc) Men tå thetta bleef af them närwarandom för en Spott vptagit / och illa vtlydyt / hafwer han swarat: Migh är thet intet Skämt: Ty iagh åskodar icke thesse Barnen / såsom thet nu medh them förewetter / vthan til thet the vpfostrade och vnderwijste warda: Ty iagh försäkrar migh / at vthur thenna Hoopen skole slijke Män yppas / oanseedt ther ibland (vthan twifwel) falla Agnar och Spånar. Hafwer nu bemälte högwijse Man om Barnen så förnuffeligen talat: Huru mycket meera skole wij om them alt härligen tänkia och tala? Hälst medan Christus / såsom the Guddomlige Hemligheeters Vthtolckare / betygar / at them hörer Himmelrijket til. (Marc. 10. 14.)

Dogh ey allena skal man betänkia hwad the i framtijden wara och blifwa skole / vthan och hwad the nu äre ✓ nemli-[7]gen itt dyrebart Clenodium / både HErranom Gudi och sijnom Föräldrom.

HERanom Gudi / för twäggehanda Orsaaker skuld: 1. Efter the äre Gudz Beläte / reene och än obesmittade: Och förty achtas the såsom obrotzlige / hälst medan the vth om then anfödde Arfsynden sigh än medh ingen orenat / weeta ey heller äthskilja imellan then högre och wänstre Handen. (Jon. 4. 11.) Och förty gör Gudh så stoor ting medh them-

2. Äre the Christi wissa köpte Egendom. Ty althenstund Christus kommen är / til at vpsökia och saligt göra alt hwad borttappat war / them vndantagandes / hwilke medh sijn Otrou och Olydna Christi Deelachtigheet sielfwe ifrån sigh skiuta: Men Barnen genom Otrou och Olydna sigh henne icke beröfwa: Förty hörer them Gudz Rijke wisserligen til.

Efter såsom man och thes större Fljht anvenda skal / at the i framtijden medh [8] tilwäxande Alder / igenom Otrou och Orenligheet Christi Deelachtigheet sigh icke beröfwa måge: Vthan fast meera sigh efter then första Aarten sålunda betee / på hwilke Gudz Ande tyder / ther han säger: Thenne äre köpte ifrån Menniskiorna til en Förstling Gudi och Lambena: These äre the / som medh Qwinnor icke besmittade äre. Ty the äre Jungfruger / och följa Lambet / ehwart thet går. (Apoc. 14. 4.)

3. Vthrättar Gudh medh Barnen stoore ting / therföre at the äre enkannerlige Reedskap / til at prijsa hans Namn: Såsom

Dawid Psal. 8. betygar: Vtaf vnga Barnas och Spenebarnas Munn hafwer tu ena Macht vprättat / för tjna Owänner skuld / at tu skalt nederläggia Owannen och then Hämngiruga. Huru nu thet tilgår / at Gudz Lof igenom Barnen så wäldeligen vthsprijdes / förstå wij wäl icke altijdh: Men Gudh / som ransakar all ting / förstår thet wäl.

[9] At Barnen skole wara Föräldromen öfwer Sölfwer / Guld / Pärlor och ädle Steenar käre och behagelige / thet synes nog-samt / när wij thet ena moot thet andra holle och förlijkne:

1. Sölfwer och Guld äre döde Materier / och ey annat / än lijtet vthpolerat Leer: Men Barnen / lefwande Gudz Beläte.

2. Sölfwer och Guld äre af Begynnelsen igenom Gudz Ord skapade: Men Barnen äre itt sådant Creatur / vthöfwer hwilket then högtlofwade Tree-Enigheeten Rådih hollit / och Gudh sielfwer medh sijne Finger formerat hafwer.

3. Sölfwer och Guld äre förgängelige Ting: Men Barnen äre itt odödeligit Arf. Ty endogh the döo / så förgås the dogh icke / vthan komma vthur then dödellige Kroppen vthi Odödeligheeten. För hwilken Orsaak skuld HERRen Gudh / sedan. Hiob hade mist alle sijne Håfwor / gaf honom tweefalt igen / men [10] Barn allenast så monge som han hade tilförenne / nemligen siuu Söner och tree Döttrar. Hwilket lijkwäl tweefaldt war / althenstund the första woro beholdne / nemligen fram föråt farne til Gudh / och förwänte ther sin Fader.

4. Guld och Sölfwer kommer vthur Jorden: Men Barnen hafwa sin Härkomst vthur wårt Wäsende och Substantz / och äre äfwen thet wij äre / ty äge wij them äfwen så högt at älska / såsom oss sielfwe. Efter såsom och Gudh vthi all Diuurs Natur en sådan Affection och Benägenheet inplanterat hafwer / at the sijn Frucht såsom sitt egit Lijf älska: Ther dogh / om nogen Guld och Sölf så högt älskade / holles thet för intet annat än Afguderij.

5. Guld och Sölfwer wandra från then ena til then andra / är ingens egit / vthan allom gemeent: Men itt Barn förähras Föräldromen af Gudi til en särdeles Egendom / så at ingen Menni-[11]skia förmår them thet afsäja / Ja / ey heller Menniskian sikh sielf. Ty thet är en Deel / henne af Himmelen beskärld / och itt oförwanskeligit Arf.

6. Oanseedt Sölfwer / Guld och Rijkedom är och så Gudz Gåfwa / så hafwer lijkwäl Gudh ingenstädes vthlofwat at tilordna them sijne Änglar / såsom Wächtare: Vthan fast meera holler sikh Diefwulen til sådane jordiske Ting / at han brukar them Menniskiorna til Fall och Snara / ther medh såsom medh Reep at draga them til Girigheet / Högfärd och margehanda Fåfengelicheet: Men Barnen tilordnas the Himmelske Furstar til Wächtare / såsom Christus betygar / (Marc. 18. 10.) sålunda / at then som hafwer Barn i Huuset / kan ther om wara förwissat / at han hafwer helige Änglar i Huuset / som ther tilstädes äre / at taga waara på itt sådant Barn / så at thet icke skal komma på Fall. Then som om mörka Natten ligger til Hwijlo [12] medh sitt Barn / han kan försäkrat wara / at han hafwer omkring sikh the helige Änglars Beskydd / på thet then Onde Fienden icke skal ther hafwa nogot Tilträdh. O hwad för Tröst är thenna! O hwad för en dyrbar Skatt / som sådan Tröst medh sikh förer!

7. Guld / Sölfwer och alle vthwärtas Håfwor / medhdela icke Gudz Nådh / beskärma ey heller Menniskiorna för Gudz Wrede / såsom Barnen. Ty althenstund han hafwer them käre / skonar han stundom för theras skul Föräldrarna / såsom Niniwe Stadz Exempel vthwijser. (Jon. 4. 11.)

8. Jngen lefwer ther af / at han hafwer monge Ägodelar / säger Christus (Luc. 12. 15.) Ty Spijsen närer icke Menniskian / Plåstret heelar icke / Klädren värma icke / om Gudh vndandrager sijn Wälsignelse. (Deut. 8. 3. Sap. 16. 12, 26.) Men hoos Barnen och för Barnen skuld är Gudz Wälsignelse [13] altijdh wiss / at man them nära kan. Ty / sörjer Gudh för Korparna / som roopa til honom / huru mycket meera warder han för Barnen sörjandes / som äre hans Beläte? Hafwer förthenskul D. Luther rätteligen sagt: Wij näre icke Barnen / vthan Barnen näre oss. Ty för theras Meenlösheet skuld gifwer oss Gudh allehanda Nöd-torft / och wij gamle Syndare näre oss jämte them.

Sidst / Sölfwer / Guld / Pärlor kunna igenom sikh sielfwe oss icke vnderwijsa / medh mindre wij Gudz Macht / Wijsheet och Godheet kenna lära: Men Barnen äre oss til Ödmiukheetz / Sachtmodigheetz / Mildheetz och Försonligheetz Exempel förestälte. Ther om Christus säger: Vthan j omwenden eder / och warden såsom Barn / skolen j icke komma i Himmelrijket /

(Matth. 18. 3.) Emedan nu Gudh föreställer oss them såsom Tuchtemästare / så skole wij och them tilböriligen ähra och i Wördning holla.

[14] Thet II. Capitel.

Hwar til Gudh betroot Föräldromen Barn? Och hwar til the them ledsaga skole?

Men hwad hafwer thet til betyda / at Gudh thesse Himmelske Pärlor icke alle tillijka och vthi fullkomligt Taal / såsom Änglarna / så monge han them hafwa wille / skapade / vthan them här och ther bland Menniskiorna vthdeelar? Gudh ährar Menniskiorna ther medh / at the skole wara lijka såsom sin Skapares Medhielp vthi hans Skapelses Förmerelse: Dogh icke / at the skole hafwa på them allenast Lust och Fägnad / vthan jämwäl Bekymmer / Möda och Arbete. Arbete säger iagh / medh the Tings Öfning / ther til the skapade äre. Man plägar öfwa en Oxe til plöija: En Häst at rijda på: En Hund til Jagt: Therföre at slijke Diuur äre ther til be-[15]skärde / och til andre Saker icke brukas kunna. Men emedan Menniskian til högre Saker skapat är / så skal hon och til högre Saker tilhaf warda / nemligen / at hon blifwer Gudi medh Dygder lijckformigh / hwilken Beläte hon bär. Ty althenstund Kroppen är tagen af Jorden / blifwer han och Jord / på Jorden / och til Jord igen: Men efter Siälen är af Gudi ingifwin / och vthaf Gudi / så hafwer hon och sitt Lijf vthi Gudi / skal och åter länkja sigh in Gudh. Således göra Föräldrarna sitt Embete icke til nöjes / the ther allenast vnderwijsa sijne Barn / huru the äta / dricka / gå / tala / sigh kläda skole / och meera slijkt: Therföre at sådant angår allenast Kroppen / som icke är Menniskian sielf / vthan allenast hennes Hydda: Men Huuswärden (then förnuftige Siälen) boor theruthi / för hwilken wij större Omsorg draga skole / än för vår Wånings vthwärtens Hydda.

[16] Plutarchus hafwer märkeligen talat om the Föräldrar / som önskade sijne Barn en dägelligh Kropsens Skapnad / Sundheet / Rijkedom / Ähra och Anseende / och höllo them til Sedigheet: Men sigh om Siälen / huru hon medh loflige Dygder

beprydas måtte / föga bekymrade: At the samme höllo Skoon i större Ähra än Footen. Then wijse Hedningen Crates Thebanus klagar högeligen öfwer thenna Föräldrarnas Fåkunnigheet / medh efterföljande Verser:

*Si mihi (dicebat) passim clamare liceret,
Vos omnes fatuos vellem appellare probrosos,
Quos agitat nimio funesta pecunia ludo,
Divitias legitis natis, & dogmate nullo
Pectora lactatis, nec dexteritate fovetis.*

Thet är:

J som medh itt så stoort Aträä
Penningen eftersnijken /
För Dårar iagh vthskrija må /
Flärd är j efterfijken.
[17] För ödre Barn tå samlen j
Rijkdom medh föga Ähra:
Men Sedigheet och Konster frij
J them ey monde lära.

Så skal tå störste och förnemste Ahogan wara / om Siälen eller Sinnet / at thet lofligen blifwer ledsagat och fördt: Och thernäst om Kroppen / huru han then odödellige Siälens wärdige och beqwämme Boning wara må. Men een wäl tilfostrat Siäl är / then som af Himmelsk Wijsheet rätteligen lyser / thesslijkes thet Guddomlige Belätes Högheet vthi sigh både kenne och bewarar.

Men then sanskyldige och himmelske Wijsheeten / efter hwilken Menniskian aldramäst sträfwa skal / består af twänne Deelar: Then första / At Menniskian kenne sin Gudh igenom hans Vndersamme Wärk: Then andre / At hon sigh sielf / samt alle sijne / både in- och vthwärtens Gärningar weet wijsli-[18]gen och medh Förnuft regera / både vti thetta och thet tilstundande Lijfwet.

Men förnemligen til thet ewiga Lijfwet / häst förty / at thet egentligen itt Lijf är och kallas / ther ingen Dödh och Dödligheet är: Men thetta Lijfwet en Wägh eller Genomtågh til Lijfwet bättre och fogligare / än itt Lijf nämnas kan. Hoo som förthenskul vthi thetta Lijfwet så mycket vthrättar / at han

sigh medh Troon och een sann Gudz Fruchtan til thet ewiga Lijfwet bereder / then samme behöfwer intet meera.

Icke thes mindre / emedan Gudh beskärer några Menniskior itt långt Lijf / vthskiftar bland them wisse Embeter / och plägar inställa them vthi åthskillige Occasioner och Lägenheeter: Ty är af Nöden / at Föräldrarna sijne Barn ey allena vthi Troon och Gudz Fruchtan / vthan jämwäl i gode och loflige Seder / såsom och frija Konster öfwa och genom andra öfwa låta: På thet när theras [19] Barn komma til sine Åhr / af them tå blifwe wijse och förståndige Personer: Ther och Gudh synas at bruka them / anten vthi Kyrkie- eller Werldzlige Regimentet / the tå ther til icke odugelige fundne warda / på thet the således både thetta Lijfwet förnufteligen genomgå / thesslijkes vthi thet Ewiga saligligen inträda måge. Vthi een Summa / tränne Stycker äre / theruthi then Christelige Vngdomen medh Flijt vnderwijsas skal:

Troon och Gudz Fruchtan: Goda Seder och Dygder: Åthskillige Språåks och Konsterns Weetskap: Ther til medh efter bemälte Ordning / och ey omvändt. Förnemligen skole the lära wara fromme: Thernäst goda Seder: Sidst frije nyttige Konster: Särdeles i thet sidste Stycket / jw wijdare man bringa kan / jw bättre är thet. Hoo som nu vthi thesse try Stycker wältiltagande Barn hafwer / han hafwer i sitt Huus itt Paradijs / theruthi Lijfsens Trää planteras och [20] begiutes / wächser och blomstras: Han hafwer thens Helge Andes Wärlkstadh / vthi hwilken han Nådenes Käril / och Härligheetenes Reedskap tilbereder / vtharbetar och vthfäijar. Ty vthi them / såsom vthi itt lefwande Gudz Beläte / Gudz oendelige Machtz / Wijsheetz och Godheetz Strimmor jw längre jw meera lysa och framskijna. O lycksalige sådane Föräldrar.

Thet III. Capitel.

At Vngdomen ingalunda Öfning föruthan wara: Eller wäl aartas kan.

MEEn ingen skal meena / at Barnen kunna af sigh sielfwa hafwas til Fromheet / Ährligheet och Konst / föruthan flijtigh och ijdkesam Möda och Arbete / som på them användas moste. Ty

så framt itt Trää / när thet wäxa skal / moste planteras / begiutas / vnderstödjas / [21] omgärdas / afskäras / och thesföruthan skötas: Om itt Träbelete timbras / swärfwas / vthskäras / poleras och målas: Om en Häst / Oxe / Åsne / som skole wara Menniskiorna til Tienst / afrättas: Om Menniskian sielf til vthwärtens Arbete wänjas moste / tå hon lærer äta / dricka / gå / taala / och fatta nogot i Händerna: Huru skal tå mögligit wara / at thesse högre Saker / nemligen / Troon / Dygden frije Konster kunna Öfning föruthan förwärfwas? Omögeligit är thet / at en thet af sigh sielf lära kan / såsom vthi Didactica på sin Oort särskilt bewijst är. Och äfwen för then Orsaak skul hafwer Gudh befatat Föräldrarna / at the sine Barn Gudz Fruchtan flijteligen inbilda / them Gudz Lagh skärpa / och ther om tala skole när the sittja i sitt Huus / eller gå vppå Wägen / när the sigh nederläggia eller vpstå / (Deut. 6. 7.) Äfwen förthenskul förmana och så Salomon och Jesus Syrach här och ther i sina Bö-[22]cker / at Vngdomen skal hollas til Wijsheet / men ey heller aflåta at hollan i Aga.

Konung Dawid förstodh wäl / huru högnödigt thetta är: Ty endogh han en Konung war / hafwer han lijkwäl icke blygdz / at föreställa sigh Barnen til en Lärare: Kommer hijt (säger han) i Barn / hörer migh / iagh wil lära oder HErrans Fruchtan / (Psal. 34. 12.)

Thesslijkes förmanar Apostelen Föräldrarna / at the sine Barn medh Tucht och HErrans Förmaning skole vpföda (Eph. 6. 4.) Men althenstund Föräldrarna icke äre altijdh dugelige / sielfwe at vnderwijsa sijne Barn: Eller för sitt Embete och Näring skul thet icke hinna: Andre jämwäl i thetta Fallet äre ther til försummelige: Så är vthaf Alder wijsligen och nödtorfteigen förordnat / at vthi hwar och een Menigheet förständigige / gudfruchtige / ährlige Personer blifwa Vngdomen såsom Lärare tilordnade / them Föräldrarna sine Barn [23] til at vnderwijsas och vptuchtas tilbetrodt hafwa: Sådana Personer äre af Alder Poedagogi, Doctores, Magistri, Præceptores, &c. Men Rummen ther Vngdomen hafwer sammankommit och sigh öfwat / Pædagogia, Auditoria. Gymnasia, Scholæ och Ludi literarij: Thet är: Barns Anledningar / Förhörstugor / Öfningzhuus / Scholor och Bookstäfwers Leek / nämde wordne.

Medh hwilke sidste Ord beteknas / at Vngdomens Öfning är både them som lära och läras vthi sigh sielf liufligh / behageligh / och icke annat än såsom en Leek eller Tijdördreef. Hwilket lijkwäl medh Tijden är ifrån Sanningen afträdt / at Scholorna icke meera varit hafwa Vngdomens Leek eller Tijdördreef / vtan fast meera theas Marter och Stockhuus: Häst at på monge Oortar förr än Ewangelij Liius vpkom / odugelige Personer / och vthi Wijsheet och Gudfruchtigheet aldeles oöfwade Lätin-[24]gar / Dryckesbultar / grofwe Tylplar / af hwilkom Vngdomen intet gott Exempel fattade / hafwa sigh vthi thetta Embeter / at vnderwijsa Vngdomen / inträngdt / och man them Barnen tilbetrodt / hwilke them / icke til Troon / Gudz Fruchtan och goda Seder / vthan til Waantoo / Flättja och hwarjehanda Swärmerij ledsagat hafwa: Men vthi frije Konster / emedan the sielfwe ingen wiss Geenstijgh och Ordning wist eller kunnat / hafwa the welat them alt medh Hugg och Slagh intruga / och hafwa sålunda medh Vngdomen ömkeligen omsprungit. Ther om lemnas ännu vthi någre gamle Ordspråk een Äminnelse / i thet man säger: Han hafwer tappert låtit dängia och stupa sigh / etc. Therföre at man tå af ingen annan Öfning / än igenom Hugg och Slagh hafwer wist. Hwilket / endogh widh Kyrkiors och Scholors Reformation är til en Deel wordet afskafat: Så hafwer lijkwäl [25] Gudh in på thenne vår Tijdh nogot spardt / at wij för the framfarne Tijder en lättare / behendigare och fullkomligare Wägh / til at vnderwijsa Vngdomen (thet Gudi til Ähra och oss til Tröst wari sagt) hafwa kunna.

Men at thetta sigh sålunda förholler / äre ögonskijnlige Grunder och starke Bewijs vthi Didactica införde: Och skal i Längden sielfwa Wäret / om Gudh så täckes / ther om tala.

Nu står thet ther på / at itt Formular til en sådan lofligh Vngdoms Öfning wijst warder: Ther til medh aldrafämst i then förste / thet är i Moder-Scholan / hwilket skeer i the första sex Ähren.

Thet IV. Capitel.

Hwarutinnan Vngdomen strax efter Födelsen småningom öfwat / och moot thet siette sin Ålders Åhr vthöfwat warda skal.

[26] HVru högt ther ligger Macht vppå / hurulunda itt

Barn blifwer ifrån första spåde Vngdomen rätteligen vpfostrat och tilwaant / gifwer oss Naturen vthi andre Saker / som sijn Fullkomligheet eller Aart genom een wiss Skötzl eller Wäxande öfwerkomma / nogsamnt tilkenna. Vthi itt Trää skodar man / at såsom man formerar Greenarna efter Planterningen eller Ympningen / altså the och vthbreeda sigh ther efter. Såsom itt Diuur blifwer antingen födt / eller och sedan tilöfwat medh the första Ähren / altså blifwer thet framgeent in vthi Aldren.

J lijka motto förholler thet sigh och så allment medh Menniskiorna / när wij Natursens ordentlige Lopp ansee / och ey annorlunda. Ty endogh af en vthi Barndomen illa aartat Skalk kan lijkwäl medh Tijden blifwa nogot dugeligt och gott: Gudi theslijes lätt är / vthi Alderdomen en sådan at omwenda eller [27] och platt förändra: Så förer dogh thetta Lijfsens och Natursens ordentlige Lopp siällan nogot annat / än ther til then förste Vptuchtelsen strax i Begynnelsen hafwer varit stält. Ja / ther widh hafwer man sigh vthi Alderdomen thes wissare at trösta och fägna / hwar efter man strax i första Ähren måttat hafwer.

Skole förthenskul Föräldrarna icke vpskiuta sijne Barns Öfning til Præceptores och Predikanterna (ty at göra itt krookot växt Trää raakt och rätt / eller af en tilväxt Skogh en aartigh Trägård / är itt omögeligit Arbete) vthan the måste sielfwe weeta medh sijne Barn rätteligen vngås / på thet the sålunda måge vnder theas Vptuchtelse til Alder / Wijsheet och Nåde för Gudi och Menniskior liufligen tiltaga.

Men man hafwer allareda nogre Reesor förmält / at then Gudi och Menniskjom til Nytto tiäna skal / han moste vthi Gudz Fruchtan / i Sedigheet och lof-[28]lige frije Konster warda tilöfwat. Skole förthenskul Föräldrarna i thenna första Heem-Scholan vthi alle thesse try Stycken läggia en godh Grundwaal. Förty wil man nu vnderwijsa och tilkenna gifwa / huru widt the vthi the första sex Ähren medh them mäta / och igenom hwad Medel them ther til beforda skal.

Gudachtigheeten / som sannskyldigh och saligh är / består vthi tree Puncter:

1. At vår Hierta skal för all Ting omsee sigh efter Gudh / och vthi alt sitt Förehafwande honom sökia.

2. At / sedan thet öfwer alt märker Gudz Footspår / skal

thet och öfwer alt dyrka HERran Gudh medh Fruchtan / Kärleek och Lydna.

3. At när thet sålunda föruthan återwendo tänker på sin Gudh / och sigh medh honom föreenar / så förnimmer thet och vthi honom Fredh / Glädje och Tröst.

Thenne är then sannskyllige Gud-[29]achtigheeten / som vthi sigh författar heela then Guddomlige Glädjones Paradijs / thes Grundwaal kan hoos itt Barn innan sex Åhrs Tijdh så widt lagd och bygd warda / at thet förstår: Thet en Gudh är / en HERre öfwer Himmel och Jord / all Tings Skapare: Then samma är och öfwer alt Närwarande / och skodar all Ting: Jfrån hwilken kommer och flyter alt gott och härligit / thet wij på all Rum hinna skoda: Hafwer giordt oss och all Ting: Vppeholler och försörjer oss / och all Ting regerar och förordnar: Beskärer både Frommom och Godom theras lekamlige Nödortft: Dogh låter han thet lända them Frommom til meera Fromma: Men the Onda och Ohörsamme weet han wäl at straffa / skal och på Sidlych-tone låta them aldeles förgåås / och kasta them i Helwetes Eld / och twärt om taga the Fromma til sigh vthi Himmelen. Är förthenskul tilbörlygit / at man honom fruchtar / honom tackar / [30] lofwar / prijsar / och om alle Nödortfter altijdh åkallar / honom såsom then aldrahögste Fadren älskar / och medh Flijt efterkommer alt hwad han biuder och befaler. Så widt / säger iagh / kan itt Barn om sex Åhr ifrån Begynnelsen til Gudachtigheet bracht warda.

Hwad Sedigheeterna och Dygderna widkommer / skole Barnen öfwas:

1. Til Måtteligheet / at man wänjer them efter Nödortften at äta och dricka / men vthöfwer Nödortften icke öfwerfylla eller fulstoppa.

2. Til Reenligheet vthi Maat / Dryck och Klädebonaden / och lära alla sijna Saker hafwa i godh Acht.

3. Til Åhrewördning emot the Äldste / så at the flijteligen taga wahra på theras Ord / Gärningar och Anblickande.

4. Til Hörsamheet / at the til hwar och en Föräldrarnas Wink äre wederedda.

[31] 5. Är och högeligen af Nöden / at man tilholler them tala Sanningen: Så at alt theras Taal är / såsom Christus lærer:

Ja / Ja: Ney / Ney: Men til Lögn / och annorlunda at tala än en Ting är / skole the hwarken af Skämt eller Alfwar wänja sigh.

6. Skole the lära Rättfärdigheet / at the främmandes Saker icke handtera / icke stiåla / icke vndandölja / icke göra nogot til förtreet.

7. Til Kärleek och Godachtigheet / at the gärna gifwa och meddela / icke äre girige / nijske och afgunstige.

8. Wänja them til Arbete / är och så ganska nyttigt / ther medh at skyy Lätja.

9. Thesslikes skola the lära / ey allena at tala / vthan och tija / när Nöden så fordrar / såsom tå man beder / tå the Äldre tala.

10. Til Toligheet skola the iämväl öfwade warda / på thet the strax af Vng-[32]domen / förr än affecterna inroota sigh / lära bräckia sin Wilje / och sielfwe styra sigh.

11. Redebogenheeten och Lusten at tiåna them Aldrigom / är och så Vngdomen en härligh Prydnat / och förty skal man ifrån Barndomen them ther til wänja.

12. Ther på skal följa Höfligheeten vthi Åthäfworna: At the betee sigh wänlige / helsa / tacka / kyssa på Händerna / Knäböya / när man gifwer them nogot / ther före tacka / etc.

13. Dogh at thet icke skeer medh oartige och plumpe Åthäfwor / skal man holla them til Åhrbarheet: Nemligen / at the lära förholla sigh blygsamme och tuchtige.

Vthi thesse Dygder öfwat Barn / warder lätteligen (såsom om Christo förmåles) både hoos Gudh och Menniskior Nåd finandes.

Hwad Konsterna anlangar / the sam-[33]ma fördeela sigh vthi twänne Deelar. Ty wij läre vthi Werldenne / någre Saker at kenna / någre at göra eller Wårka / någre at framtala: Eller sålunda / wij läre alt hwad nyttigt och gott är / at Kenna / at Göra / at ther om Tala.

Anlangande Kennedomen:

1. Först vthi Naturlige Ting (in Physicis) Kan itt Barn i the första sex Åhren så widt bringas / at thet weet nämna Elementen / Jorden / Watnet / Luften / Elden: Item Regn / Sniö / Jjs / Blyy / Järn etc. Thesslijkes någre Växters Åtskildnat /

Nemligen / hwad itt Gräas / Trää / Fisk / Fogel och Diuur är etc.

Sidst kan itt Barn lära at nämna sijne vthwärtens Ledemöters Namn och Jdknat / och alt thetta förvthan Möda / och är doglijkväl een Begynnelse til heela Physicam eller Natur-Konsten.

2. Vthi Optica eller Syne-Konsten är itt Barn nogh / när thet förstår / hwad Liuus / hwad Mörker är / såsom [34] och någre Färgors Äthskildnad och Namn / Hwitt / Swart etc.

3. Een Begynnelse om Astronomia eller Stjärne-Konsten / kan itt Barn hafwa / när thet kenne Sool och Måna / och i gemen weet hwad en Stjärna är.

4. Vthi Geographia eller Jordennes Beskrifwelse / när thet förnimmer / om Oorten ther thet födt är / eller thet wistas / är en By / en Stadh eller Slott: Item, när thet förstår / hwad en Åker / Bäck / Flodh är.

5. Cronologie eller Tijdsens Begynnelses Jnträdh skal wara / at weeta / hwad en Timma / Dagh / Natt / Wecka; Item, hwadh Winter eller Sommar är.

6. Historins Begynnelse, när the nogot ihogkomma eller påminna sigh ifrån tuu / try eller fyra Åhr / oansedt thet intet annat wore än barnslige Saker / ther til medh swagt / såsom igenom itt Moln sigh thet påminte.

[35] 7. Vthi Oeconomia eller Huusholdet weeta / / hwem af Huusfolket ther til lyder eller ey.

8. Vthi Politica eller Stadswäsendet / när itt Barn förstår / at nogon i en Stadh kallas en Borgmästare / Rådman eller Fougde: At Borgerskapet stundom komma tilsamman vthi een Menigheet / etc.

Hwadh Wärkandet eller Jdknaden widkommer / warda någre Saker medh Sinnet och Tungan: Nemligen / Dialectica, Arithmetica, Geometria, Musica, någre medh Sinnet och Händerna vth-rättade såsom hwarjehanda vthwertes Hand-Arbete.

1. Vthi Dialectica eller Förnuftsens Konst skal i sex Åhr itt sådant Jnträdh skee / at itt Barn vthi sådan Tijds Förlopp förstår hwad Spörsmål och Swar är: Och at thet altijdh wänjer sigh riktigt at swara til hwad som frå-[36]gas / icke at then eena talar om Hwijtlöök / then andra om Röölöök.

2. Vthi Arithmetica legges itt Fundament, när the weeta hwad ljtet eller mycket är / när the kunna räkna til Tiugu: Och förstå hwad jämt eller vdda är: At try är meera än tu / och när man lägger itt til try / at thet gör fyra.

3. Vthi Geometria eller Mäte-Konsten / när the lära förstå hwad stort eller ljtet / langt eller stackot / smaalt eller bredt / tiokt eller tunt: Item, hwad en Spann / Alen och Famn är.

4. Theras Musica eller Songe-Konst skal wara / at kunna siunga någre Werser vthan til.

5. Jtt Handwärsks Begynnelse är at kunna nogot slögda / skära / skafwa / tilbinda / vpbinda / sammanläggia etc. Såsom Barnens Bruuk är.

Hwadh nu Talet eller Målet widkommer / thet samma förrettar Tungan / hwilken genom Grammaticam, Rhe-[37]toricam och Poesin blifwer formerat och tilslijpat.

1. Grammatica eller Taale-Konsten skal wara vthi sex Åhr / när itt Barn kan vthtydeligen och beskedeligen vthtala / så mycket thet förstår.

2. Rhetorica eller Wältaligheetz-Konsten widh thenna Aldren är / så mycket Naturen medgifwer / at bruuka några Gestus eller Äthäfwor / och hwad the höra om Tropis och Figuris, efterhärma.

3. Begynnelsen vthi Poësi eller Konsten til at göra Rimm och Verser / skal wara / at the lära någre Verser eller Rimm vthan til.

Nu skal man wijdare tilkenna gifwa / huru man medh Barnen vthi berörde Saker procedera och fortfara skal: Jeke så noga på Åhr och Månader (såsom ther efter vthi andre Scholar skeer) afräknandes / vthan allenast i gemeen. Och thet förthenskul.

[38] 1. Aldenstund icke alle Föräldrar vthi sijne Huus kunna sigh widh en slijk Disposition och Förordning så fulkomligen holla / som i en heel Schola brukas kan / ther man intet annat gör / och intet annat Arbete är en sådan Öfning til Hinders.

2. Emedan hoos the små Barnen finnes itt ganska olijka Wett / i thet at mongt Barn strax vthi första Åkret / men somlige napt i thet andra eller tridje Åhret nogot förstå eller tala lära: Therföre blifwer här allenast vthi Barnen påmint / huru lunda itt Barn 1. J Förstånd. 2. J Arbete och Konster 3. J

Språåk. 4. J Sedigheet och Dygd. 5. J Gudachtigheet ledsagat warder. Doglijkwäl / aldenstund vthi alt thetta högeligen ligger Macht vppå / at man är helbregd och sund / wil wara af Nöden at man förmäler / hurlunda Föräldrarna skole winläggia sigh / at theras Barn äre widh godh Helsa / och them ther widh vppeholla.

[39] Thet V. Capitel.

Huru Vngdomen skal widh Helsan vppehollen och öfwat warda.

ORandum est ut sit mens sana in corpore sano: Hafwer en sagt / thet är: Man skal bedja / at man vthi en helbregd Kropp hafwer en helbregd Siäl. Men man skal icke allena bedja / vthan jämwäl ther på arbete och ther om winläggia sigh / hälst medan Gudh them / som arbete / wälsignar.

Men aldenstund Barnen sielfwe icke förmå sigh ther om bemöda / eller vthaf sigh sielfwe (särdeles i then första Barn- domen) bedja: Bör förthenskul Föräldrar / at the them förträda / och hwad the til Werlden födt hafwa widh Helsan vppeholla / och Gudi til Ähra vpfostra / sigh beflijta.

Men för all ting / emedan the Barnen icke öfwa kunna / medh mindre the lefwa / och äre friske och helbregde (ty [40] medh osunde och bristachtige Barn kan man icke wäl begynna nogot) så skal Föräldrarnas störste Ähoga wara / at the vppeholla sijne Barn widh godh Helsa / hwilket / efter thet mäst Mödrarna åligger / wele wij här them nödtorfeligen påminna / nemligen:

1. När en Christeligh Matrona förmärker / at Gudh / all Tings Skaparen / begynnar vthi hennes Lijf at formera, skal hon få fram för alle andre Tijder wara from och Gudachtigh / och innerligen åkalla Gudh om Hielp och Wälsignelse / så at Fruchten vnder hennes Hiärta må wäl formerat och saligligen til Werlden född warda.

Vthi thetta Fallet kan them Hafwandom efterföljande Böön wara tiänligh.

ALzmechtige Gudh / tigh allena bör Ähran / at tu äst alle synlige och osynlige Tings Ska-[41]pare och HERre / och then rätta Fadren öfwer alt thet som Barn kallas i Himmelen

och på Jordenne: Til tigh / såsom til wår aldrakäreste Fader / söke wij förnuftige Creatur wår Tilflycht / therföre at tu af en- kannerligit Råd och Betänkiande wårt Köön skapat och vnder- ligen *formerat* hafwer: Kroppen af en Jordklimp / men Siälen af tigh sielf inbläst / på thet wij skulle wara titt Beläte / Och endogh tu wäl hade kunnat skapa oss vti en stoor Myckenheet / så monga tigh täcktz hade / efter såsom tu Änglarna eena reeso skapade: Lijkwäl hafwer tijn Wijsheet täcktz annorlunda för- ordna / nemligen / at Menniskio-[42]könet skulle igenom Man och Qwinna vthi thet H. Echtenskaps Ståndet förmerat warda: Förty sade tu öfwer them tijn Wälsignelse / at the skulle wara fruchtsamme / sigh föröka / och ey allena Jordennes Botn / vthan jämwäl i sinom Tijdh the H. Änglars Chorer vpfylla. Ach ewige Gudh och Fader / titt Namn wari lofwat och prijsat för alle tijne Vnderwärc / them tu på oss bewijser / thesslijkes tackar tigh och iagh / at tu icke allena hafwer låtit migh af sådant härligit Köön och Slächte född warda (på thet iagh medh egen Person tijne Vthwaldes Taal skulle vpfylla) vthan och / at tu migh i thet H. Echtenskaps [43] Ståndet insatt / migh ther vthi wälsignat / och medh Lijfzfrucht begåfwat hafwer.

Thet är jw tin Skänk / och tijn faderlige Omsorg / O all Andes och Kötz Gudh: Therföre suckar iagh til tigh med itt ödmiukt Hierta / och beder om Hielp och Råd / hurulunda thet / som tu vthi thet lönlige *formerat* hafwer / må vppehållit / och til een saligh Födelse befrämjat warda. Jagh weet / HERre / at Menniskiones Wandel står icke vthi nogors Wåld / eller i nogors Macht huru en förer sin Wandel: Ty wij äre alt för slätte och oklooke til at vndgå the Nää och Snaror / hwilke wårt Kööns Fiende (igenom tijn Til-[44]stådelse) för oss ställer: Eller the Tilfällen / vthi hwilke wår egen Oförsichtigheet oss som oftast störtar.

Men hoos tigh är Wijsheet och oendeligh Försichtigheet / at ehwilka tu wilt / them vppeholler tu genom tijne H. Änglars Beskydd emot all Fahra och Tilfällen. Therföre skrijar iagh til tigh i thenna mijn Nödh / och beder / O käreste Fader / see til migh / och bewara migh för alt bedröfweligit Fall. Trösta migh samt min käre ächta Maka / tu all Trösts Gudh / at wij tijn Wälsignelse skoda / tigh medh itt gladt Hierta prijsa / och

tigh tröstligen tiäna måge. Jagh begärrar icke at blifwa förskoont [45] ifrån thet Straff tu oss pålagt hafwer / at wij medh Sweeda skole föda Barn: Men hielp dogh tu migh een sådan nådigh Tuchtan at draga / och lät henne winna en önskeligh Vthgång. Om tu oss nu böönhörer / och medh en helbregd och wälskapat Lijfzfrucht frögdar: Så förplichte wij oss / at wij henne tigh ther emot vpoffra weele / på thet tu må vara vår och vår Säds nådige Gudh och Fader: Men wij / samt wåre Efterkommander / wele vara och blifwa tijne hörsamme Barn. Bönhörer aldrakäreste Fader thenne tijn Tiänerinnos ödmiuke Böön / och vpyfill wåre Hiertas Önskan / för vår Frälsares Jesu Christi skuld / [46] then och för vår skuld är blefwen itt ljetet Barn / och hafwer vthi sijn Moders Lijf antagit Kött och Blodh / men nu lefwer och regnerar medh tigh och then Helge Ande / Gudh högtlofwat i Ewigheet / A M E N.

Fader vår / etc.

II. Sedan är Mödrarna af Nöden / at the flijteligen taga waara på sigh sielfwe / at the vthi ingen motto tilfoga sijn Lijfzfrucht nogon Skada.

Men först och främst skole the förholla sigh måtteligen / och hafwa en godh Diet i Acht / at the medh Frässande och Swälgande / eller otijdigt Fastande / mycket mindre medh Purgerande / Åderlåtande / Förkylande / etc. icke förqwäfja eller förtorka / eller på nogot annat Sätt förswaga Fruchten. Förthen- [47]skul skola the / så länge the gå medh sin Börda / medh slijke Saaker hafwa fördragh.

Til thet andra / skola the och wachta sigh / at the icke skadeligen snafwa / falla / stöta sigh / eller oförsichteligen träda: Hälst förty / at medh alt slijkt kan Lijfzfruchten (såsom itt kleent och subtiligt Creatur) Skada tilfogas.

Til thet tridje / skal een hafwande Matrona taga waara på sijne affecter, at hon icke hasteligen förskräckes / sigh förrijf- rar / eller betages af swår Sorg / ther af blifwer och Barnet bafwande / ilskande och Melancholiskt / Ja / förbråå Wreede och Förskräckelse förorsakar stundom Lijfzfruchten Döden och Missfödzl / eller åt minstone een swagh Helsa.

Til thet fierde / så skal och een Moder hafwa sijne vth-

wärtes Athäfwor i Acht / at hon icke är sömnachtigh / trögh och fåfång: Vthan frisk / wakande och [48] behändigh til alt mögeligit Arbete. Ty såsom hon i samma Tijdh sielf är / altså aartar sigh och Barnet ther efter / etc. Om andre nödortfige Stycker kunna trogne förfarne Läkiare och Jordgummor Mödrerna ytterligare vnderwijsa.

III. När nu Barnet är födt til Werlden / skola Föräldrarna thes spåde Kropp jämte een warm och blööt Säng / jämwäl medh beqwäm Näring försörja. Men förnemligen skal man ther om vara förtänt / at hwar och een Moder är sielf Moder / och sitt Kött icke ifrån sigh skiuter: Thet är / At hon then Näring / som efter Skaparens Ordning kommer vthi hennes Lijf / nemligen Miölken / sitt Foster icke missunnar. Men althenstund ther emot itt fast oloffligt / skadeligit och grufweligit Missbruk sigh insmygt hafwer / at någre Mödrar (men alment adelige Personer) icke wilja sielfwe näära sijne Barn / vthan betoo them främmande Qwinnor: Är tå högeligen [49] af Nöden / at man vplägger sigh ther emot / och Föräldrarna / hurulunda the sigh i thetta Fall itt större Förnuft bruka skole / vnderwijsar. Och jw meera thetta Fördärf inrijtat är / och öfwerhanden tagit hafwer / thes mindre måste man ther til tijga stilla / i synnerheet på thenna Oort / ther man vppå een Förnyelse sinnat är / vthur all godh Ordnings Grundwaal at göra en Förmaning. Jagh säger förthenskul / at itt slijkt Barnens Förskiutande ifrån sijne kötzlige Mödrar / och itt slijkt Vpfostrande medh främmande Miölk (när thet vthom yttersta Nöden / allenast til at afbräckia sigh then naturlige Mödan och Omaket företages:)

1. Strijder emot Gudh och Naturen:

2. Är Barnen skadeligit:

3. Thesslijkes Mödrarna sielfwe taga ther af Afsaknat:

4. Sträfwer och raadh emot then sanskyldige Blygsamheten och Ährligheten.

[50] § At thet strijder emot Naturen är ther vthaf kunnigt / at makan Exempel ey finnes ibland the wilde Diuur. Vflinnorna / Biörninnorna / Leyinnorna / Leopardinnorna och andre wilde Diuur däggia sine Vngar medh sijne egne Spänar: Skulle tå Menniskekönetz Föderskor vara obarmhertigare än slijke Diuur?) Meenar thet icke Gudh hoos Propheten Jeremiam vthi hans Klage-

wijsor: Cap. 4. v. 3. Drakarna gifwa sinom Vngom Spänarna / och daggia them / men mins Folks Dotter moste obarmhertigh wara / lijka som en Strutz i Öknenne!) Huru skulle thet tå icke sträfwa emot Naturen / sitt egit Blodh / sitt egit Kött ifrån sigh skiuta? Sijn egen Lijfzfrucht / then hon i så monge Månader vnder sitt Hierta burit / och medh sitt Blodh näärt hafwer / ther efter förwägra Miölken? Ther til medh then Miölken / hwilken Gudh icke them / vthan Barnen til Nödortt förskaffar? Helst [51] medan hon icke på nogon annan Tijdh / vthan allenast tå Barnen födas til Werlden / sigh förnimma låter: Käre hwem til goda / vthan äfwen Barnen? Sålunda förwäxla HERRan-om Gudi hans Ordning the / hwilke itt Ting icke bruka / ther til thet förordnat är.

§ Til thet andra / woro thet Barnen mycket sundare / at suga sijne Mödrars än främmande Qwinnors Bröst / efter the allareda waane äre vthi sitt Moders Lijf at näära sigh medh hennes Blodh. Thesförutan aartade och kynnade the sigh mycket närmare til Föräldrarnas Egenskaper och Dygder / än eljest.

Then namkunnige Philosophus Favorinus betygar / at såsom Säden hafwer vthi sigh en fördold Kraft til at formera Kroppen och Sinnet efter sitt Vphoofs Aart / altså icke mindre Miölken: Hwilket han medh the små Lambs och Killingars Exempel bekräftar. Ty såsom the Lamb / som daggias af Getter / [52] hafwa gröfre VII / än the som af sijne egne Mödrar vpfostras / och twärt om när Killingarna af Tackarna närde warda / bekomma the grannare och leenare Håår / Fåre-Vllen icke olijke. Hoo seer förthenskul icke / at Barnen medh främmande Miölk vpfostrade / icke Föräldrarnas / vthan främmandes Aart på sigh taga? Låta nu ähta Folk sijne Örtgårdar icke besåå medh främmande Fröo / hwij skole the tå låta begiuta sijne Plantor medh främmande Rågn? Hafwer Fadren meddelt Barnet sin Natur / hwij skulle tå Modren icke göra thet samma? Hwij skulle the låta någon tridje inmängia sigh? Hafwer dogh Gudh vthi Echtenskaps Ståndet allenast twänne Personer sammanfogat / såsom the ther nogsam giorde tilfyllest at föda Barn / hwij låter man tå ther widh icke blifwat? Dogh / om thet jw skulle någon stundom blifwa tillåtit / så skulle thet allenast i twänne Fall skeep: Först när then rätta [53] Modren är medh en tilfallande och fahrligh Siuk-

dom befängd / tå måtte man / til at frälsa Barnet ifrån slijc Siukdom / betroo thet een annan Amma. Ther näst / om Modren wore af onde affecter, häftigh / bitter / afwundzfull / och meera slijkt / och man en ährligh Dygdesam Person til Amma hafwa kunde / måtte man wäl tillåta / på thet Barnet bättre Dygder / än af Modren / indricka skulle / at thet een annan Amma worde öfwerantwardat. Men at the ädleste / dygdesamste och ährebarreste Matroner (såsom i närwarande Tijdh skeep) som oftast betroo sijn spåde Frucht lätfärdige / oreenlige / förlupne / ogudachtige / Ja / ofta okarskare Qwinnor än Mödrarna sielfwe äre / thet är odrägeligit: Hälst förty the käre Barnen kunna ther igenom lätteligen råka vthi itt wist Förgift / anten til Kroppen eller Siälen. Och måge slijke Föräldrar sigh icke sälsamt tyckias / om Barnen them icke ef-[54]teraarta / och vthur thetas dygdesamma Footspår träda: Althenstund efter thet Latiniske Ordspråket: Cum lacte imbibitur nequitia, the vnga Barnen insuga tillijka medh Miölken antingen Dygden eller Odygden.

§ Til thet tridje / i thet slijke kräslige Mödrar förmeena sigh at beholla sin Fägrind / och blifwa Möda och Beswär qwitte / händer ofta / at the äfwen ther igenom blifwa / icke allena sin dägelige Skapnad / vthan och Helsa / Ja / sielfwa Lijfwet aldeles beröfwade: Ty sådane Däggebarn äre sijne Mödrars Läkiare / och förtaga them monge vthi thetas Lijf heemlige Brister och onde Fuchtigheeter / hwar vthaf nogon Siukdom yppas kunde / såsom ofwanbemälte Author thet widlöfteligen bewijser. Hafwer förthenskul then förträfflige Skribenten Plutarchus högeligen warit förorsakat / at skrifwa en enkannerligh Tractat, ther medh at påminna Mödrarna thetas [55] Plicht / som the Gudi och Naturen medh förbundne äre. Men Gellius skrifwer / at slijke Mödrar skole ingalunda bewärdigas at nämnas Mödrar / som icke wilja göra sijn Kallelse til nöijes / och hootar all Olycka på thetas Hals.

§ Endtligen / så strijder och slijkt Barnens Förskiutande ifrån Mödrarnas Bröst emot all Ährebarheet. Didacus Apolephtes säger: At the thet göra / äre icke Mödrar vthan Stiuvmödrar: Hwilke som oftast hafwa mindre Försyn / at bära omkring på sijne Armar en Stubbnäset Hwalp / än sin egen Lijfzfrucht / then the födt hafwa / hwilket Fruchtens Förlåtande (säger han) the

oskälige Diur / ehuru fääachtige och wilde the och wara kunna / icke hafwa i Bruuk / vthan näära och spijsa them sielfwe / och beholla them hoos sigh / in til thes the äre wuxne och afwaande: At och ofta imellan Hon och Han yppas enn Träätä / hwem som skal sköta Vn-[56]garna / Ja / the rijfwas och bijtas inbördes ther om. Thetta hafwer man i synnerheet spordt på Apinjorna och Biörnarna. Och oansedt the små Foglar stundom hafwa tillijka fem / sex eller fleere Vngar / och Gudh them medh inge Bröst försorgdt / ther medh at näära them: Lijkwäl spara the ingen Konst eller Flijt / som Naturen them inplanterat hafwer / at spijsa sijne Vngar. Hwad och slijke främmande Qwinnors Bruuk til Ammor för Nyttä medh sigh förer / thet förklarar han medh twänne Exempel:

Lampridius skrifwer / at efter then Rommerske Keysaren Titus hade haft een okarsk och siukligh Amma / hafwer han vthi heela sin Lijftijdh warit medh åtskillige Siukdomar bekajat.

Keyser Caligula war och en grym Tyrann: Ther til hwarcken hans Fader eller Moder hafwa warit wällande / vthan Amman / som honom Dija gaf: [57] Hwilken thesföruthan hon war sielf ondskefull / blodhgirigh och Tyrannisk / til öfwerflödh beströök sijne Brösts Wärtar medh Blodh / och lät Barnet sålunda suga. Ther efter han (Caligula) sigh aartade / och sålunda medh Wäcket bewijste / at han ey allena gärna Blodh vthgööt vtan och thet af sin Wärdja medh Tungan afsleekte: Han plägade och önska / at alle Menniskior icke hade meer än itt Hufwud / på thet han them alle vthi itt Streek afhugga måtte.

Keysar Tiberius war en stoor Wijndrinkare / althenstund hans Amma ey allena fylte sigh af Wijn / vthan och Barnet medh Wijnsoppor afwaande.

Skoda nu / så högt är om een Amma angelegit / både til at formera Barnsens Kropp / så och thes Seder / at så framt hon är siukligh / eller argsinnigh / odygdigh och medh Laster besmittat / så blifwer och Barnet wisseligen efter henne aartat. Didacus Apolephtes part 3. [58] pag. 72. Men här om nogh: Fromme / försichtige och sijne Fosters älskande Föräldrar warda wäl weetandes / huru the thenne Påminnelsen bruka skole.

Brede widh Miölken kunna Barnen sedan til annan Spijs. småningom wänjas: Dogh medh Discretion och Försichtigheet /

at man medh sådan Spijs börjar / som thes Natur aldrabeqwemligst och likmätigst är / nemligen week / sööt och wäl smältande. At wänja Barnen til Läkedomar (såsom hoos nogrom i Bruuk är) är ganska skadeligit / althenstund ther medh / först then naturlige Concoctionen eller Försmältningen / och sålunda jämwäl Barnsens Wäxande förhindrat warder: (Ty Spijs och Läkedom äre twänne mootsträfwise Ting / thet eena förmeerar Blodet och Fuchtigheeterna i Lijfwet / thet andra sammandrager och vthdrifwer them) thesföruthan / vthi oträngde Måle at bruka Läkedom / ikläder Naturen sigh en [59] Waana / och förlorar sijn Kraft: Så at han / när thet tarfwas / alzintet wärkar: Therföre at Naturen af sin Waana icke kan berörde Fuchtigheeter wara föruthan.

Ja / här vthaf försakas (thet aldrawärst är) at slijke strax ifrån Vngdomen til Läkedom waande Menniskior kunna aldrigh komma til fulkomligh Styrkia och Sundheet / vthan få altijdh Anstöter / äre bleeke / siuklige / flyssige / och döo i förtijdh. Therföre / käre Föräldrar / warer förnuftige / förmeener eder Barn Läkedommar / in til thes Nöden kräfwer / såsom Förgift: Och ther breede widh hitzige och peprade Spijs och Drycker / nemligen mycket kryddat och saltat Spijs / Wijn / Brennewijn / etc. Then som nu här medh spijsar sijne Barn / han gör äfwen såsom en oförsichtigh Trägårdzmästare / then ther af Åstundan / at hans Träa skal hastigt wäxa och blomstras / häfwer vppå Rooten [60] Kalk / på thet hon thes snarare skal blifwa vpwärmat. Sant är thet / at thet hastigare växer och blomstras / men så begynnar thet och hastigare förwijsna och förtorkas / förr än thes halfwa Alder är förfluten. Hoo ther til icke wil sättja / Troo / han må försökia / och warder han görligen förnimmandes / huru helsosamme slijke Saker Barnen äre. Miölk hafwer Gudh (Skaparen) tilordnat Barnen / och andre vnge Diur: Ther widh skal man låta blifwat.

Och endogh the vpwäxa medh Miölken / så kan man lijkwäl ther brede widh tildeela them likmätigh Spijs / Brödh / Smör / Suppa och Moos / Watn och Brödh: Altså warda the wäxandes / såsom Krydder widh flytande Watn / allenast at man vnner them wäl sofwa / ofta leeka och beweeka sigh /

thesslijkes igenom een innerligh Böön öfwerantwardar theras Lijf och Helsa Gudi.

Therföre hafwa the högwijse Spar-[61]taner / hwilke för alle andre Nationer hafwa haft på Vngdomens Vpfostran een fljttigh Vpsicht / författat vthi sin Landzrät / at man (til at förfodra itt fulkomligt Vpwäxande) icke skulle tillåta them Vngdom at dricka Wijn / in til thes the hinte sitt tiugunde Åhr. Hafwa the nu så högeligen förmeent Vngdomen Wijn: Hwad skulle the wäl säja om närwarande galna Werldennes Bruuk / ther medh at vnge och gamle föruthan Åtskildnat medh then hitzige fördärfwelige Brännewijns Dricken sigh så smökia och bränna? Ach thet är högh Tijdh / at man begynnar wara Klook / och åt minstone icke låter then meenlöse Vngdomen så fördärfwas.

IV. Thesföruthan skal man och på åtskillige andre Sätt taga waara på the vnge Barns Helsa: Therföre / at theras Kropp är spädh / theras Been och Knokor weeke / theras Ådror swage / och alt hwad på them är än kraftlöst. Man [62] skal förthen-skul / när man fattar them medh Händerna / them vplyfter / nedlägger / bär / lindar / waggar / gå medh them waarligen om / at medh oförsigtigt Swepande / Nedläggande / Vplyftande / Anstötande eller Fallande / icke nogon Lemm blifwer på them förryckt eller bräckt / så at the ther igenom blifwa förlammade / döfwe / blinde. Jtt Barn är itt dyrebart Clenod / Ja / af högre Würde än alt Guld: Men owissare och swagare än itt Glaas / thet lätteligen bräckias och skamfäras kan / så at ther af följer een oboteligh Skada. När the börja sittja / stå / löpa / skola the förwaras för Fall / ther til tå små Stoolar / Gångwagnar äre them til märkeligh Hielp: Dogh at man för all Ting småningom börjar. Vthi någre Landskap plägar man binda them om Hufwudet itt Format af små Walkar / på thet / om the / när the begynna gå / råkade falla / the tå lätteligen icke skole få Skada på Hufwudet / hwilket Sätt bor-[63]de på alle Oortar hafwas i Acht. Moot Winteren skal man försörja them medh fodrade och nödtorftige Kläder / thesslijkes medh een warm Stugu. Vthi een Summa / skal man granneligen tilsee / at theras späde Kropp af Heeta / Köld / omåtteligit Åtande och Drickande / af Hunger och Torst icke tilfogas nogon Skada / dogh at alt skeer i rättan Tijdh / och efter itt wist Mått. Thet

woro och nyttigt / at man waante them til en wiss Diet, huru ofta the om Dagen liggia / vpstå / äta / leeka skole. Ty ther igenom förfordras theras Helsa och Wältreefnat märkeligen / lägges och här medh en Grundwaal på en godh Ordning / som ther på följa skal. Hwilket så wist och pröfwat är / såsom thet mongom kunde sälsamt förekomma / at Barnen kunna frijliga sålunda til een godh Orning blifwa ledsagade. Exempler vthwijsa thet nogsamt.

V. Och emedan Lijfwet är såsom en [64] Eld / och Eiden / när han icke hafwer Luft / och får jämt och sampt beweeka sigh / vthslokknar snart: Altså är och Barnen högeligen af Nöden / at the dageligen hafwa sijna Bewekelser / then och Föräldrarna them tilstådja skole. Och hafwer man äfwen ther til vptänkt / at man Barnen waggar förr än the sielfwe medh Löpande kunna beweka sigh / och ther hoos / at man bär them / rullar them på små Wagnar / och hyssar them. Men sedan Barnet är något vpväxt / och ställes på Fötterna / skal man altijdh tilstådja thet at löpa eller något uträtta. Ju mera Barnet hafwer för Händer / löper / arbetar / ju bättre thet ther på sofwer / jw bättre trijfwes thet / jw bättre växer thet / jw friskare och hurtigare blifwer thet både til Kropp och Sinne. Allenast at man hafwer nogha acht / så at thet icke tager någon Skada. Therföre skal man och förskaffa them wisse och säkre Rum / ther the löpa och öfwa sigh / [65] thesslijkes wijsa them / huru the sigh förvthan Skada öfwa måge / såsom och tilordna them Påwachtare (Ammor och Barnewårderskor) som taga på them wahra.

VI. Til thet sidsta / althenstund itt friskt Modh är (såsom Ordspråket lyder) een half Helsa. Ja / såsom Syr. (Cap. 30. v: 23.) bekenner: Jtt gladt Hierta är Menniskiones Lijf: Ty skole Föräldrarna sigh ther om bemöda / at theras Barn ey heller tryter Glädje och Lust / Til itt Exempel: Vthi thet första Åhret för-lustar man them medh Waggande / medh Siungande / medh Spelande / medh Bärande / medh Handklappande / medh alle-handa Skaldrande: J een Summa / när man famntager och kysser them / dogh måtteligen och medh Försigtigheet. Vthi thet andra tridje och fierde Åhren / när man medh them hafwer sitt Tijdfördreef / speelar / löper / jagar / hörer på Music, något skönt medh [66] them åskodar. Korteligen til säijandes: Hwadh

man märkia kan / thet Barnet kärkommit och täckt är / at man ty thet icke förwägrar / vthan förskaffar thet en sådan behageligh Lust / som thes Ögon / Öron och andre Sinnen liuft är / thet hielper både til Kropsens och Sinnens Helsa / undantagandes hwad som sträfwer emoot Gudz Fruchtan och gode Seder / thet skall man icke eens låta komma för theras Ögon eller Öron. Men här om på sin Oort.

Thet VI Capitel.

På hwad Sätt Barnen vthi Förståndet skole öfwade warda.

TÅ iagh war min Faders Son / säger Salomon / späädh och then eendeste för mijne Moder / lärde han migh och sade: Lät titt Hierta annamma min Ord / anamma Wijsheet / anamma Förstånd (Prov. 4. v: 3. 4. 5.) [67] J lijka motto skole alle förståndige Föräldrar göra / ey allena ther om wara betänkte / huru theras Barn lefwa måge / huru the åth them myckna Penningar och Ägor samla / vthan fast meera ther efter trachta skole / at the måge vthi theras Hierta inplantera Wijsheet. Ty Wijsheeten är ädlare än Pärlor / och alt thet tu önska må / är henne icke likt. Longt Lijf är på hennes högra Hand / på hennes vänstra är Rijkedom och Ähra. Hennes Wägar äre lustige Wägar / och alle hennes Stijgar äro Fridh. Hon är Lijfzens Träa allom them / som fatta henne / och salige äro the som holla henne. Thetta är then H. Andes Witnesbörd vthi Salomons Ordspråk. (Cap. 3. v. 15. & seq.)

Theslijkes märker / käre Föräldrar / på hwad Tjdh i sådan Öfning medh eder Barn börja skolen. Salomon säger / at emedan han än war itt sin Faders späade Barn / är han strax öfwat wor-[68]den: Och endogh han war en eenda Son för sijne Moder / hafwer lijkwäl hon icke förwägrat honom Öfning. Therföre skole och wåre Barn / til at förskaffa sikh Förstånd och Wijsheet / både vthi naturlige och andre Saker öfwade warda. Men huru skal man thet anställa? Sålunda / såsom thet hoos sådane små sikh anställa låter. Thet är / såsom the thet begrija kunna. Til Exempel:

I. Vnge Barns Physica är / Äta / Driicka / Sofwa / för-

smälta Maaten / Wächsa: Men the sielfwe förstå thet icke. Vthi then andre och tridje begynna the först förstå / hwad Papp / Brödh / Kött / hwad Watn / Eld / Jord / Wäder / Kalt / Warmt / hwad een Menniskia / en Hund / een Katta är / theslijkes någre gemeene naturlige Tings Åtskildnat. Häruthinnan skole Ammorna och Barnesköterskorne vnderwijsa them: Sij / thetta är en Fogel / Katta / Oxe / etc. Vthi thet fierde / femte och siette Ahren kan man [69] vthi naturlige Sakers Kundskap medh them nogot wijdare fortskrijda / på thet the weeta måge / hwad en Steen / Sand / Leer / Träa / Green / Blomma är. Item, at the lära kenna någre Fruchter / såsom Pärn / Äple / Kirsebär / Wijndruufwa / etc. Item, at the lära nämna the vthwärtens Kropsens Ledemöter / och hwar til the förordnade och tiänlige äre: Nemligen / Ögonen at see / Öronen at höra / Fötterna at löpa / Händerna at wärka medh / etc. Hwilket vthaf Fader / Moder och Amman kan efter Lägenheeten them föreställas / och nu thetta / nu itt annat wijsas för them och nämnas / såsom och föreholla them / at the thet vthnämna / jämwäl examinera och förhöra them: Hwad är thetta? Huru heeter thetta? Hwar til är thetta? etc.

II. Vthi Optica skal Begynnelsen wara / at skoda vthi Liuset / hwilket faller Barnen naturligen: Hälst medan Liuset är primum visibile, thet första [70] synlige Ting. Dogh skal man granneligen achta / at man icke låter them skoda vthi itt alt förklaart Lius / hälst i Början / på thet at then nyja kleena Synen icke förswagas. Jtt medelmätigt Lius / och thesföruthan blänkiande Ting / kan man them småningom see låta / i synnerheet gröna Färgor.

Vthi thet andra och tridje Ahret består Öfningen vthi Optica, at man wijser them något / thet som giordt eller färgat är / nemligen Firmamentetz / Träans / Blomstrens / the rinnande Watns skönheet / etc. Man kan och binda them på Händerna / eller hängia på theras Hals Coraller / kläda them vthi wackre Kiortlar / och annat slijkt: Efter the sådane Saker gärna åskoda. At skoda vthi Speglar / skärpar Synen / och Barnen hefwa ther Lust af.

Vthi thet fierde Ahret och ytterligare warda the sikh vthi Optica förkofrandes / när man stundom leeder och bäär [71] them vthi i Ladugårdarna / Trägårdarna / Ängjarna / Åkeren / eller

til Siöen / ther medh at förlusta Ögonen medh Dijkens / Kryddrens / Blomstrens / the rinnande Watns och Bäckers etc. Åskodande / såsom och huru Hiuulen vthi Qvarnarna omhvälfwa sikh / och hwad meera är. The fägna sikh och af allehanda Måålingar vthi Böker och på Wäggiarna / etc. Alt thetta kan man them / ey allena förinna / vthan man skal them och medh Flijt til slijka Saker Anledning göra.

III. Vthi Astronomia kunna the göra itt Jnträdh i thet andra / eller sidst i thet tridje eller fierde Åhret / ther medh the åskoda Himmelens Firmament / såsom och lära kenna hwad Sool / hwad Måna / och hwad een Stjärna är. J thet tridje och fierde Åhret kunna the jämwäl fatta / at Solen och Månan vp- och nedergå: Item, at Månen stundom heelt skjiner / stundom alzintet / etc. hwilket [72] them jämwäl wijsas kan och skal. J thet siette Åhret skole the lära forstå / at Dagen är om Winteren stackot / och Natten long: Twärt om / om Sommaren Dagen long och Natten stackot / etc.

IV. Vthi Geographia kunna the strax widh första Åhrets Vthgång begynna / när the sijna Lägren eller Waggor ifrån Moders-Skötet eller eljest lära åtskilja. J thet andra och tridje Åhret blifwer theras Geographia, at kenna Stugurna / theruthi the vpfostras / etc. Item, hwarest the pläga sofwa / äta / spassera: Item, hwarest Liuset / hwarest Wärman sökias skal. Vthi tridje warda the i Geographia tiltagandes / när the lära kenna / ey allena Stugurna / vthan och Köket / Kamrarna / Gårdzrummet / Stallet / Träa- eller Örtgården / och hwad in- och vth om Huuset är. Vthi thet fierde Åhret kunna the göra sikh bekende på Gaterna / Torget / hoos Grannarna / hoos Slächten / Faderfa-[73]der / Modernoder. Vthi femte och siette Åhret vthi alt thetta styrkia Minnet / och til äfventyrs lära forstå / hwad en Stadh / By / Åker / Flodh är / etc.

V. J lijka mätto skole the och lära åthskilja Tjarderna / hwad Dagh / hwad Natt / hwad Morgon / hwad Afton / hwad Middagh / hwad Qwäll och Midnat heeter. Item, huru ofta the om Dagen äta / sofwa och läsa skole: Hwilket skal wara theras första Chronologia. Ther efter lära the forstå / at vthi een Weeka äre siw Dagar / och huru then eena följer på then andra: At the förste sex kallas Wärk- eller Söknedagar / men then siunde

Söndagh: At man och på Söndagen intet vthwärtets Arbete för-rättar / vthan går i Kyrkian / och gör sijn Gudztjänst: At tree reesor om Åhret hollas och fijras höge Fäster / Juul / Påska och Pingesdagh: Juul om Winteren / Påska om Wåren / Pingesdagh om Sommaren: At man om Hösten insamlar [74] Wijnet / etc. Hwilke ting / endogh the medh sielfwe Bruuket fatta och eftertänkia kunna / så är lijkwäl nyttigt / medh them ther om efter barnsligit Sätt at holla Språåk / och them således vnderwijsa / efter såsom Tijden medgifwer.

VI. Vthi Historier och framfarne Sakers Jhugkommelse / skole the jämwäl warda öfwade / strax Tungan begynnar på them röra sikh: Och thet förmedels ringe barnslige Spörsmaal: Hwem hafwer gifwit tigh thetta? Hwarest wastu i går / i förgår? (Hoos Moorfader / Moormoder eller Moorsyster?) Hwad hafwa the gifwit tigh? Hwad hafwer tin Gudfader lofwat tigh / när tu skalt begynna gå i Scholan? Andre Saker at påminna sikh / kommer af them sielfwe / och är them naturligit. Hwad itt Barn seer och hörer / thet fästes vthi them: Särdeles ther itt sinnrijkt Förstånd är / ther är af Nöden at gifwa acht vppå / emedan theras Minne begynnar [75] samla och inhämta sikh / at thet tå inhämtar allenast thet som gott och nyttigt är / hwad som til Gudz Fruchtan och andre Dygder kräfjas kan. Men för all ting skal man præcavera och förhindra / at icke theras Ögon och Öron nogot förekommer thet skadeligit och förargeligit är.

VII. Vthi Oeconomia eller Weetskapet om Huusholdz Wäsendet skeer een Begynnelse vthi första och andra Åhret / när the lära känna / hwad Fader / Moder / Amma heeter: Sedan och fleere vthi Huuset kenna och åtskilja. Vthi tridje Åhret forstå the / at Fader och Moder biuda och befala / men andre efterkomma. Vthi fierde och femte kunna the sielfwe begynna lära sijne Saker at förwara: Kenna sijne Kläder / som til Sökne- och hwilke til Söndagarna (om the eljest hafwa på them Waal) ärnade äre / them icke solka / besmitta / försljta / eller eljest förkomma låta. Ytterligare [76] warda the lätteligen begrijpandes / hwar til Kistor / Skååp / Kamrar / Källare / Låås och Nyeklar tiäna: Nemligen / at gömma vndan nogot / så at hwar och en icke kan komma ther öfwer. Hwad wijdare vthi Huuset är / måge the anten vthaf vthwärtets Anseende sielfwe gissa hwad

thet är: Eller Föräldrar / Ammor / Bröder eller Systrar ther om berätta. Ther til tå mycket hielper / när man tilställer them äthskillige Huusgeråd / gjorde til at leeka medh: Nemligen / små Hästar / Lamb / Gafflar / Pottor / små Bord / Krukor / Faat.

Skal man förthenskul them slijke barnslige Saker / ey allenast til Tijdfördreef / efter the jw moste altijdh hafwa noget om Händerna (vthan och för Nyttigheeter skul) gärna förskaffa. Ty sådant heeter / at wänja itt Barn efter sitt Sätt / (Prov. 22. 6.) thet är / igenom slijke barnslige Leekar och Pussar bringa them til högre och meera wårdande Sakers Förstånd.

[77] VIII. Politica är hoos them vthi the första Åhren alt förringa. Ty endogh the en Herre / en Befalningsman / en Borgmästare / en Fougde höra nämnas: Lijkwäl / medan the icke äre ther hoos / ey heller weeta och fatta måge / när och hwarest slijke Personer sijne Saker vthrätta / så kunna the thet icke begripa: Görs ey heller behooft / at man them thet föreholler. Men så wijdt kan lijkwäl medh them företagas / at the wänjas til Politisk Conversation, nemligen (såsom och widh Sedigheeterna påmint är) när the förstå / hwilkom the vndergifne äre / och på hwem the Acht gifwa eller Tjänst bewijsa skole:

På thet at theras Bijwistande vthi Huuset hoos Fader / Moder och Huusfolket skeer medh Förnuft / såsom tå någon roopar / skole the see tillbaka / stadna och förnimma hwad han wil: När the och om noget tilfrågas / seedigt swara / fast thet än skedde medh Skämt: Efter [78] såsom wij och medh thenna Aldren gärna leeka och skämta pläge.

Skole och sålunda informerade warda / at the förstå / när man talar vthi skämtewijs eller medh alfwar / och weeta / huru the til Skämt medh Skämt / eller medh Smälöje swara skole: Men när man noget medh Alfwar befaler / thet strax efterkomma. Efter såsom af thens Ansichte och Äthäfwor / som noget talar eller befalar / föruthan Beswär beslutas kan / om thet Skämt eller Alfwar är / så framt the / som medh Barn omgås / weeta sigh försichteligen at förholla: Nemligen / at the icke lätferdeligen eller otijdigt vthi ährlige Saker (när man holler Böön / och Förmaning til thet gott är / eller näpser nogen) skämta:

Eller twärt om / lätferdeligen och i Otijdh (jämwäl mitt i Skämtandet) betee sigh strängt / vthi Wredes Modh tilskrija eller öfwerfalla Barnen medh Hugg. Ty ther igenom blifwer Bar-[79]net försottiat / at thet icke weet / huru thet förstå skal. Hoo förthenskul itt klookt Barn hafwa will / han moste förnufteligen medh thy omgås / och icke först göra ther af en Narr / och icke weet / hwad han holler på.

Thesslijkes skärpes theras Förstånd mäcta ting igenom Fabler och Sagur om wilde Diuur / och thesföruthan andre Saker / aartigt författade: Ty the höra them i Historiernes Stadh begripigt / och minnas them lätteligen. Och althenstund slijke små Fabler alment vthi sigh sluta itt Morale eller Lärepunct / kan man them för twäggehanda Nyttu skuld berörde Fabler lära låta: Eendeels / på thet at theras Sinne må af slijke lustige och behagelige Saker blifwa beskäftigt: Eendeels och / at the / hwad them i framtijden kan til Nyttu lända / thes lättare fatta måge.

Thetta wari så nogh förmält / huru man Vngdomen vthi Förståndet be-[80]hendigt öfwa skal. Men här til bijfogar iagh än thetta / at vthi alt företalda kunna Föräldrarna samt Ammorna mycket vthrätta: Men theras Leekebröder och Leekesystrar fast meera. Ty bland Barnen förmår then likmächtige Alderen / lykmätige Aarten / likmächtige Tankarna mycket: Thens ones Påfund är then andre icke förhögh: Jbland them är intet Herskap / intet Twång / ingen Reddhoga / ingen Skräck: Vtan jämnlijk Kärleek / Vprichtigheet / och een frij Fråga om alt thet som förekommer: Hwilket alt oss Gamlom feelar / om wij wele vmgås medh Barn. Twifle förthenskul ingen / at Barnen sigh imellan kunna skärpa hwars annars Förstånd / än eljest nogen. Och äfwen förthenskul kan wäl tillåtas / at Barnen komma dageligen tilsamman på Gaturna eller eljest / medh hwar andre at leeka. Allenast skal man ther på gifwa acht / at ondt Sälskap sigh ther ibland icke inmänger: Ty altså [81] wordo Skadan större än Fromman. Så framt nu försichtige Föräldrar vthi Grannskapet hoos slijke waanaartade Barn noget märkia / skola the thet i tijdh förebyggia / och at theras Barn sigh wijdh sådant Beek icke beklemma / noga Vpsicht hafwa.

Thet VII. Capitel.

Huru Barnen vthi Wårkande och Arbete öfwas skole.

BARNEN hafwa altijdh nogot gärna förhender: Ty thet vnga Blodet kan icke länge vara stilla / hwilket och är them ganska nyttigt. Förty skal man them thet icke förwågra / vthan thes heller gifwa them Tilfålle / at the altijdh hafwa nogot til bestålla. Låt them blifwa Myror / som jämt och samt krypa hijt och tijt / draga / slåpa / inläggia / omläggia: Allenast på thet the göra medh Förstånd / hwad them göra böör / moste [82] man ther til handræckia them / och på alt thesas ydknande / oanseedt thet icke annat wore än barnslige ting (efter såsom man them vthi nogot wichtigare icke öfwa kan) wijsa them itt Mönster / och således icke blyjas at inlåta sigh medh them vthi Leek.

Man skrifwer om en Furste vthi Athen / Themistocles benåmd / at på en tijdh / tå en Yngling til honom kom / och fann honom samt hans Son rijdandes på en Käpp / och sigh förundrade / at en sådan förnämligh Man förhölt sigh så barnsligen / at han leekte medh itt Barn: Så hafwer han af honom begärat / han wille thet för ingen vptäckia / in til thes han en gång sielf finge Barn / gaf ther medh til förståendes / at ther han sielf skulle en gång blifwa en Fader / worde han tå först lärandes förstå / hwad then faderlige affectionen til Barnen wore / och hwad han nu för barnsligit hülle / thet sigh icke sålsamt tyckia låta.

[83] Så ofta nu Barnen see nogot af androm / och biuda til at göra ther efter / skal man thet icke wågra them. Men althenstund hoos somt Handterande är Fahra medh (såsom at skåra medh Knijf / hugga medh Yxe) thesliques medh somlige Saker så förweter / at om man får them Barnen i Hånderna / skeer lätteligen ther medh Skada (såsom at umgåas medh Krukor / Glaas / Böker) så woro nyttigt / at man vthi slijke Tingz Stålle brukade Barneleekar / stubbotte Knijfwar af Bly / Wårjor af Tråå / gamle onyttige Böker / Pijpor / Trumbor / Håstar / små Wagnar / Slådar / Qwarnar / Huus och annat slijkt. Medh sådane Saker kunna the jämt och samt leeka / och således öfwa sin Krop / på thet at thesas Sinne blifwer friskt / och thesas Ledemöter raske och behendige. Ther til byggia och

sammanklemma Barnen gärna af Leer / Spånor / Tråå eller Steenar / Huus / hwilket är en Jngång til [84] Byggemesterijt. Vthi een Summa / ehwad Barnen wilja leeka medh / och föruthan thesas Skada göra kunna / ther til skal man snarare hielpa än förhindra them. Ty at vara fåfeng är både Kroppen och Sinnet skadeligit.

Men när man wil gå efter Alderens Trappor / så är på första Åhret thesas Wårkarbete / sedan tå the aldråförst begynna öpna Munnen / at the låra holla vppe Hufvudet / beweeka Ögonen / fatta nogot medh Hånderna / sittja / stå / etc. hwilket the dogh igenom sielfwa Naturen / föruthan stoor Måda nåå.

Vthi thet andra och tridje Åhret warde the Mechanicam nogot bättre begrippandes. Ty tå låra the förstå hwad thet är at rånna och löpa / springa och omswångia sigh / medh nogon leeka / nogot vptånda / vthsläckia / Watn vthgiuta / medh nogot wefta / läggia ifrån then eena Oorten til en annan / vplyfta / nederläggia / kullrijfwa / byggia / samman-[85]binda / vpbinda / kröokia / öfwerenda stålla / bryta / skåra och slögda / etc. Alt thetta må man wål vnna / och efter Nödtorften wijsa them.

Thet fierde / femte och siette Åhret vmgåas medh Handwårkz Arbete. Ty thet är intet gott Kennemårke / när Barnet jämt sitter stilla: At lööpa hijt och tijt / och altijdh hafwa nogot förhender är en helbregd Krops och friskt Sinnes wissa Kennetekn. Skal man förthenskul / såsom förbemålt är / gärna vnna och ther til förfordra them / alt thet the biuda til och försökia / dogh at alt thesas Förehafwande skeer nogorlunda medh Beskeedh / och til vidare högre Saker nyttigt är.

Thesslijkes skole Barnen vthi thenne Moder-Scholan ledsagas til at mååla och skrifwa / at the strax i thet tridje eller fierde Åhret (efter såsom man förnimmer them vara nimmige) medh Crita eller Kohl mååla och tekna Puncter / [86] Lineer / Kors och Cirkler / efter thesas egen Godtyckio: Hwilket man them småningom / och såsom speelandes wijsa kan. Ty sålunda blifwer thesas små Hånder fårdige at holla Kritan / göra Togh / och låra förstå hwad en Punct och Linea är: Hwilket lånder Præceptoribus i Långden til en märkeligh Fördeel.

Hwad Dialecticam widkommer / kan hon icke annorlunda vara

än naturligh / och igenom en Waane fattat. Nemligen hwad Barnen see eller höra / ther efter tänkia och tala the / ehwad thet är ondt eller gott. Therföre hafwer man här intet vidare ther om påminna.

Arithmeticae Begynnelse skeer näpligen förr än vthi tridje eller fierde Åhret / när the först begynna räkna til fem / sedan til tije / eller åt minstone beskedeligen vthtala / oansedt the i förstone / hwad thet är / intet förstå.

[87] Sedan lära the af sigh sielfwe förstå / hwad räkna för Nytt medh sigh hafwer. Vthi femte och siette Åhret lära the vthtryckeligen at räkna til tiugu / och at siw äre meer än fem / femton meer än tretton / thesslijkes hwad jämt eller vdda är hasteligen at påfinna. Widare at ledsaga them vthi Arithmetiam (at beswära them medh Addition och Subtraction) är förgäfwes och skadeligit: Hälst medan Menniskiones Sinne intet swårare ingår än itt Taal.

Geometriam warda the fattandes vthi thet andra Åhret / när the förstå hwad stoort eller lijtet / stackot eller longt / bredt eller smaalt heeter. Vthi thet fierde Åhret kunna the nämna nogre Figurer, nemligen hwad een rät Linea / Kors eller Streek är / etc.

Sidst nogre Mätz Namn: Hwad een Handbredd / Spannlång / Alen / Fann / Wicht / Kanna / Qwarteer / etc. är / och hwad meera the sielfwe kunna be-[88]griipa: Ja / wäl sielfwe at määtä / at wäga / thet ena moot thet andra holla / sigh vnderståendes warde.

Musica faller oss aldranaturligst. Ty strax wij födas til Werlden / begynna wij at siunga Paradijs-Wijsan A. A. E. gråta och qwijda / säger iagh / är wår första Musica, then man Barnen icke förmeena kan / och fast thet än mögeligit woro / skal man lijkwäl hafwa ther medh fördragh / efter thet befordrar Helsan: Ty medan the widh then Tijden icke hafwa nogon annan Kropsens Öfning / så lossa sigh Brösten / och tillijka medh the andre inwertes Ledemöterne ränsa sigh igenom Gråten. J thet andra Åhret begynna / then vthwärtens Musica klinga Barnen wäl i Öronen / nemligen at siunga / stryka på Fedla / skalra / slå på Luta Cithra / och andre Musicaliske Instrument. Skal man förthenskul låta them sådant höra / på thet at thetas

Öron och Sinne wänjes [89] til Melodier. J tridje Åhret består Barnens Musica vthi Tilhörandet.

När man tå för eller efter Måltijden / eller til Bönen siunger / skal thet skee vthi Barnens Närwaru / och förmana them / at the siunga medh: Är och nogon som kan speela eller slå på itt Instrument stånde honom thet fritt. Man skal och taga them medh sigh vthi Kyrkian / ther heela Församlingen samdrächteligen siunger. Vthi thet fierde Åhret är Siungandet hoos någre Barn ey nogot omögeligit Ting: Men hoos them som drögsamme äre at begriipa Musicam, kan man ther medh vpskiuta. Man kan och låta tildeela Barnen (särdeles Piltebarn) een Pijpa / Trumba / Fedla / at the lära ther på speela och slamra / och således wänja thetas Hörsl til åthskillige Melodier.

J thet femte Åhret (så framt man i thet fierde icke ther medh begynt hafwer) är tå Tijdh / at the öppna sin Mun [90] til andelige Wijsor och Sånger / och medh sijn Röst börja at lofwa och prijsa Gudh thetas Skapare.

Efter Bönen måge the lära
thenna Versen:

AMen thet är och skee altså /
Gif at wij ther kunne troo vppå /
Och intet twijfla om tijn Ord /
Hwad tu lofwar wilt tu fulborda /
Alt thet wij hafwe bidit tigh /
Warder tu gifwandes wisserligh.

Twå eller tree Månader ther ef-
ter en Vers efter Morgon-
bönen:

Lät migh thenna Dagh fullända /
Titt Namn til Lof och Prijs /
At iagh migh ey bortwänder /
Från tigh O HERre wijs /
Tigh wil iagh migh befala
Medh Kropp / Godz / Lijf och Siäl
Wärdes migh widh Macht holla
Och alt bewara wäl.

[91] För Måltijden:

WÄlsigna HERre Gåfwor tijn /
 Lät Spijsen wara Näring mijn /
 Min Kropp ther af sijn Nödtorft få /
 Emedan han här wistas må.
 Til Lijfwet timmligt Brödh försann
 Tilfyllest migh ey mätta kan /
 Titt Guddoms Ord är Spijsen bäst
 Som migh til Lijfwet fordrar mäst.

Efter Måltijden.

SJungom nu af Hiertans Grund /
 Lofvom Gudh i alla Stund /
 Som oss sijn Nådh hafwer bewijst /
 Medh Maat och Dryck oss wäl bespijst
 Diuur och Foglar hafwer han näärtdt
 Nådeligen och oss beskärt /
 Thet som wij nu hafwe förtärt.

Efter Aftonwälsignelsen.

HJmmelske Fader fromme /
 Helgat warde titt Namn /
 [92] Titt Rijke til oss komme /
 Hielp ock tijn Wilja fram /
 Gif Brödh / förlåt våra Synder /
 Förstöör all Diefwuls Funder /
 Och fräls oss från alt Ondt.

Vthi siette Åhret kunna the om
 Juletijdh lära thenne Vers.

Een Jungfrw födde itt Barn i Dagh /
 Thet wij skola prijsa och ähra /
 J thet hafwer Gudh itt gott Behagh
 Han låter oss höra sijn Lära /
 Woro icke thet Barnet til Werlden födt
 Så skulle hwar man ewinnerligh döo /
 Nu äre wij frälste alle.

Item thenne litzle Psalm.

O HERre Gudh af Himmelrijk
 Gif oss Nådh til at prijsa tigh /
 Och sättja all wår Troo ther til /
 At tu äst både godh och mild /
 Godh och mild /
 [93] O JEsu Christ / som Mandom togh /
 Lät oss altijdh komma ihogh
 Tin bittra Dödh och reene Ord /
 J them wij äre salige giord
 Salige giord.
 O Helge And gif oss tin Nådh /
 At wij aldriigh gå af titt Råd /
 Wärdigas wara wårt Bijstånd /
 Gudh Fader / Son och Helige And
 Helige And.

J Fastan.

O reene Gudz Lamb oskyldigh
 På Korset för oss slachtat /
 Altijdh befunnen toligh
 Ehuru tu wast förachtat /
 Wåra Synder hafwer tu dragit /
 Döden och Helfwetit nederslagit /
 Förbarmå tigh öfwer oss O JEsu.
 Gif oss tin ewiga Fredh O JEsu.

Vthi Påskan.

CHRistus är vpstånden af Döda /
 Och löste alla Werlden af Möda
 [94] Thes måge wij alle wara gladh
 Och lofwa wårom HERRa i allan Stödh
 Kyrie Eleeson.

Vthi Pingesdagen.

ÅHra skee Gudh i sin högsta Thron
 Alles wår käre Fader /

Och JEsu Christ hans eenda Son /
 Som oss altijdh bewarar /
 Och Gudh then Helge Ande /
 Hans Hielp står oss til handa /
 Ther medh wij warda behageligh
 Här nu timmeligh /
 Och sedan ther ewinnerligh.

Item fleere sådane / som til Ahr-
 sens Tijder sigh beqwämma.

Alt thetta / och än ther öfwer / kunna Föräldrarna samt
 medh Ammorna om Qwällen efter förrättat Arbete och hollen
 Måltijdh medh them siunga / och föruthan Möda inbringa them /
 ty theras Minne är allerede nimmare och be-[95]qwämmare nogot
 at fatta / än tilförenne / iämwäl för Rimmen och Melodierne
 skul. Ther til medh / jw fleere the ther af lärandes / jw meera
 thet them behagandes warder / och således Gudz Lof och Beröm
 vthaf the Omyndigas Mun beredt. O huru lycksaligt prijsas thet
 Huus / ther een sådan Dawidz Musica intoneras och anstämmes!

Thet VIII. Capitel.

Huru Barnen vthi Wältaligheet / eller at the rätt lära taala / skole
 öfwade warda.

TWänne Stycker äre / hwilke Menniskian ifrån the oskälige
 Diuur åthskilja: Förnuftet och Målet. Thet första tarfwar hon
 för sin egen: Thet andra för sin Nästes skuld: Och förty skal
 man för bägge thera draga enahanda Omsorgh / på thet at så
 wäl Sinnet / och ther vthur flytande Krop-[96]sens Bewekelser /
 jämwäl Tungan må wäl polerat och fäijat warda.

Emedan nu tilkenna gifwit är / huru Vngdomens Sinne skal
 vthi hwarjehanda Tings Känedom / theslijkes åthskilligt Hand-
 Arbetes Tilgrippande vnderstödjas: Så wele wij och så förmåla /
 huru Tungan skal blifwa formerat, på thet hon och een Begyn-
 nelse vthi Grammatica, Rhetorica och Poësi fatta må.

Grammatica låter sigh hoos somlige Barn strax vthi theras
 halfwe Åhrs Alder märkia / nemligen / när the börja någre

Bookstäfwer och Stafwelser vtthala / såsom a / e / i / ha / ba /
 &c. Men vthi thet andre Åhret yppar sigh meer och meer / när
 the sigh wåga / at vtthala heela Orden: Och tå plägar man them
 the lätteste Orden föresäja / såsom Tata / Mamma / Papa / &c.
 Ty sielfwe Naturen medgifwer thet / at man af the ting / som
 lättare äre / begynnar: Men thet wij / som til Alders komne
 äre / vth-[97]tala (Fader / Moder / äta / dricka) faller them
 för swårt / och är them nästan omögligit / och förty man them
 the lättare Orden vnna skal. Dogh när the komma nogot wij-
 dare / och kunna noget bättre Tungan omswängia / så är thet
 Skada / at man medh them ficklar / och tilwänjer them / at
 the icke skarpt och vtthtydeligen vtthala Bookstafwen r: Vthan
 i then staden vthnämna somlige l för r / såsom Helle böönhöle /
 ther the säja skulle / HERre böönhöre / &c. Monge Föräldrar
 äre så oförnuftige / at the frangeent vthi någre Åhr medh sijne
 Barn ther medh öfwersee / och alzintet ther til säja. När nu
 Tijden kommer / at the nogot viktigare och högre lära skole /
 moste tå sådane Barn först lära taala / och hwad framförat för-
 därfwat är / återhämta. Men hwij skulle icke Modren / Syst-
 ren eller Amman / när Barnet kan allareda wäl öppna Munnen /
 af Speel och Tijdfördreef före-[98]nämna thet / huru alle Book-
 stäfwer och Stafwelser egentligen och klarligen skola vthsäjas?
 Thet ware sigh i förstonne medh korte Ord / såsom / hwem /
 war / ther / i / går: Eller medh enskyldte Stafwelser och
 Bookstäfwer / r. z. k. Hwij skulle man sigh thet förtryta låta?
 Således wore thenna then första Öfning i Grammatica, hwilken
 stundom in vthi thet tridje Åhret vpskiutas moste / therföre at
 någre Barn äre noget drögsamme och seen-nimmige.

Vthi thet fierde Åhret skal man flijteligen hafwa i acht /
 at the lära noga vtthala accentus. Men nu lära the thet af een
 Waana: Ty ehwad för en Pronunciation the höra / til en sådan
 the sigh wänja.

Vthi femte och siette Åhret warda the vthi Språket så kraf-
 tigt tiltagandes / som i Förståndet: Allenast man them ther til
 öfwar / at hwad the hoos sigh hafwa / hwad the vthi Huuset
 skoda / [99] hwar the vmgås medh / the thet nämna lära. Th
 före skal man ofta fråga them: Hwad är thetta? Hwad hafwer
 tu? Hwad gör tu? Huru heeter thetta? &c. Och skal man i syn-

nerheet ther om göra sijn Flijt / at the reent och egentligen lära vtthala Orden. Meera hafwer man them här om intet at påminna.

Rhetorica börjas och så i första Ahret / dogh medh then sidste Deelen / som angår Gestus eller Athäfworna. Ty förr än itt Barn til itt rätt grundeligit Vthtalande hinna kan / kan man thet medh vthwärtas Athäfwor länkia: När man tager thet til sigh / vplyfter thet / nederlägger thet / thet nogot wijsar / och ther åth leer / &c. Ther medh beteknandes / at the oss ther emot åskoda / åtlee / biuda Händerna / och til oss löpa skole. Således wänje wij oss igenom Athäfworna förr än genom Språket hwar annan at förstå / efter såsom man och medh the [100] Döfwe och Stumme göra måste. Men itt Barn kan här vthinnan i thet första och andra Ahret så widt blifwa afrättat / at thet förstår / hwad itt gladt eller bedröfwat Ansichte är / hwad thet betyder / at man hootar medh Fingren / winkar medh Hufvudet / lockar til sigh / eller wijsar ifrån sigh medh Händerna. Alt thetta förstår itt Barn lätteligen / hwilket dogh är then Rhetoriske Actionens Grundwaal. Skeer och stundom / at the vthi tridje Ahret begynna tillijka medh Athäfworna jämwäl bruka Figurerna eller itt förblomerat Taal: Ther medh the vthi Spörsmålswijs / somt medh Förundring / somt och medh halft Förtijgande nogot förtälja.

Anlangande Tropos (huru thet eena Ordet brukas för thet andra) thet kunna the föga fatta / förr än the Ordens egentlige Betydning rät lära förstå: Doghlijkwäl / när the vthi femte eller siette Ahret höra nogot af sijne Weder-[101]lijker / eller af Ammorna och andre hemma i Huuset / såsom tå man säger til them / Sij / thetta Äplet leer åth tigh / fatta och begrijsa the thet strax. Här behöfwer man icke bekymra sigh / hwarken om the thet förstå / eller om the kunna göra ther efter. Ty ther til är än Tijdh nogh / at the prydeligen tala lära. Ty iagh hafwer migh här allenast företagit til at wijsa / hurulunda alle Konstners Rötter alt ifrån Vngdomen vthi alle Barn (endogh thet icke alle märkia) framtee sigh / och at thetta på en sådan Grund at byggia icke är swårt / fast mindre omögeligit / när man allenast medh the förnuftige Creaturen förnufteligen vmgår.

J lijka måtto kan och säjas om Poësi (hwilken är een Konst.

at twinga Orden vthi Rimm eller Verser) at samma Konstns Begynnelse följer strax medh Målet / hålst förty / at så snart itt Barn begynnar förstå Orden / så begynnar thet [102] och strax at fatta Lust til Rijm / och förty kunna Ammorna widh Waggorna siunga åskillige höflige Wijsor och Psalmer.

Men i synnerheet kunna the bruka Johannis Mathesij sköne och märkelige Wagge-Wijsa: Hwilken förswenskat sålunda lyder:

1

Sof nu mitt käre Barn så sött
Gudh är tin Fader kär /
Hwijl' i tijn Wagga ganska blött /
Gudh för tigh Omsorgh bär.

2

Tigh Kropp och Siäl han gifwit haar
Vthaf Föräldrar tijn' /
Bewakar medh sin Ängla Skaar
Af stoorä Mildheet sijn'.

3

Tå tu wast född i Synden leedh
Samt medh Menniskior all'
Och Gudh war tigh så häftigt wreedh
För Adams Syndefall.

[103]

4

Tå skänkt' han tigh sin käre Son
Alt til then bittra Dödh /
Han kom hijt nedh af Himmels Thron /
Halp tigh vthur all Nödh.

5

Jtt Barn han föddes spädh och kleen /
Hans Blodh på Korset rann /
Ther medh tigh giord' af Synden reen /
Gudz Wred' och så förswann.

6

Han wärfd' och så medh Pijnan sijn
Thet helga Dopsens Baadh /
Som flööt vthur hans Sijda fijn /
Thes må tu wara glaadh.

7

J Christi Såår så roosenrödh
 Bleefstu af nyjo född /
 Och ther medh frälst af Dödzens Nödh
 Gudz Wred' och så förödd.

8

Han kröner medh sin Ande godh
 Tigh af blott kärleekz Aart /
 Titt Hierta och så medh itt frijtt Modh /
 Förnyjar medh en faart.

[104]

9

Sijn' Änglar han medh stoort Behagh
 Rundt kring om Waggan tijn /
 Förordnar både Natt och Dag /
 Til Wård / af Mildheet sijn.

10

At Sathan tigh ey göra skal
 Til Siälen nogot Meen /
 Ty Christus är i thetta Fall
 Tin Frälserman alleen.

11

Tigh Fadren jämwäl Modren tijn
 Antwardar han medh Flijt /
 At foostra tigh medh Trooheet sijn /
 Til Gudh tu sätt tijn Lijt.

12

Ty äst och tu thes meera säll /
 Tin Broder JEsus kää /
 Wil wara tin Emanuel /
 Tigh altijdh wistas näär.

13

Ty sof mitt Hiertans Barn medh Roo /
 Och gif tigh ingen Sorgh /
 Til Gudh sätt tu een stadigh Troo
 Han är tin faste Borgh.

[105]

14

Then helge Christ wälsigne tigh /

Så och til Lijf och Siäl
 Hans helge Namn så mildeligh
 Altijdh beware wäl.

15

Medh Amen iagh nu önska will /
 Gif Gudh iagh skoda fåår /
 At tu min Hiertans Fägnad lill'
 Må trijfwas Åhr från Åhr.

Slijke Wijsor äre Barnen så kärkomne / at the och ther
 ythöfwer insomna. Man kunde och författa fleere sådana Rim /
 hwilke Ammorna them af Tijdhfördreef föresiunga: Ey allena
 ther medh at söfwa them / vthan jämwäl / at thet fästes them
 i Minnet / och länder them i framtijden til Nytto.

Vthi thet fierde / femte och siette Åhret warda the vthi
 Poësi tiltagandes / när the vthan til läre nogra Werser: Ther
 om fram bättre vthi Gudachtigheetennes Öfning (Cap. 10.) för-
 handlas [106] skal. Ty endogh the icke förstå hwad en Vers är:
 Så kunna the lijkwäl igenom sådan Öfning föruthan Möda så
 widt bringas / at the weeta göra en Åtskildnad imellan itt slätt
 och itt inbundit Taal.

Så mycket wari förmält om Språket / huru widt och vp för
 hwilke Trappor itt Barn vthi sex Åhr ther vthi föras kan.

Thet IX Capitel.

Huru man Vngdomen vthi Dygder och goda Seder öfwa skal.

OM vthwärtas Dygder / som vthi Vngdomen förnemligen
 inplanteras / är vthi thet fierde Capitlet förmält: Men nu wil
 man tilkenna gifwa / huru man thet försichteligen och medh een
 wiss Nytta thet vthrätta kan? Huru man thet then späde blö-
 dige Alderen skal intrygga? Swar: Såsom man kan medh lättare
 Omaak böija itt vngt [107] Trää / at thet så eller så växer /
 än itt gammalt hårdt wuxit Trää: Altså kan och een Menniskia
 mycket lättare vthi thenna sin första Alder til all ting ledsagas /
 än ther efter: Om man allenast ther til brukar skälige Medel /
 såsom äre:

I. Alle Dygders och gode Seders idkesamme Föreställande.

II. Tijdigh och försichtigh Vnderwijsning.

III. Medelmätigh Aga.

Gode Exempel äre Vngdomen högeligen af Nöden / för then Orsaak skul (såsom vthi then almenlige Didactica vthförligare tilkenna gifwit är) hälst medan Gudh hafwer Barnen en Aape-Aart inplanterat? Nemligen een Begärelse / alt hwad the af androm see / strax at efterhärma / ther til medh så färdigt / at om man befaler itt vngt Barn at göra thet eller thet / så kan thet / alle-[108]nast medh blotta Åskodandet och Hörandet blifwa tilwaant / at göra sammalunda / efter såsom then oförwanskelige Förfarenheeten thet nogsamt bekräftar. Är förthenskul vthi thet Huuset / ther Barn äre / een stoor Vpsicht af Nöden / på thet alzintet emot förbemälte Dygder handlas / vthan at hwar och en winlägger sigh om Måttelighet / inbördes Åhrebédighet / Hörsamheet och Sanning. När man thetta riktigt och fullkomligen holler / så består thet wist och fast / at man tå icke behöfwer monga Ord / them at vnderwijsa / eller Straff / them at twinga. Men althenstund the fullväxte sielfwe somoftast och mycket rädda öfwer Snöret / så är icke Vnder / at the Vnge äfwen göra thet the skoda på andre / hälst förty at vår Natur är thesförutan fördärfwat / och til thet ondt är meera än til thet goda af sigh sielf benägen.

Här til kräfwes förthenskul Vnder-[109]wijsning / dogh medh gott Tilfälle och Försichtigheet. Men Tilfället / at vnderwijsa itt Barn / gifs aldrabäst / när man blifwer warse / at thet på gode Exempel icke passar / eller tå thet / andres Exempel nogorlunda efterföljandes / ther vthi icke indrabba kan: Tå är tijdh at säja: Gör så eller sålunda: Sij / sålunda gör iagh; Sålunda gör tin Fader eller Moder: Tu må skämma tigh: Gör icke så: Tu blifwer aldeles en Töpel: Sålunda göra Betlare och Bondetookar / &c. Och så meera slijkt.

Wijdlöftigare at vnderwijsa Barnen / och mycket för them predijka / medgifwer icke Tijden än / man vthrättar ther medh föga.

Straffet eller Tuchterijset moste man stundom förthenskul taga til Hielp / på thet at Exempler och Förmaningarna thes wissare på them häfta måge.

Först / när itt Barn handlar nogot thet otilbörligit och

skadeligit är / skal [110] man tilskrija thet: Dogh medh Förnuft / icke at man thet skrämmer / vthan thet allenast vpmuntrar / at thet weet achta och hirta sigh. Ther brede widh kan man och medh Orden vthskämma / och ther på förmana them / at hafwa ther medh fördragh / jämwäl medh Hoot. Märker man på Barnet / at thet sigh besinnar och bättrar / så skal man strax eller noget ther efter berömma thet. Ty medh itt förnuftigt och tidigt Näpsande och Rosande kan man mycket hoos Barnen / jämwäl hoos androm vthrätta. Om thet icke hielper / så följer tå then andre graden medh Straffet / at tuchta medh Rijset eller Färlan: Alt til then Ende / at Barnet skal besinna sigh / skämmas / och ther efter taga sigh bättre til wahra.

Här moste iagh medh Skääl förifra migh vthöfwer någre Föräldrars Ape- eller Åsne-Kärleek / som medh sijne Barn see alt genom Fingren / och låta them [111] föruthan all Aaga vpwäxa / tilstådja them theras Sielfzwäld / rädda / löpa / skrija / snorka emot / grijsa / skära medh Tänderna / och ställa sigh oartigt / efter som them lyster. Föräldrarna låta thet alt wara gott: Thet är itt Barn / mitt käre Barn / man moste icke förtörnat / thet är itt Barn / thet förstår intet bättre.

Men O tu sielf oförståndige Barn! Seer tu hoos titt Barn nogot Oförstånd / hwij hielper tu thet icke / at thet blifwer förständigigare: Althenstund thet icke ther til födt är / at af thy icke skal blifwa en Kalf eller Åsne / vthan itt förnuftigt Creatur. Weestu icke hwad Skriften säger: Galenskap är i Piltens Hierta / men Tuchtans Rijs drijwer then langt ifrån honom (Prov. 22. 15.) Hwij vpeholler tu titt Barn heller vthi then naturlige Galenskapen / än at tu thet medh thet käre / helige / tidige och helsosamme Rijset ther ifrån afhielper? Tu må icke inbilla tigh / at Barnet thet [112] icke förstå skal? Ty / förstår thet / hwad thet är / at wara mootwilligh / treskas / vplåsa Munnen / bijta samman Tänderna / göra noget til Förtreet / etc. så warder thet och wisseligen förståendes / hwad Rijset är / och hwar til thet tiänar.

Jeke vthi Barnet / vthan i tigh / tu oförnuftige Menniskia / sitter Feelet / efter tu icke märker eller märkia wilt / hwad tigh och titt Barn kan tiäna til Wälfärd.

Ty hwadan kommer thet / at mongt Barn blifwer Föräld-

romen mootspännigt / och them på mongehanda Sätt bedröfwar / än ther vtaf / at the icke tilwaande äre / at hafwa för them Försynn? Ty thet är af them Gamlom alt för sant sagt: Then som föruthan Aga vpwäxer / han lefwer sedan vthan Blygd. Ty Skriften moste sannas: Rijs och Straff gifwer Wijsheet / men itt Barn / som hafwer Sielfzwäld / skämmer sijna Moder (Prov. 29. 15.) Therföre gifwer Gudz [113] Wijsheet ther samme städes Föräldromen itt sådant Rådth (v. 17.) Tuchta tin Son / så skal han wederqweckia tigh / och göra tijne Siäl Wällust. När nu Föräldrarna itt sådant Rådth icke följa / så hafwa the ey heller på sijne Barn nogen Wederqweckelse / vthan Blygd / Qwaal och Oroo: Efter såsom een slijk Qwijdan som oftast höres: Jagh hafwer onde / olydige och geenwördige Barn / etc. Men huru sälsynt är thet / at såsom en vthsåår / så inbärgar han? Tu hafwer sådt vthi honom allehanda Mootwilligheet i Hiertat / och wilt Tuchtenes Fruchter inbärga? Thet kan ingalunda skee: Ty itt oplanterat wildt Trää kan icke bära Frucht. Therföre skulle tu i tijdh hafwa ther om dragit Omsorg / emedan Trädh war spädt och vngt / at tu thet hade bögd / länkiat / raakt giordt / och tå hade thet icke / wäxt så krookot / etc Men efter monge Föräldrar äre medh Tuchte-Rijset så försummelige [114] och spaarsamme / hwij är thet tå Vnder / at the bekomma så waanartige Barn / Gudh förtörnas / och fromme Föräldrar få Sorg?

Hijt må man och räkna the feege Föräldrar / som icke eens medh itt oblijdt Ansichte toras förtörna sijne Barn / och fast meera rädas för Barnen / än Barnen för them. Slijke äre wäl stundom sielfwe fromme / wilja alt vthrätta medh gode Ord och wänlige Förmaningar / men icke tagha sikh Rijset til hielp / thet dogh ingalunda skee kan.

Ty en förständig Man hafwer wijsligen taalad: At oanseedt itt Barn wore en Ängel / så tarfde thet lijkwäl Rijset. War icke Prästen Eli en fromm Man? Hade han och sijna Söner icke wäl förmant? (1. Sam. 2. 24) lijkwäl / medan han icke hade hollit them i sträng Agha / så öfwerträdde the / och han förde medh sijn Trögheet vthöfwer sikh och heela sitt Huus stoor Sorgh och Gudz [115] Wrede: Ty äfwa förthenskul bleef omsijder heela hans Slächt vthrootat. (1. Sam. 13. 14.)

Then gamle namnkunnige Predikanten i Strasburgh / D.

Geyler / hafwer icke olämpeligen förestält slijke Föräldrar en Figur / ther medh at en hoop Barn slogos / och stucko hwar annan medh Knijfwar / men Fadren stodh ther hoos medh förhölgt Ansichte.

Nu skal och så styckewijs om förbemälte Dygder vnderwijsas / hurulunda Barnen skole vthi them beskedeligen öfwade warda.

I. Then första Dygden är Mätteligheeten: Therföre at hon är Lijfsens och Sundheetennes Grundfäste / Ja / alle andre Dygders Moder. Til henne wänjas the / när man tildelar them Maat och Dryck: Item låter them sofwa allenast efter Natursens Nöd-torft: Ty sålunda förholla sikh the andre lefwande Diuur / at the rätta sikh efter sin Na-[116]tur / och lefwa sparsammare än Menniskiorna. Therföre skal man allenast tå vnna Barnen äta / dricka och sofwa / när Naturen ther til skyndar them / thet är / tå man på them märker / at the til Maat / til Drick / til Sömn hafwa Lust. En Dårskap är thet / at gifwa them Orsaak til at äta / dricka och sofwa förr än man spørjer hoos them nogon Lust. Men fast meera (såsom af somligom skeer) moot theras Wilje them medh Maat och Drick öfwerfylla / och ther medh til Sömn nödga.

Thet är jw nogh / när man gifwer them thet Naturen begärar. Dogh skal man gifwa ther på acht / at Naturen icke blifwer bedragen / hwilket skeer / när man instoppar vthi them hwarjehanda läckre Biskar och thet krääst är. Ty slijkt är icke annat än Steegar / medh hwilke man meera inpackar och instoppar / än man tarfwar / then vpreetande Belgen til Fyllerij. Och endogh thet [117] icke förthenskul skadar / at man stundom gifwer Barnen läckre Beetar: Lijkwäl är thet både til Helsan / så och til Sedigheeterne ganska skadeligit / när man gör ther en dageligh Spijs och Näring af.

II. Til Reenligheeten och Nättheeten kan strax i första Ähret Grundwaal läggias / när man / så mycket mögeligit är / holler sikh reenligen / ther om Ammorna / hurulunda thet tilgå skal / hafwa bättre Weetskap / än man thet här beskriwa tarfwer.

J thet andra och tridje Ähret / och än vidare / skal man vnderwijsa them / huru the reenligen och vthan Smackande / Fingersleekiande / Tungans Vträckjande / etc. äta: Men föruthan

Kolkande dricka skole. Sedan kan man och småningom vänja them / at hafwa sijna Kläder i acht / at the them icke moot-wiljeligen solka / släpa / smuttra / sönderslijta / såsom stundom vthaf Barnen af Oförstånd skeer / och Föräldrar-[118]na af jämlikt Oförstånd sådant medh them öfwersee.

III. At bewijsa them Gamlom Wördring / ther til kunna the och lätteligen vänja sigh / om the allenast märkia / at man noga gifwer på them acht. Therföre om itt Barn blifwer tijdt och ofta förmaant / ofta tilskrijat / och stundom näpst / så tarwar tu icke säja / at thet jw blifwer ther ifrån skrämt: Men när man alt medh Barnen öfwerseer / efter såsom någre Föräldrars Plägseedh är / som på sin Kärleek emot Barnen weeta intet Mått / ther af födes tå intet annat än Mootwilligheet och Treelskheet. Thet är wäl naturligit at älska Barnen / men thet är och een Försichtigheet / heela Kärleeken Barnen icke märkia låta. Ty icke vthan högt Betänkiande hafwer Syrach sagt: Jtt agelööst Barn blifwer owyrdigt /såsom en otamd Häst. War flaat för tin Son / så moste tu framdeeles fruchta för honom: Leek medh ho-[119]nom / så bedröfwar han tigh framdeeles (Syr. 30. v. 8. 9.) Är förthenskul enom Fader och Moder fast bättre / at holla Barnet vthi Fruchtan och Sichte / än thy alt sitt Hierta blott vppenbara / och ther igenom reeta thet til Dierfheet och Förmätenheet.

Them tiänar och til Fromma / at man vnnar androm / särdeles them Gamlom / them at förmana och straffa / på thet the / ehwarest the hälst stadde äre / (ey allenast vthi Föräldrarnas Närwaru) vänja sigh them at respectera, och ther igenom Ährebedigheeten och Blygsamheeten emot andra vthi theas Hierta wäl rootas må. Förty äre the oförnuftige / hwilke icke lijda / at nogon skal see på theas Barn nogot skarpt / och ther nogon them til nogot gott förmanar / thoras the wäl / jämwäl i Barnens Äsyn ther öfwer förrijfras / hwar igenom thet vnga Blodet blifwer til thes större Förmätenheet / Treelskheet / Öfwermodh öfvermåttan [120] styrkt. Förty skal man medh all Flijt taga sigh ther före til wahra.

IV. Til een redebogen Hörsamheet skal man i lijka mätto flijteligen öfwa them / hälst medan sådant warder i Längden läggiandes en fast Grund til monge sköne Dygder / så framt

the vthi Tijdh afstäckia sin egen Wilje / och lära gifwa acht på andras Godtyckia och Betänkiande. Låte wij dogh icke een vng Planta eller Trää wäxa huru och hwart vth thet wil / vthan binda thet widh en Påle / så at thet moste stå raakt vp och wäxa.

Terentius säger märkeligen och wäl: Omnes licentia reddimur deteriores: Thet är: Af egit Sielfswäld blifwa wij argare. Så ofta nu Fader eller Moder säger: Låt blifwat / sitt stilla / få hijt Knijfwen / lägg bort itt eller annat / etc. skal man Barnen ther til holla / at the sådan Befalning efterkomma. Men om nogon Geensträfwigheet eller Olydna förmärkes / så moste och [121] kan man then medh Tilskrijande eller beskedeligit Strafande lätteligen fördrijwa.

V. Man läser / at the Persianer (som bruuka een besynnerligh Flijt til at öfwa Barnen / och förthenskul bära för alle Nationer Prijs) flijteligen tilholla sin Vngdom / jämte Måtteligheten i synnerheet at tala thet sant är / och icke beslås medh nogon Falskheet. Och thet icke vtan Orsaak: Ty at hafwa een bedrägeligh Tunga / är på Menniskian en wederstyggeligh Skamfläck.

Mendacium servile est vitium, & à cunctis mortalibus insectandum, säger Plutarchus: Thet är: Löggen är een Träldoms Last / som af alla Menniskior bör haatas och skyys. Såsom och Skriften om Gudh betygar: At falske Munnar äre honom een Styggelse (Prov. 12. 22.) Therföre skal man ther til vänja Barnen / tå the sigh vthi nogot förseedt hafwa / at the thet icke [122] förneeka / vthan i all Ödmiukheet bekenna: Twärt om / hwad icke skeedt är / thet ey heller på sigh taga. Plato wil icke tillåta / at man förtäljer för Barnen Gåtor och vpdichtade Fabler / vthan fast heller wänjer them til Saker / som hafwa alfwar medh sigh. Således weet iagh icke / hurulunda the medh Ähran kunna bestå / at när itt Barn hafwer giordt nogot illa / skufwa the thet på andra / görandes ther af itt Löije och Tijdfördreef. Men hwem länder thet til större Skada / än äfwen Barnet? Hwilket när thet wänjer sigh at bruuka Lögn för Skämt / wänjer thet sigh tå aldeles til Löggen.

VI. At handla moot Rättwijsan / och begära thet en annan tilhörer / låter icke vthi thenna första Aldren så märkia sigh /

så framt Ammorna / och the som medh Barnen vmgås / icke gifwa them ther til Tilfalle. Men thet plägar stundom tildraga sigh / at man vthi Barnens Åsyyn vndansticker och bortdöljer nogot / [123] eller bortsnappar Maat / eller grijper til thet honom icke tillhöver: Hwilket ehwad thet skeer medh Alfwar eller Skämt / tå Barnen thet få see / lära the göra sammalunda. Skole förthenskul Ammorna och the som skööta Barnen / weeta waarligen medh Barnen at vmgås.

VII. At betee sigh kärilige och godachtige moot androm / ther til kunna Barnen och så vthi the första Ahren småningom wänja sigh / när the blifwa förmaante / af thet the hafwa at medhdela / och om the thet efterkomma / skal man tå berömma them.

VIII. Then wördige Alderdomen och the helige Fäder hafwa märkeligen och wäl talat: At Lättjan är Sathans Örnegåt. Ty then han finner fåfäng och orkelöös / then gör han wisserligen trijwin / och får honom nogot at skaffa: Först medh onde Tankar / sedan medh onde Gärningar. Handlar man för-[124]thenskul wijsligen / när man icke tilstädjer een Menniskia vthaf Vngdomen / at gå fåfäng / vthan holler henne idkeligen til Arbete: Hälst medan ther igenom blifwer Wägen för Frestaren tillhuggen. Dogh moste Arbetet här förstås efter barnsligh Aart: Nemligen / om thet än icke annat wore (såsom thet ey heller wara kan) än Barne-Leek. Ty vthi Leeken är Sinnet thesföruthan bestälände / och blifwer ther igenom skärpt.

Är således icke swårt och mödesamt / at wänja Barnen til Arbete / hälst at Naturen sielf them ther til drijfwer / at the altijdh hafwa gärna nogot förhender.

IX. Så länge Barnen lära tala / så länge må them tillåtas / at toota och pludra / hwad och huru the kunna och wilja: Men sedan the hafwa lärdt tala / är thet itt högnödigt ting / at the jämwäl lära tija stilla: Jeke at wij skole [125] göra af them stumme Klabbar / vthan förnuftige Beläten.

Hoo som skattar thet för en ringa ting / at lära tija / han förstår föga / säger Plutarchus; Hälst medan itt förnuftigt Stilla-Tijgande är een Begynnelse til större Wijsheet. Ty medh Stilla-Tijgande / säger han / hafwer än ingen giordt sigh Skada. Fast thet och än icke wore / lijkwäl / medan bägge these Styc-

ker (tala och tija) äre / när man them rätteligen brukar / vthi heela wårt Lefwerne högnödige Stycken / och en sköön Prydnad / skal man them både / såsom the vthi een Root äre sammanfögade / altså tillijka lära. Skole förthenskul Barnen ther til hollas / at the weeta styra Tungan: J synnerheet / at the hoos Bönen och Gudztjänstenes Öfning (Hemma eller i Kyrkian) wara tyste. At skrija / löpa och ränna / stimma och göra Oliudh / skal man them stundom platt förmeena: Såsom och / tå Fader [126] och Moder beställa noget / skole the tysteligen lyda til / hwad them befales. Then andre thenna Dygdenes Deel är / medh Betänkiande at taala / at förr än the nogot fråga eller til nogot swara / sigh wäl betänkia och öfwerwäga / hwad och huru the thet beskedeligen wilja framställa. Ty at vthwäria hwad som hälst faller i Munnen / länder Narrar til / och icke them som skole repräsentera förnuftige Creatur. Dogh skal alt thetta så wijdt förstås / efter som thenna barnslige Alderen thet fatta och begripa må: Allenast at försichtige Föräldrar gifwa ther på noga acht.

X. Thesslijkes kan itt Barn göra een godh Begynnelse til Tolemodigheeten / när man icke hafwer medh thet mycket Smicker eller Sielfswäld. Vthi thet andra och tridje Ahret yppar sigh hoos somlige Barn waanaartige Affecter, hwilke strax i Begynnelsen / såsom Törnen bland Blomstren / skole vth-[127]rootas. Til Exempel: Mongt Barn är trelskt och geenwördigt / så at hwad som thy faller i Sinnet / wil thet hafwa / skrijar ther efter medh Wäld / och ställer sigh fast oartigt: Somlige af them äre bittre / ilske / hämngirige / kasta / slå / bijta och rijfwa omkring sigh.

Men emedan these icke äre naturlige Egenskaper / vthan brede widh wäxande Ogräas / ty skole förståndige Barnewårderskor sådane Okynne strax vthi sielfwa Rooten afhielpa och förhindra. Jfrån en sådan Waanaart at holla itt Barn / faller thy fast lättare i thenna Alderen / och skeer medh större Nytto / än sedan när man hafwer låtit thet roota sigh. Förgäfwes är thet som någre föregifwa / thet wara itt Barn / och icke hafwa bättre Wett. At nu en sådan / som så taalar / är sielf en oklook Menniskia / är tilförenne förmält. Sant är thet / at när odugelige Krydder och Ogräas vpgå i Gårdarna / kunne wij

them [128] icke strax vthur Jorden vpryckia / efter man them ifrån Frööt icke wäl åthskilja / och medh Handen fatta kan.

Dogh är thet och så wist / at man icke ther medh töfwa moste / in til thes thet vpwäxer / ty Näslan bränner tå meera / Tijstelen sticker häftigare / och thesförinnan förqwärfjas the goda Krydder.

Ja / när man Ogräset / som så häftigt vpwäxt är / medh Wäld vthryckia wil / blifwer och somoftast Frööt tillijka medh Rooten vpryckt / och ther medh altsammans fördärfwat. Therföre / så snart tu / käre Menniskia / förmärker Ogräas / Näslor / Tijstel och Törne / vpryck them medh en Hast i tijdh / så warder tu förnimmandes / at the goda Kryddren thes bättre wäxandes warder. Blifwer tu warse / at Barnet wil öfwer Nödortfen inproppa och hålla vthi sigh / och alt för mycket naska vthi sigh Hannog / Zucker / och meera som läckert är: War tu tå klokare än Barnet / och hålt ther medh [129] tillbaka: Gaak ther ifrån / tagh tigh nogot annat före / och skööt intet ther om / at thet gråter: Lät gråtat / thet wänder wäl igen / och följer ther vppå en stoor Fromma. Altså / när thet wil ställa sigh trelskt och waanartigt / så tilstädh thet icke / tilskrija eller näps thet / lägg thet Ting afsijdes / ther thet skrijar efter / så warder Barnet wäl märkiandes / at thet skal gifwa på tigh acht / och icke göra hwadh thy lyster / vthan hwad tigh täckt är. Jtt twägge-åhra Barn är til sådan Disciplin icke för Vngt. Dogh moste man ther emoot tilsee / at man Barnet icke förbittrar / hwar vthaf förorsakas kunde / at thet i längden ingen Förmaning eller Straff achtade.

XI. At öfwa och vnderwijsa Barnen til at wara tjänstachtige / ther til behöfwes icke stoort Omaak: Ty the nästan af sigh sielfwe alle Saker gärna eftergrija / hwilket man them icke förmeena skall / vthan allenast them huru-[130]lunda the thet förnufteligen vthrätta skole / vnderwijsa.

På sådant sätt kan Fader och Moder / hwad the sielfwe / eller genom Huusfolket förrätta kunde / thet samma stundom befalla Barnen / säjandes: Mitt Barn / tagh hijt thet eller thet: Tagh thet vp: Lägg thet på Bänken: Sätt thet på Bordet: Gaak och roopa inn Polle lilla: Sägh at Anna skal komma heem: Gif Tiggiaren thenna Penningen: Lööp til Moormoder / helsa henne

en godh Dag / och att iagh låter fråga huru hon måår / men kom snart igen / etc. alt efter såsom Barnetz Alder och Skicke-
ligheet tola kan.

Man skal och öfwa them til Snällheet och Redebogenheet / så at the / när them något befales / äre strax färdige och wederreda at efterkommat / intet achtandes / at the ther öfwer skole öfwergifwa sin Leek: Wänja the sigh ther til i Vngdomen / at the gärna och medh [131] Lust bewijsa them Aldrigom Tjänst / så länder thet them i framtijden til en härligh Prydnat.

XII. Höfligheet och Sedigheet pläga Föräldrarna sijne Barn vnderwijsa / så mycket the sielfwa ther af förstå: Therföre är ey heller ther til nogon enkannerligh Vnderwijsning så storligen af Nöden. Jtt kärt Barn är thet / som både emot Föräldrarna och androm weet ställa sigh wänligen / käriligen / liufligen: Hwilket hoos mongt Barn är lijka såsom anfödt / men twärt om moste hoos somligom wara Öfning.

XIII. Til thet sijdsta / på thet itt sådant liufligit Anställande icke skal wara aapachtigt / och skee medh Oförstånd / skal thet medh Tuchtigheet / Blygsamheet och Konst tempereras. Tå hin Asne bleef en gång warse / huru en lijten Hund medh sin Herre leekte och flickrade / språng han och så vp i Herrens Skööt / biudandes och så til honom at sleekia / och in-[132]smyga sigh: Men althenstund han baar sigh åt såsom en Asne / vndfick han för sijn orimlige Täckheet gode Slänger af en Prygel. Skal man förthenskul på Barnen noga taga wahra / hwad som enom wäl kläder och anstår.

Men på thet alt theras Görande och Låtande them wäl anstå må / moste man vthi vthwärtens Athäfvorna them wäl vnderwijsa / nemligen / huru the sedigt sittja / räte stå och gå / icke krökja eller luuta sigh / icke hweeka och slängia sigh hijt och tijtt / etc. Item, när the behöfwa nogot / skole the ther om bedja: Gifwer man them nogot / the tå weeta tacka: Möta the nogon / at the helsa: Vndfå the nogot / at the biuda Händerna: Tala the medh Föräldrarna / at the holla Händerna stilla / blotta Hufwudet / och hwad som meera til loflige och ährlige Seder lända kan: Ther om på itt annat Rum vthföriligare läras skal. Men på thetta [133] Rum hafwer warit af Nöden / här om allenast nogot lijtet at påminna.

Thet X. Capitel.

Huru Vngdomen til Gudz Fruchtan ledsagas skal.

GLädh tigh icke / at tu mong Barn hafwer / om the icke Gudh fructa: Thet är bättre döo vthan Barn / än ogudachtige Barn hafwa: Säger Syrach 16. Cap. Skole förthenskul Föräldrarna ther om bära Ahoga / hurulunda the sijna Barn til een rätt inwärtet och oskrymtat Gudz Fruchtan ledsaga måge / hwilken föruthan alle Konster och Seder meera skadelige än nyttige äre: Äfwen som en Knijf / Swärd eller Yxe vthi en Weetwilings Hand: jw skarpere / jw skadeligare. Och onseedt man / för Barnens Omyndigheet och stora Oförstånd skuld / vthi thet första och andra Ahret ringa vthrätta kan / [134] vndantagandes thet Gudh sielf wärkar genom Naturen och sijn inwärtet Nåd: Så skal lijkwäl wår skyldige Plichts Begynnelse / Gudz Fruchtan angäendes / hoos them begynnas / på thet wij / så mycket oss står til görandes / hielpa Gudh och Naturen wärka.

Såsom och endogh nyfödde Barn icke kunna tå öfwas vthi Gudz Fruchtan / så kunna wij lijkwäl vthi theras stadh sielfwe i Gudachtigheetenne förkofras / jämwäl lägga vthi them thes Grundwaal / ther medh wij för them bedje / igenom thet H. Doopsens Sacrament them Christo vpdrage / hans Församling incorporere, och them then Helge Ande / såsom then rätta inwärtet Föraren och Läraren / af Gudi afbidja.

Så snart nu Föräldrarna märkia / at Gudh them medh Lijzfrucht wälsigna wil / skole the innerligen åkalla Gudh om hans nådige Wälsignelse och inwärtet Helgelse: Hälst medan Skriften [135] betygar: At then som heligh wara skal / han blifwer ther til beredd och vthkorat i Moderlijfwet. (Jerem. 1. 5. Psal. 22. 11, Esa. 49. 1.) En sådan Böön skal en Fader medh then Hafwande Modren dageligen förrätta / och thesföruthan heela then tiden / medan hon går medh sijn Börda / vthi Gudachtigheet tilbringa / på thet hennes Lijzfrucht vnder hennes Hierta begynnes strax vthi Gudz Fruchtan. Ther til tiänar them Hafwandom then Bönen / som vthi thet femte Capitlet infattat är.

Men tå Gudh låter sin Skänk komma i Dagzliuset / och framdrager honom vthur Mörkret / så äre Föräldrarna plichtige / Gudz Hand til Ähra / som ther å färsk Gärning vptages (såsom

en gudfruchtigh Theologus talat hafwer) at vndfå then nyja Gästen medh en Kyss. Ty thet är wist och sant / thet een from och förständig Moder bekent hafwer / at wij icke weete / hurulunda Barnen [136] vthi wårt Lijf formerade och tilwärlkade warda: Ey heller tildeele wij them Andan och Lijfwet / såsom ey heller Ledemöterna / vthan then samme / som Werlden och alla Meniskior skapat hafwer / etc. (2. Maccab. 7. 22.) Och tå the få see Lijzfruchten frisk och heelbregd / thesslijkes Ledemöterne fullkomlige och föruthan Lyte / skole the strax vthi all Ödmiukheet ther före tacka then Alzmächtige Gudh / och innerligen bedja / at han wille henne medh sijne H. Englars Beskydd för all Fahra bewara / såsom och til een lycksaligh Vpfostran meddela sijn himmelske Wälsignelse. Sedan skola the för all Ting winläggia sikh / at thet Gudh them beskärt hafwer / the jw förr jw heller / igenom thet Helga Doopet öfwerantwarda Gudi igen / medh een innerligh Böön / han wille / hwad han skapat hafwer / och så i Christo saligt göra / förordna thet sin H. Ande til Saligheetennes Wägwijsare / och strax ther [137] igenom försegla vthi thy hans Nåd. Thesslijkes skole the troligen vthlofwa / at om Gudh wordo sparandes theras Barn Lijfwet / wille the thet ifrån all Werldennes och Kötzens Fåfengelicheet afstyrkia / och til Gudz Ähra allena medh itt trogit och rät-sinnigt Hierta vppostra.

Sammalunda giorde Anna Samuels Moder / hon vpooffrade sin Son / både förr och vthi Aflelsen / jämwäl efter Födelsen / medh een innerligh Böön Gudi / och Gudh böönhörde henne och wälsignade Barnet. Ty Gudz Barmhertigheet kan icke lätteligen ifrån sikh skiuta / hwad honom medh Ödmiukheet och Gudeligit Vpsåat blifwer antwardat. Twärt om / när fromme Föräldrar vthi thetta Fallet äre stundom försummelige / så beskärer them Gudh onde och waanartige Barn / på thet vppenbart blifwa skal / at thet een blott Gudz Gåfwa är.

Medh högste Alfwar at ledsaga Bar-[138]nen til Gudachtigheet / ther til kan wäl vthi thet andra Ahret skee een Begynnelse / när Förståndet börjar yppa sikh / och såsom een Blomma vthur Knoppen vthspricker / at thet begynnar göra een Åthskildnat imellan itt och annat: Hwar på och Tungan strax löser sikh / biuda och til medh Förstånd at formera Orden. Tå äfwen gifs

enom meera Lägenheet / at begynna Öfningen medh Barnen: Dogh småningom / och såsom medh Leek.

Först / tå Föräldrarna holla Böön / förr eller efter Måltijden siunga / skole Barnen wänjas at sittja stilla / eller at stå / sammanknipa och holla Händerna stilla. Ther til kunna the lätteligen wänja sigh / om man allenast sielf gifwer them Exempel / och nogot ljetet börjar holla them Händerna tilsamman.

Thernäst / vppå thet Gudz Lof vthur theras Mun skal begynnas at vthsprijdas / skal man lära them böja Knäen / sammanfoga Händerna / see vp åt Him-[139]melen och bedja / först thenna korta Bön: Himmelske Fader / förbarma tigh öfwer oss i Christo JEsu / tin älskelige käre Son / Amen.

När thet nu thetta in om een Månadh eller två lärtd hafwer / kan man sedan föreläsa thet Fader vår: Dogh icke heelt vthi en gång / vthan i förstone Jngängen tillijka medh then första Bönen / inn om een Weeka / om Morgonen och Qwällen / och ther vth om en gång eller två. Ty hwad annat hafwer Amman at beställa? Ja / Barnet kunde så makeligen ther til öfwarda / at så ofta thet krafde Maat / låso thet först sin Böön. Sedan thet nu på fiorton Dagars tijdh sijn spåde Tunga och Minne noget ljetet brutit hafwer / kan man sedan läggia ther til then andra Bönen / och vthi två Wekur å radh sålunda bedja the twänne Böner: Sedan then tredje Bönen / och så alt bort åt. Thetta skal falla them medh mindre Möda / än [140] eljest alment skeer / när man föreläser them heela Fader vår vthi en gång / ther man eljest skulle lära thet itt Barn på tw eller try Åhr / och skal än tå napt kunna thet hwart efter annat framsäja.

Til thet tredje / kan man stundom wijsa Barnet åt Himmelen / och gifwa til förstændes / at vår HERre Gudh ther vthi boor / som alt sådant skapat hafwer / och ifrån hwilken wij få Maat / Dricke / Kläder och alt gott: At man och förthenskul vthi Bönen seer tijt vp.

Vthi thet tredje Åhret kan man och tilöka thenna Bönen: O käre HERre Gudh / förläna migh / at iagh tigh fructa / Fader och Moder lydha / och tigh behaga må / Gif migh tin H. Ande / som migh lærer och vplyser för JEsu Christi skul / A M E N.

Sedan kan man skrijda til then almennelige Christelige Troon / på thet the henne lära / för än Åhret löper til Enda. Hwilket lätteligen skee kan / när man da-[141]geligen efter Bönen Morgon och Qwäl / jämwäl för och efter Måltijden / then första Articklen i första Månaden: then förste och andre i andre Månaden: then förste / andre och tredje Articklen i tredje Månaden / och så framgeent en Artickel tilläggandes / them föresäger. Men then nyja Articklen / som til then förre tillägges / kan jämwäl vth om Bönen blifwa repeterat, in til Barnet thes Ord fattar och inhämtar. Man kan och wäl vnna them / at the knäfallandes läsa Bönen / men ståendes vpsäja Troon: På thet the således måge lära märkia Åthskildnaden på thet en Böön / och icke en Böön är. Skal och tå wäl wara tijdh / allehanda at tala om HERren Gudh / på thet at när the tijdt och ofta höra honom nämnas och ihugkommas / the tå wänja sigh på honom at gifwa acht / och honom fructa / ther til man them igenom tiänlige Medel altijdh tilfalle gifwa skal. Til Exempel: Man [142] skal ofta wijsa them Himmelen / och säja / at Gudh hafwer ther sin Boning: Solen / ther medh Gudh gifwer oss Liuset: Och när thet dundrar och liungar / at Gudh ther medh hootar the Onda / etc.

Man kan och vthlofwa / at om the wilja gärna bedja / och höra Fader och Moder / så warder Gudh them en sköön Kiortel eller Päls beskärandes: Hwar och icke / wil han slå them ihäl. Tå man och drager på them nyja Kläder / eller gifwer them Frukost / eller eljest nogot / thet them behagar / kan man säja / at Gudh beskärer och meddeelar them thet. Tager man them medh sigh til Begravnings / så skal man wijsa them / huru then döda Kroppen medh Jord öfwerskuddas: Eller ther man slachtar itt Nööt / at Gudh hafwer dräpit thet / och meera slijkt: Alt til then Ende / på thet Gudh och hans Namns Aminnelse skal hoos them blifwa inrootat.

Nogen kunde tänkia / at the Saker [143] man här om skrifwer / wore barnslige: Ther på är mitt Swar: At thet icke annat än barnslige Saker äre / ty wij vmgås här medh Barn / kunne ey heller här medh annorlunda procedera, än såsom barnsligen. Gör dogh HERren Gudh äfwen sålunda medh oss / som til Alders komne äre / vthi sitt Ord / och thesföruthan i thetta

Lijfwet / at han medh oss såsom medh Barn taalar och handlar / hälst medan wij vthi Guddomlige och Himmelske Saker icke annat äre än Barn / och hafwa icke så högt Förstånd såsom han och the helige Änglar. (1. Cor. 13. 11.) Beqwämmer sigh nu Gudh til vår Swagheet / hwij skole och wij icke beqwämma oss våre Barn?

När itt Barn hafwer Troonnes Bekännelse vthlärdt / kan man sedan lära thet the helige tyjo Budorden / och äfwen på samma Sätt medh them procedera, såsom tilförenne om Bönen och Troon förmält är: Thet är: At man icke fö-[144]resäjer them alle Bodorden på en gång (ty theas Förstånd och Nimme är så ängdt / och theas Minne så swagt) vthan Styckewijs. Til Exempel: Thet första Bodordet kan på een heel Weeka / om Morgonen efter Bönen och Troon, om Middagen efter Måltijden / och om Aftonen åter efter Bönen / föresäja them. Sedan kan man taga thet andra Bodet til Hielp: Och emedan thet längre är / ther til två eller tree Wekur anwenda: Thet tridje Bodet och så två Wekur: Thet fierde två eller tree Wekur: Thet femte två Wekur: Thet 6. 7. 8. 9. må man fatta tilsamman / och ther til taga två Wekur. Sidst kan man och ther til bifoga the tijo Bodorden / och them alle tillijka hoos Morgon- och Aftonbönen vpsäja / klaart och vttydeligen: Ther til medh skall Barnet (eller Barnen) sielfwe vthi Fadrens eller Modrens Närwaru: Eller Barneskötterskan / eller then ther til eljest förordnat är / gifwa [145] ther acht vppå at Barnen icke feela: Eller / om the jw råkade faara wilse / at the åter strax föras på rätta Wägen. Jcke mindre skall man gifwa acht vppå theas Äthäfwor / at man icke tilstädjer them vthi Bönen at slängia Ögonen omkring / eller gökla medh Händerna: Ty the tå wänjas til Gudachtigheet. Här til fordras nu Förmaning och Påminnelse / stundom medh Hugg / stundom medh Frukostens Försäijande.

Förmanande kan skee för Bönen: Påminnandet vthi Bönen: Men Straffandet efter Bönen / dogh wijdh friskt Minne / så at Barnet förstår / för hwadh Orsak skull thet skeer. Vthi alt thetta moste man beskedeligen vmgå / på thet Barnet icke blifwer förderfwat / skrämt och förbistrat / vthan medh Lempa vnderwijst.

Vthi femte Ahret kan man them vthi Gudachtigheeten sålunda tilöfwa / at the först lära Aftonsignelsen: Jagh tackar

[146] tigh / min käre Himmelske Fader / etc. Sedan / när thet nogorlunda fattat hafwa / kan man ther til foga Morgon-signelsen / och sålunda om Morgonen och Aftonen medh them bidja. At vpsäja Wälsignelsen för och efter Måltijden / warda the vthan twijfwel / af sigh sielfwe fattandes: Medan the höra then dageligen af androm vpläsas.

Vthi femte och siette Ahret må man och efter Bönen siunga medh them någre Werser / såsom tilförenne i thet siunde Capitel om Musica påmint är.

Men på thet at Gudz Fruchtan / som således aldräförst fästes vthi theas Hierta / icke må hafwa nogot Hinder / så wore nyttigt / Ja högeligen af Nöden / at man vti thenne theas späde Alder afstyrer och afwärjer alt ondt Tilfälle: Thet är / at man gifwer ther noga acht vppå / at intet / thet ondt och skänligt wara kan / ther medh Barnens Hierta kunde warda förgiftade / blefwe af them sedt eller hördt. [147] Ty såsom (efter som Salomon Prov. 18. v. 17. skrifwer) thes Saak / som kommer för Dommaren / synas bestå medh större Wissheet: Altså är och thetta otwifwelachteligen sant / at primæ impressiones hærent firmissim: Thet är: Hwad them Vngom eene Reeso föredrages / ehwad thet är ondt eller gott / thet samma blifwer hoos them diupt inrotat / så länge the lefwa: Och kunna the Ting / som sedermeera ther til komma / thet förra / som så infästat är / icke så lätteligen vthdrijfwa / såsom thet wäl skee kan / at then Parten / som seenare kommer för Dommaren / kan sin Wederpartz framstälte Saak kullslå. Ty Dommaren / om han eljest är af Alder och Förstånd / bijfaller then Saken / som medh större Skääl bewijses / anten hon är förr eller sedan framdragen / så at jw enthera wijka moste. Men vnge Barns Förstånd / som af Begynnelsen formeras, är Wax likt / vthi hwilket / ehwad för Insegel ther [148] vthi först intrycktes / och ther vthi förältras / thet beholler thet / och tager icke nogot annat åth sigh / medh mindre thet skeer medh Macht / och blifwer ey thes heller slätt.

Doghlijkwäl är och här en stoor Äthskildnat: Hälst medan Waxet / vppå thet at thet skal thet första Inseglet faara låta / kan åter på nytt vpwärmas och vpmiukas: Men at vår Hiärna skal / thet han en gång fattat hafwer / åter faara låta / ther til är intet Medel förhanden. Jngen Konst / säger iagh / och

alsingen Wägh kan warda vptänkt / huru Menniskian thet / hwad eena reeso vthi hennes Förstånd och Minne ingrafwit är / skal kunna vthroota och afskaffa / om hon thet än tusende reesor sielf gärna wille / til at förtijga / at hon thet på andras Befalning göra skulle. Förty hafwer Themistocles icke vthan Skääl fast heller önskat sigh artem Oblivionis än Memorïe: Konsten heller at bortglöma [149] än minnas. Hälst medan thet wårt Minnes naturlige Krafft är / at hwad thet en gång fattat hafwer / thet beholler thet lätteligen / men medh Möda släpper.

Skole förthenskul Föräldrarna på ingen ting högre taga wara / (så kär them theras Barns Saligheet är) än at tå the sijne Barn til alt gott vnderwijsa / the jämwäl intet förargeligit för theras Öron och Ögon komma låta. Och förty skote the ey allena sielfwe wara fromme och helige / vthan och sitt Huusfolk til en obrotzligh Wandel holla. Eljest skrijar Christus: Wee them som förarga en af thesse ringeste / Matth. 18. Och Poëten Juvenalis, eljest en hednisk Man / hafwer skrifwit:

*Maxima debetur puero reverentia, si quid
Turpe paras, ne tu pueri contemseris annos;
Sed peccaturo obsistat tibi filius infans.*

Om tu nogot göra tänker /

Thet som ey wäl höfwas kan /

[150] Lär mitt Råd h iagh tigh nu skänker

Ey tigh ångrar thet försann:

Låt titt Barn thet icke skoda /

At thet ther af tager meen /

Ty ther widh jw nogot lodar

Så ästu för Gudi reen.

Thet XI. Capitlet.

Huru länge Vngdomen i Moder-Scholan vppehollas skal.

Lijka såsom wälluchtande Krydder och fruchtbärande Träa / sedan the vthur sitt Fröo äre framspruckne / måge medh thes större Lust wäxa och bära thes liufligare Frucht / så plägar man them vthi en annan Jord / nemligen vthi en Lust- eller Trägård flöttja och omplantera: Altså skole och Barnen / sedan the i

Modrens Skööt til en tijdh vpfostrade / och til Kropp och Sinne styrkte äre / antwardas vnder Trägårdsmästarnas / thet är / Scholemästernas Omwård-[151]nad / och aartas tå thes bättre. Ty itt omplanterat Träa växer altijdh skönare / thesföruthan är och Trägårdzfruchten altijdh förmeer än Skogzfruchten. Men när och huru skeer thet?

Jagh styrker icke ther til / at man itt Barn för thet siette Ahret vthur Modrens Skööt släppa / och Præceptorerna til at vnderwijsas i Händer betroo skal / för efterföljande Orsaker skol.

I. At then barnslige Alderen tarfwar meera Skötzl och Vp-wacht / än at en Præceptor, som en hoop Barn hafwer til at försörja / skal thet kunna hinna vthrätta. Förty är Moderskötet them än mycket beqwemligare.

II. Är thet säkrare / at Hiärnan först wäl fäster sigh / förr än Barnet begynnar taga sigh nogot viktigt före. Nu tilsluter sigh Hiärne- eller Hufwudskålen vthi thet femte eller siette Ahret näpligen / som wederbör / och in om then Tijden blifwer Hiärnan först fast och [152] stadigh giord. Hwad the förthenskul i medler Tijdh medh Hem-Öfningen af sigh sielfwe lätt / och såsom medh Leek begrijsa och fatta kunna / ther medh skal man sigh benöja låta.

III. Hoo förthenskul annorlunda ther medh procedera wil / han gör en ting / som är föga Nyttä medh. Ty när man tager een kleen och swagh Planta eller Teelning til at ympas / växer then spädt och longsam: Men the starkare framträngia sigh krafteligen. Thesslijkes / om tu alt för bitjda wilt förespänna en vng Häst / blifwer han wisseligen förswagat: Men vnner tu honom Tijdh och Rum at vpwäxa / så warder han thes starkare dragandes / och thet ringa Drögzmålet wäl inhämtandes.

IV. Ey heller är thet alt för länge at förtöfwa medh Barnen in til thet siette Ahret (eller jw in til thet siunde Ahretz Jnträdh) om man allenast thesförinnan the nödwändige Stycker / som allareda [153] framstälte äre / icke försummar / ther vthi Barnen i the förste Ahren hemma skole öfwade warda.

Om nu itt Barn på föreskrefne Sätt hemma i Huuset vthi Gudz Fruchtan / goda Seder / särdeles vthi Ahrewördning och Hörsamheet emot them Gamlom: Item vthi Förstånd / vthi Snällheet at vthrätta itt eller annat / vthi Talande och Ordens be-

skedelige Vthnämmande / blifwer tilöfwat / så blifwer icke förseent vthi siette Åhret / at hafwa thet vthi allmenligh Schola.

Men twärt om / längre än sex Åhr at behollat hemma / råder iagh ey heller: Hålst förty at thet / hwad thet vthi Huuset lära skal / lätteligen in om sex Åhrs Förlop fatta och vthlära kan / och så framt thet icke strax ther vppå til godh Öfning blifwer ledsagat / wänjer thet sikh wisseligen til en fast skadeligh Lättja och Orkelösa / och blifwer förwildt: Ja / thet är Fahra medh / at thet igenom [154] Lättja eller Fåfengia icke fattar skadelige Brister / hwilke sedan / såsom itt tiocckt Ogrääs faller för swårt at vthrota. Är förthenskul rådeligst / at man hwart efter annat foortskyndar.

Doghliqkwäl til thet sidsta / skal man thet icke sålunda vptaga / lijka som kunde thet icke annorlunda skee / än at allenast sexåhrige Barn skole til Scholan föras: Om itt halft eller heelt Åhr för eller longsammare ligger föga Macht / eftersåsom Barnet är öfwat til. Ty mongt Trää bäär strax om Wären Frucht / somt i Sommaren / somt om Hösten: Dogh skodar man / at the förtijdige Blommor snarare affalla / och the drögsammare längre vthärda: Thesslijkes tiänar then girigwäxte Fruchten allenast til then Tijden som förhanden är: Men then seenwäxte Fruchten är waarachtigare. Therföre / oansedt någre alt för tidigt mogne Hufwuden wilja i förtijdh flyga (för thet siette femte [155] eller fierde Åhret) så wore dogh nyttigt / at holla them nogot til rygga / än foortskynda them: Eljest / then som i förtijdh wil af sitt Barn hafwa en Doctor, han får napt ther af en Baccalaureum, Ja wäl stundom en Narr: Therföre at itt vngt Wijnträä / som i Början alt för girigt wäxer / och bär ymnigt Druwor / sikh vthbär / och i förtijdh återwender / ther igenom Rooten blifwer förswagat och aflägse. Twärt om finnas wäl drögsammare Ingenia, medh hwilkom man napt förr än vthi thet siunde eller ottonde Åhret nogot nyttigt företaga kan. Måste man förthenskul förstå thetta mitt Råd / om them Vngom / som äre af medelmätigt Förstånd / af hwilke störste Hoopen äre. Hafwer nu nogon anten itt klookare eller enfaldigare Barn / then samme kan wijdare sökia Råd hoos Præceptorerne. Men på hwad Tijdh itt Barn är aldradugligst at hafwas vthi allmenligh Schola / ther til äre these Tekn:

[156] 1. Om thet kan / hwad thet vthi Moder-Scholan hade lära bordt.

2. Om man förmärker / at thet noga gifwer Acht vppå thet som frågas / kan och medh Förnuft nogorlunda ther til gifwa Swar.

Thet XII. Capitlet.

Huru Föräldrar och Förmyndare Vngdomen til allmenligh Schola tilbereda skole.

Hwart och itt ting vthi Werlden / om man thet medh nogon Nytto företaga skal / behöfwes ther til itt gott Råd och een godh Förberedelse.

Ther om talar Syrach (Cap. 37. 20) och råder / at förr än man beder / förr än man går til Rätta / förr än man om nogot tala wil (fast än Taalet wore aldrigh så klaart / Cap. 33. 4.) skal man lijkwäl wara wiss om Saken. Thet är och [157] billigt / at een Menniskia / såsom itt förnuftigt Creatur / handlar intet owetigt och obetänkt / vthan alt medh itt gott och moget Råd / så at hon weet / hwij hon itt eller annat gör / och hwad ther på följa kan / om hon på itt eller annat Sätt noget worde företagandes. Therföre skole ey heller Föräldrarna / icke så obesinnat sättja sijne Barn i Scholan / vthan så wäl sielfwe / hwad ther skee skal / öfwerwäga / såsom och gifwa sijnom Barnom Orsak och Tilfalle / at the thet jämwäl besinna.

Således handla Föräldrarna ganska oförsichteligen / hwilke äfwen så föra sijne Barn til Scholemästaren / såsom en Kalf til Slachturen / eller eljest itt Nööt ibland Boskapshoopen. Scholemästaren må sedan plåga och martla sikh ther medh / såsom honom lyster. Men fast dårligare handla the / som af Præceptorerne göra först Skräm-Beläten / men af Scholorna Marterstuggur / och sedan [158] föra them ther in. Hwilket skeer / när Föräldrarna eller Huusfolket fast obetänkt biäbba mycket för Barnen om Producter och Stutar vthi Scholan / om Scholemästarens Hårdheet / och huru han icke tilstädjer them meera leeka / och hwad annat slijkt är. Jagh wil sättja tigh vthi Scholan säger mongen Fader / ther / ther skal tu snart blifwa tamm / ther blifwer tu wäl deponerat, etc. Hvilket dogh icke tiänar ther til /

at Barnet skal blifwa sedigare / vthan thet råkar vthi Räddhoga och Förtwiflan / blifwer och halsstarrigt moot Föräldrarna och Scholemästarna. Skole förthenskuld försichtige Föräldrar och Förmyndare sigh sålunda här medh förholla.

1. När then Tijden förhanden är / at the skole föras i Scholan / skal man tala til them (såsom om en Marknad eller Wijn-And) at the innan kort skole ibland andre Barn gå vthi Scholan / [159] lära wackert tilsamman läsa / och ibland leeka. Tå kunna Fader och Moder tilsäja them sköna Kläder / en sköön Hatt / een sköön Tafla / een sköön Book / etc. Och om the hafwa nogot sådant i förrådth / wijsa them thet / och icke strax gifwat (ther medh at vpwäckia vthi them thes större Åstundan) vthan tilsäja at wilja gifwat them / medh sådane Formalier: Mitt käre Barn / bedh flijtigt / at then Tijden snart tilstunda måtte / thet tu finge wandra vthi Scholan: Lät see / war from och lydigh.

2. Thet är och nyttigt / at man som oftast för Barnen berömmet / hwad för itt kosteligit ting thet är / at gå i Scholan / och nogot gott lära. Ty af slijke blifwa store Herrar / Befalningsmän / Doctores / Predikanter / Borgmästare / Syndici / Cantzelister / Ränthemästare / Cammererare / etc. alle högtährade / namkunnige / rijke / högh- och wälwijse Män / som vthan af androm stoor Ähra be-[160]wijses. Är förthenskul bättre / at gå i Scholan / än wachta Gässen / gå wall medh Swijnen / drijwa Plogen / eller eljest wräkia hijt och tijt / och blifwa en groof oförståndigh Tölpel. Ther til medh lära the ther intet Arbete / vthan en Leek medh Böker och Pennan / mycket sötare än Sucker.

Och på thet the måge förnimma / hwad thet för en Leek är / så kan thet intet skada them / at man får them Krijta i Händerna / ther medh at måla och rijta på Taflan / enär och huru them lyster / Streek / Kors / Noller / Stiärnor / Trää / Hästar / etc. anten thet är likt eller olijkt / ther ligger föga Macht vppå / allenast at ther medh fördrijfwa Tijden. Ty thet är icke mögligit / vthan ther följer Nytta medh / efter the ther medh beweecka Handen at göra Streek / och kunna sedan thes lättare eftermåla Bookstäfwarna. Vthi een Summa / hwad man

[161] jw vptänkia kan / ther medh at vpwäckia vthi them Lust / ther finner thet sitt Ställe.

3. Thesföruthan skole the winläggia sigh / at Barnen draga en godh affection emot them / som skole blifwa theras Lärefäder / hwilket på åthskilligt Sätt skee kan: Stundom at man nämner och gifwer Lärefadren en hoop Ähretitlar. Sedan / at man lofwar hans Konst och Wijsheet / hans Kärlicheet och Mildheet: Såsom och at han är en wäldigh Man / hafwer mycket lärdt / och ställer sigh lijkwäl emot Barnen wänligh. Thet är wäl sant / han plägar wäl slå somlige Barn men allenast the olydige / trelske och mootwillige: Men fromme och flijtige Lärjungar slår han intet: Han wijser Barnen så wackert / huru och hwad the vpsäja och skrifwa skole. Sådant kan man efter barnsligh Aart för them förtälja / ther igenom at förtaga them all Fruchtan och Grufwelse för Scholan: Jämwäl genom någre [162] Spörsmaal: Mitt Barn / lät see / wiltu wara lydigh? Säger thet / Ja: Så tiltala thet åter wänligen: At Præceptoren warder och tigh älskandes / etc. Och på thet at Barnet skal i tijdh göra sigh bekänd medh sin nyja Scholemästare / och medh sielfwa Wärket förnimma må / honom en sådan wara / altså kan Fader och Moder sända honom noget medh Barnet / eller medh then som Barnet tijtt ledsagar: Ther tå Scholemästaren / såsom en förståndigh Man / wäl weet medh lämpa vndfånga Barnet / thet liufligen tiltala / wijsa thet nogot wackert af Böker / Målewärk / Musicaliske Instrumenter, och ther af Barnet kan fatta Lust: Stundom förähra thet noget / såsom / een lijten Book / Bleekhorn / Penningar / Sucker / Äpler / Pärur / och annat slijkt. Men på thet Scholemästaren ther på icke spendera skal / så kunna Föräldrarna emedan thet skeer Barnet til bästa / honom thet wedergälla / at [163] han / lijka såsom af sitt egit / gifwer thet Barnet. Här fatta the lätteligen een hiertans Lust til Scholan / til at lära / såsom och itt gott Hierta til Scholemästaren. Ja / om Barnet är af en godh Natur / skal thet ther til fatta een stoor Trängtan. Tå allareda är thet halft ther til wunnit: Ty Scholan blifwer them icke annat än en Leek / och warda ther vthi tiltagandes / at man seer sijn Lust ther vppå.

4. Men emedan all Wijsheet är af HERranom / och är när honom ewinnerliga (Syr. 1. v. 1.) Och han then samme är /

som förer på Wijsheetennes Wägh / och regerar the Wijsa. Ty vthi hans Hand äre både wij och vårt Taal / ther til all Klookheet och Konst i all Ärende. (Sap. 7. v. 15.) Så är jw billigt och högnödig / at Föräldrarna widh then Tijden medh een innerligh Böön på nytt öfwerantwarda sijne Barn Gudi / bedjandes / han wille theras Jnträdh i Scho-[164]lestugun wälsigna / och göra af them sijn Nådes Kärill / och efter sitt Behagh til sijn Härligheetz Reedskap. Sammalunda gjorde Hanna / Samuels Moder / antwardandes honom Prästen Eli medh een hiertans Böön. På samma Sätt befalte Dawid Propheten Nathan sin Son Salomo. Thesslijkes gjorde Johannis Hussij Moder / tå hon aldräförst bortförde honom vthi Scholan / föll hon vnder baran Himmel nogre Reesor tillijka medh sitt Barn på Knä / och badh Gudh af Hiertat / och Gudh böönhörde henne / och wälsignade hennes Barn / såsom öfwer wijda Werlden bekändt är. Ty hwij skulle Gudh / thet som honom sålunda medh Grååt och Tårar / och medh så nijtälskande Hierta / först i Moderlijfwet / sedan hoos thet H. Doopet / och åter på itt sådant Rum blifwer vpoffrat / ifrån sigh skiuta? Huru skulle han itt sådant Offer icke vptaga? Thet kan icke feela.

[165] Kan förthenskul Fader och Moder til itt så högnödig / Förehafwande bruka efterföljande Böön:

Alzmächtige Gudh / tu alt lefwande Kötz Gudh / tu som äst then rätta Fadren öfwer alt hwad som Barn heeter i Him-melen och på Jorden: Tu aldrähögste Regent öfwer Änglar och Menniskior: Tu som efter tin ewiga Rätt / then tu hafwer vthi alle tijne Creatur / vthi tijn Lagh förordnat / at all Förstling af Jordennes Wäxt / och alt förstfödt ibland Menniskiorna och Fä-naden skal tigh helgat / eller jw efter tijn Wilje medh itt annat Offer warda lööst.

Sij / iagh tin fattige Tiänare [166] (eller iagh tijn fattige Tiänarinna) som af tijn Wälsignelse thenne mijn Lijfzfrucht (är thz itt förstfödt Barn / så kan han eller hon säja / then förste mijn Lijfzfrucht) vndfångit hafwer / öfwerantwardar och offerar then samma tigh / min Alzmächtige Skapare / min käre Fader / min HERre / vthi allsomstörsta Ödmiukheet / på thet tu skalt wara min och mijn Säds Gudh i Ewigheet. Ach hwad för een stoor Nåde är oss allom Trognom vederfaren / at wij af Men-

niskiocket äre köpte Gudi och Lambena til en Förstling! (Apoc. 14. v. 4.) Stadfästa thet / O min Förbarmare / jämwäl medh thenne mijn Lijfzfrucht / at [167] hon är ibland the förseglades Taal / och samt medh them / som helgade warda / vndfår Arfwelotten. Och althenstund iagh är til sinnes / at tilställa och tilbetroo thetta mitt Barn honom i Händer / som thet vnderwijsa skal / så at thet vthi fulkomligare Wijsheet och Konster må tiltaga: Så beder iagh / förläna ther til Wälsignelse / at thet förmedels tijn Helge Andes Tilhielp lärer förstå / hwad tigh täckt och liuft är / såsom och wandra vthi tijn Budord: HERre / tijn Fruchtan är Wijsheetennes Begynnelse: Vpfill / O helige Gudh / thes Hierta medh tijn Fruchtan / vplys thet efter titt Behagh medh Förständsens [168] Lius / på thet / at om tigh så täckes spara thet Lijfwet / thet tå må vpwäxa tigh til Ähra / vår Jämchristen til Fromma / och ty sielf til Saligheet. Höör thenna mijn Böön / aldräkäreste Fader / och fulborda tin Tiänares (tijn Tiänarinnas) Suckan för Jesu Christi vår Fördachtingares och Medlares skul / hwilken the små Barnen / som til honom hades / vptogh på sin Arm / them fantogh och Wälsignade: Och sägh ther på:
Fader vår som äst etc.¹⁾

¹⁾ ÖVERSÄTTNINGAR OCH MEDDELANDEN.

I originalboken	Här i avtrycket	
Sid. [A(v)v:o]	s. 4 r. 10 n	mutueras = förändras
„ (B) r. 7 n	s. 7 r. 1	afrättat = ordnat
„ B (ij) r. 6 n	„ 7 „ n	desperera = förlora hoppet
„ 3 r. 8, 19	„ 10 r. 1, 7	= Levit. Act. = 3 Mos., Apostlag.
„ 12 r. 9 n.	„ 13 „ 14 n	= Deut., Sap. = 5 Mos., Vish. b.
„ 16 „ 10	„ 15 „ 2	Crates, å 300-t. f. Kr. Cynikern Diogenes lärj. Undervisningma- ner likt Sokrates.
„ 21 m. fl.	s. 17, 48 m. fl.	afrättas = dresseras, övas
„ 31 r. 14	„ 21 r. 8	nijtske, afgunstige = snåla, avund- samma.
„ 44 „ 6	„ 25 „ 7 n	Försigtigheet = förutseende
„ 51 „ 8 n	„ 28 „ 19	Favorinus romersk retor i 1. årh. e. Kr.
„ 53 (56)	„ 29 (30)	okarskare = svagare
„ 55 r. 8 n	„ 29 r. 1 n	Förlåtande = övergivande
„ 56 „ 9 n	„ 30 „ 14	L., c:a 290, skrev om kejsarnas liv

Sid. 60 r. 8 n	„ 31 r. 3 n	Moos = kräm
„ 61 r. 13, 14	„ 32 r. 11	smökia = röka (inpyra).
„ 60, 64, 84, 96	„ 31, 33, 41, 46	beweka, Bewekelse = röra, rörelse.
„ 62 r. 13	„ 32 r. 14 n	skamfåras = skadas
„ 63 „ 4 n	„ 33 „ 6	frijliga = fritt, tryggt
„ 75 r. 5	„ 37 r. 16 n.	præcavera = förebygga
„ 81 „ 6	„ 39 „ 1 n.	beklemma = smörja ned [med beck].
„ 83 „ 2 n.	„ 41 „ 1	Spånor = spånor.
„ 87 r. 5	„ 39 „ 6	“och“ torde beteckna “som“
„ 97 „ 7	„ 47 „ 11	ficklar = pladdrar
„ 102 r. 6	„ 49 „ 6	Mathesius kyrkoherde i Joakimstal, f. 1504, död 1565.
„ 108, 119	„ 52, 56	Äbbedigheet = tjänstaktighet
„ 110 r. 4	„ 53 r. 3	hirta sig = hejda sig
„ 110 „ 7	„ 53 „ 5	fördragh = uppehåll (sluta).
„ 111 „ 3	„ 53 „ 17	grijna = gråta
„ 111 „ 13	„ 53 „ 16 n.	af thy = därav
„ 111 m. fl.	„ 53 m. fl.	Prov. = Salomos Ordspråksbok
„ 115 r. 5	„ 55 r. 1	Geiler 1445—1510 utgav bl. a, böcker om buden, synd och bot
„ 116 „ 5 n.	„ 55 „ 14 n	läckre Biskar = läckerbitar
„ 116 „ 1 n.	„ 55 „ 12 n	Belgen = buken
„ 117 „ 6, 7 n.	„ 56 „ 1	Kolkande = i stora klunkar
„ 117 „ 3 n.	„ 56 „ 3	smuttra = krossa
„ 122 „ 10	„ 57 „ 7 n.	skufwa = skjuta (ge skulden)
„ 124 „ 4 n.	„ 58 „ 9 n.	pludra = pladdra
„ 126 „ 2	„ 59 „ 9	lyda = lyssna
„ 128 „ 3 n.	„ 60 „ 14	naska = snaska
„ 128 „ 3 n.	„ 60 „ 15	Hannog = honung
„ 129 „ 3, 4	„ 60 „ 18	wänder igen = upphör
„ 131 „ 5 n.	„ 61 „ 20	hin = den (en viss)
„ 131 „ 3 n.	„ 61 „ 21	flickrade = smektes
„ 132 „ 12	„ 61 „ 9 n.	hweeka = vicka
„ 144 „ 2, 3	„ 66 „ 10, 11	Nimme . . . ängdt = uppfattningsförmåga . . . trång (svag)
„ 155 „ 9	„ 70 „ 10 n.	vthbär = uttröttar genom alltför riklig fruktsättning
„ 158 „ 10	„ 71 „ 1 n.	deponerat = hundsvotterad (egentl. bli av med hornen såsom de nybåkade studenterna vid depositionsakten; jfr Årsböcker 26 förord)
„ 158 „ 2 n.	„ 72 „ 7	And = skörd
„ 162 „ 11 n.	„ 73 „ 16 n	undfånga = mottaga
„ 168 „ 6 n.	„ 75 „ 4 n.	Fördachtingares = förebedjares

[Forts. å Biografiska notiser till Skyttes 1al här s. 16.]

S. 10	Georg Trapezontius, 1395—1483, italiensk filolog, arist. filosof, påven Nic. V:s sekr.
„ „	Moschopulus, Två grekiska lärda nämnas, en editor å 1200-talet, en grammatiker å 1400-talet.
„ 11	Rud. Agricola, 1442—1485, nederländsk retor, poet och musicus i Heidelberg o. Köln.
„ „	Ol. Petri Medelpadensis, kyrkoh. i Sthlm o. Uppsala; avsatt 1576.
„ „	Ericus Jacobi Stockh. (Skinnerus), Skyttes lärare, universitetets rektor.
„ „	Ericus Ol. Schepperus, 1555—1620, kyrkoherde i Stockholm, Uppsala, Enköping.
„ „	Olaus Martini, 1557—1609, rektor o. kyrkoh. i Nyköping; ärkebiskop från 1601.
„ „	Ramus, 1515—1572, matematiker, pedagogisk reformator, prof. i fil. och retorik i Paris.
„ „	Vilh. Budæus, 1567—1625, tysk livmedikus och historiker i Halberstadt.
„ „	Turnebus, 1512—1565, produktiv prof. i grekiska i Paris.
„ „	Aud. Takeus, död 1562, fransk filolog, ramist, editor, kommentator.
„ „	Perionius, 1499—1559, fransk benediktinmunk, produktiv förf. och översättare (i sht från grekiska); försvarade Asistoteles och Cicero gent emot Ramus.
„ „	Pena, 1528—1558, matematikprofessor i Paris, kommentator i optik, mekanik, geometri.
„ „	Tullius = Cirero.
„ 13	Karneades, ca 214—129 f. Kr., den atenska akademiens ledare; kritiker, skeptiker.
„ „	Diogenes Babylonius, å 100-t. f. Kr., grekisk stoiker.
„ „	Kritolaos, grekisk filosof av Aristoteles skola. Resenärerna foro vid 150-talets mitt och började bland romarna sprida kännedom om grekisk kultur.

BOKOMNÄMNINGEN.

Av B. Rud. Hall.

- N. Ahnlund Kring Gustav Adolf. 1930. 234 sidor. Kr. 7:—. Gebers.
» Svensk sägen och hävd. 1928. 247 sid. Kr. 6:50. »
» Oljoberget och Ladugårdsgärde. 1924. 246 s. Kr. 6:50. »
» Nils Rabenius. 1927. 172 s. Kr. 4:75. »
» Storhetstidens gryning. 1918. 187 s. Kr. 7; b. 10:—. »

Vissa bland de i föreliggande boks förord och avtryck nämnda personer beröras eller behandlas i, bland andra, nuvarande professor Ahnlunds ovan angivna populärvetenskapliga arbeten. Några punkter av uppfostrings- eller undervisningshistoriskt intresse må här refereras i korthet; det övriga innehållet av kyrko-, profan- och kulturhistorisk samt folkloristisk art må påpekas på sin höjd blott med det yttersta av mitt finger; i snabbt förbigående. Allt anbefalles till studium. Det är skrivet med publicistisk schwung, ej sällan glansfullt. I ej mindre grad blir läsningen ett nöje även därigenom, att allt vittnar om ingående kännedom om tidigare arbeten på området, om förefintliga källor och om en fullständig behärskning av materialet. Bakom den flotta framställningen ligga tydligtvis årtionden av arkivforskning och penetrering. Finländska, norska, danska och tyska källor och sägner, även ganska obeaktade, äro för honom som en öppen bok, och även de, som vid första anblicken synas rätt så obetydliga eller främmande, växa avsevärt i betydelse och bli läsarens förtrogna, när Ahnlund med konstförfaren hand placerar dem i utvecklingskedjan. Spårsinne, klarhet, kritik, elegans karakterisera hans alstring, om än en eller annan av dessa egenskaper känneteckna vissa böcker eller kapitel i ännu högre grad än andra. I framställningarna om Rabenius, Pater Lamormainis brev, kyrkogårdarna (»Norr om kyrkan», »Krypa till korset») samt vandringsägorna om Oljoberget, Ladugårdsgärde, S:t Olof, Staffan m. fl. firar författarens spårsinne stora triumfer; teorien om samband mellan Karlungslegenden och estländska pirater (Oljoberget s. 85 o. f.) torde dock tarva ytterligare bevis. Intressant — och ej oväntat — är förf:s meddelande, att ärkebiskop Paulini order vid visitationen 1641 om helgonskrinets borttagande ej åtlöydes; visitationsacta äro avtryckta i Årsböcker 19 s. 124—126. — Detaljerade källanvisningar förhöja de Ahnlundska studiernas värde.

Då Gustav Adolf och hans närmaste män i universitetsstatuterna 1626 (jfr avtrycket här) inflätade den önskan, att studenterna måtte med sinneslyftning, utdanad genom hoppet om stora gärningar, ersätta vankelmodig underskattning av egen förmåga och eget land samt beundran för allt utländskt, skedde det i viss enlighet med en å två av de sex satser, som uppgivits ha till väckelse och varning stått in-

ristade i Riddarholmskyrkans valv. De märkliga punkterna om svenskarnas skötesynder äro ej sällan citerade men behöva ännu upprepas. I översättning från latinets äro de av följande lydelse. »Sex hava orsakerna varit, äro och bliva till Sveriges olyckor: egennyttia, lömskt hat, förakt för lagarna, liknöjdhet för allmänt väl, kortsynt benägenhet för främlingar, envis avund mot landsmän». I boken *Kring Gustav Adolf* påvisar prof. Ahnlund deras förekomst 1560—1822, uppvisar, att de tidigast tryckts i Joh. Magnus' bok om ärkestiftet, och anser, att de »förvisso» ingenting haft att skaffa med Riddarholmskyrkan.

I det följande kapitlet (liksom även i Svenska kalendern 1932 och i A:s edition av Sveriges riksdagsakter 1611—1612) avhandlas, huru olika konungens och Oxenstiernas utgångspunkter voro: den senare (vars släkt och studier skildras i volymen *Storhetstidens gryning*) med sin bitterhet över Karl IX:s hårda behandlingssätt mot och blodsdomar över hans fränder, bland annat mot Hogenskild Bielke; den förre med sina under Skyttes ledning tillkomna elevskripta, där kronprinsen omskrev partier av de Catilinariska talen så, att han själv framställdes straffa Bielke; hans barndomslekar vittna om samma sinne. (Nämnda scripta föreligga sedan länge avskrivna för att jämte en mängd andra acta om prinsars edukation i sinom tid avtryckas i Årsböcker.) Men »Gustav Adolfs bild» blir en annan. I en avdelning under nyss citerade rubrik och behandlande hans betydelse även och ej minst för den andliga odlingen framhäver författaren med styrka den store konungens förmåga att samla och ena (jfr förordet i föreliggande volym av Årsböcker, där pedagogiska och sociala följder därav äro från år uppräknas.) Under den mycket sägande, delvis aktuella rubriken Ekumeniska hägringar ådagaläggas därpå, hurusom t. ex. den grekisk-katolske patriarken Kyrillos i Konstantinopel o. a. fascinerats av solkonungen. Efter ett kapitel om de svenska katoliker o. a., som ej ville försoning (»Wivallius och Gyllenstiernorna»), ställas vi inför ett brödrapar: gävlerektorerna Umeå- respektive Luleåprostarna Niurenus, av vilka den senare straffas för katolicerande tendenser, medan den förre upprättade den Skytteanska skolan i Lycksele samt, i likhet med vad prosten Nic. Andreæ Rhen gjort så tidigt som 1619, utgav på lapska katekesens textord men därjämte på samma språk även Luthers lilla förklaring (1633). Jfr Bok- och Biblioteksväsen 1922, *L. Bygdén* Hernösands stifts herdaminne 3: 68; 4: 215 samt efterskriften till prof. K. B. Wiklunds edition av 1619 års »ABC-Book» (1922). Vid sidan av flera krigspolitiska uppsatser (om Gustav Adolfs förhållande till Brandenburg, Danmark och Wallenstein samt det förfälskade »Lamormainis» brev) skildras Louis de Geer, Messenii sista dagar samt Gustav-Adolfs-historikern Hallenberg. Om den sistnämndes efterlämnade anteckningar och utkast för fortsättande av hans historiska arbeten yttrar förf., att en senare

historieskrivning ännu icke i allo berett ersättning för den förlust, som det i samvetsgrannhet öoverträffade verkets avbrytande innebar. Många tecken tyda på att Ahnlund, som även i sin doktorsavhandling och i essäerna Storhetstidens gryning behandlat 1600-talets förra hälft, vore rätte mannen att fullfölja Hallenbergs verk — och det i dennes anda, vad sanningskravet vidkommer. Sanningen såsom forskarens enda syfte satte H. utomordentligt högt. Det vore frestande att citera hans många uttalanden därom — liksom exempelvis Gaston Paris' än mera lysande framställningar i samma viktiga angelägenhet (anförda på svenska i Alma Söderhjelmns Läroår i främmande länder; 1928; Schildts). Och dock bekajades de båda — liksom vi andra — av vissa vanföreställningar, som kommo deras utomordentligt värdefulla arbeten att ej få den bestående sanningshalt, som de själva så ivrigt önskade.

En annan banbrytare i öoversta Norrland än den nämnde Niurenius tecknas i »Svensk sägen och hävd». Det är Daniel Hjort, hjälten i J. J. Wecksells sorgespel med detta namn och en av Karl IX:s delegater till Finland, Ryssland och Norrland. Han började grundlägga ett flertal kyrkoplatser i Lappmarkerna (1606) och tog med sig så gott som med trug nio lappgossar för att sätta dem till studien vid Uppsala universitet, men i Hälsingland rymde några av dessa tillbaka till obygderna. I samband därmed ges en del drag ur kyrkoherden, naturvetenskapsmannen, astrologen Sigfrid Aronus Forsii liv, hans, som även tecknats av Topelius i Stjärnornas kungabarn och vars Physica Gustav Adolf och Kristina ville låta ingå i ett slags ditills oprövd folkbildningsverksamhet av populärvetenskaplig art ävensom i universitetsundervisningen (jfr avtrycket här från 1627).

Om medeltida och 1500-talets världsliga folkdiktning i Norden och kringliggande länder handlar exempelvis exposén »När Adam grävde och Eva spann». Enligt tysken Burdach ger denna vers och andra vittnesbörd vid handen, att renässansen börjar på ett helt annat sätt än förr värdera arbetet och arbetaren. Kyrkan betonar sin anslutning även genom att på många kyrkors väggar måla Adam och Eva i arbete. Men genom andra raden i versen väcktes strid. Såsom exempel härpå omtalas bl. a. den engelske upprorsledaren prästen Balls bittra predikan mot adeln 1381. »Vi äro alla komna från en fader och en moder, Adam och Eva. Huru kan adeln då säga, att de äro större herrar än vi?» Ball hängdes, men jämlikhetskraven levde. Det är delvis samma ord sedermera biskop Jo. Terseus använde i sitt liktal vid Rudbeckii lilla dotters bår 1638 (jfr här slutet av förordet). Med utgångspunkt i det även av Chrysostomos, Luther, Comenius och Botvidi citerade ordet av Jesus: »Vilken som icke undfår Guds rike såsom ett barn, han kommer aldrig därin», yttrar Terserus: »Barnen weta inthet höghfärdas öffuer sijn Härkomst, vthan itt Kongebarn vngår medh fattighmans barn vthi kärlicheet, och Sacht-

modigheet, icke som en part aff Herrars barn, som nw i thenna tiden tilwäxa, När the barn äro, föra the medh fattighmans barn itt eenfaldigt, liuflighit och kärlighit vmgänge: Men när the til ähra komma, och then blinda lyckan synes them någhot favorisera, så känna the andra inthet mera, vphäffua sikh öffuer sin härkomst, lijka som the woro på itt särdeles sätt kompne hijt til werldenna, hålla sikh wara någhot meera än menniskior, och lijka som små Gudhar på Jordenne». Också blev talaren ett årtionde senare en bland ledarna för de »vanbördiga» samt i sinom tid avsatt från episkopatet för förment irrlärlighet.

Medeltida religiositet belyses bl. a. i kapitlen Norr om kyrkan, Svinnegarns källa, Staffan i Knivsta samt Helge broder Staffan och Krypa till korset (de båda sistnämnda i »Oljoberget»). I den först- och sistnämnda uppsatsen befinner man sig på gammal kyrkotuktsmark (jfr Årsböcker 19, 21, 23, 30; förstnämnda undersökning nämnes och citeras i nr 23 s. 72, 74). Liksom de övriga av dessa studier — var och en på sitt gebit — så uppvisa de båda framställningarna om Staffan en övntad mängd belägg för Staffanstrons yttringar. Dock beröres ej den kontamination mellan helgonet Stefanus och den helige Nicolaus, vilken sistnämnde på natten mellan första och andra dag jul ännu lägger gotter i goda barns nyborstade skor i Österrike — under Nicolaus namn — och vilken åtminstone ännu under min barndom gjorde så på Gottland — under Steffans namn. Professor Martin P:son Nilsson har senare framlagt sina forskningsrön härutinnan.

Legender om olika »helgon» med namnet Staffan ha efter hand sammanvävts med varandra. För att få broder Staffan vid Enköping att bli identisk med sin namne i Husby lät Sveriges störste urkundsförfalskare hovpredikanten Rabenius (bl. a. i Hedemora) tillverka en av sina många »hittade» urkunder. Om denne handlar det vetenskapliga arbetet med prostens namn på titelbladet, den mest omfattande undersökningen bland de här avhandlade studierna, ett veritabelt röjningsarbete i fråga om svensk historiografi. Ahnlund tecknar hans biografi, belyser hans tid, bevekelsegrunder, maskeringssätt, samlarverksamhet och lärda förbindelser. R. förfalskade sig till en komminister och en ståtlig adelslängd (»von Rabbe»), gav Västerås stift en ståtligare biskopskronika än förr, tillverkade Agapetus II:s bulla rör. nordiska gränser, Ol. Petris självbiografi och Laur. Petris straffbrev till Erik XIV m. m. m. m.

Naturligtvis finns även i de bästa arbeten fält för meningsskiljaktigheter. I Kring Gustav Adolf sid. 62 yttras att Petrus Rudbeckius hade »lyckliga gåvor som pedagogisk diktare». »Lyckliga» synes böra ersättas med »inga» — uppslaget om Herkules till trots. — »Huvudverk» på tre av slutsidorna i nämnda bok (s. 204, 220, 231) ger obehagliga associationer. Sådana saknas i övrigt.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING.

[Paginering i sidornas nederkant.]

	Sid.
Förord. Kommentar	3

A. Svenska författare.

✓ Skyttes Oration 1599 om vetenskapernas majestät; i översättning från latin av Fil. lic. K. A. Törngren, Stockholm	17
Biografiska notiser till förenämnda tal.....	16, 187
✓ Axel Oxenstierna om Gustav Adolfs uppfostran	33
✓ Skytte: Een kort Vnderwijsning [för Gustav Adolf] 1604	35
Ordförklaringar och här rättade feltryck i sagda bok	58
Oxenstierna förslag till privilegier för Stockholm 1619	59
Läroverkens brister och organisation (1620)	60
Arbete för stadsbarn och fångar (1624)	63
Stora och få läroverk i st. f. små och många (1624)	67
"Snilleval", "folkskola", yrkesutbildning, självförsörjning (1625)	68
Tillförsikt i st. f. klenmodighet och klagan (1626)	70
Modersmålets användning för lekt och lärd (1626).....	70
Stiftelsebrev för Skytte-Niurenii lappscola (1631)	72
Skytte om övning — sakkunskap — grammatika (1632)	73

B. Utländska förf. tidigt översatta av Eric Schroderus Nycopensis.

Jena- resp. Giessenprofessorers utlåtanden över Ratichii didaktik	75
Här införda rättelser till båda betänkandena.....	93
Anmärkningar till båda delarna av den gemensamma volymen.....	109
[Comenius] Moder-Schola	111
Översättningar och meddelanden i avseende å denna.....	185
Här rättade feltryck i Schroderi edition av Moderskolan	110

Bilaga: Omnämmanden av

Nils Ahnlund: Kring Gustav Adolf, Svensk sägen och hävd, Oljoberget och Ladugårdsgårde, Nils Rabenius, Storhetstidens gryning	178
---	-----